

MONITOR STRATEGIC

Revistă editată de Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, membru al Consorțiului Academiilor de Apărare și Institutelor de Studii de Securitate din cadrul Parteneriatului pentru Pace, membru asociat al Proiectului de Istorie Paralelă pentru Securitate prin Cooperare.

REDACTOR-ŞEF

- **General-maior (r) dr. MIHAIL E. IONESCU**, directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, Ministerul Apărării Naționale, România

COLEGIUL DE REDACȚIE

- **Prof. asociat dr. JORDAN BAEV**, Colegiul de Apărare și Stat Major, G. S. Rakovsky", Sofia, Bulgaria
- **Prof. univ. dr. DENNIS DELETANT**, University College London, Marea Britanie
- **SORIN ENCUTESCU**, Președintele Asociației „Manfred Wörner”, București, România
- **Lector univ. IULIAN FOTA**, Consilier prezidențial, Președinția României
- **Dr. SERGHEI KONOPLIOV**, Harvard University Program for Black Sea Security, SUA
- **Prof. dr. CRAIG NATION**, Department of National Security&Strategy, US Army War College, USA
- **Prof. dr. REINER POMERRIN**, Universitatea din Dresda, Germania
- **Prof. dr. ERWIN SCHMIDL**, Academia Națională de Apărare, Viena, Austria
- **Prof. univ. dr. MICHAEL SCHAFIR**, Universitatea „Babeș Bolyai”, Cluj-Napoca, România
- **Colonel (r) dr. SHAUL SHAY**, Senior research fellow, International Policy Institute for Counter-Terrorism at the Interdisciplinary Center, Herzliya, Israel
- **Prof. univ. dr. VASILE SECĂREȘ**, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, România
- **Dr. JEFFREY SIMON**, Senior research fellow, Institute for National Strategic Studies, National Defense University, Washington D.C., SUA
- **Comandor (r) GHEORGHE VARTIC**, Redactor șef „Revista de Istorie Militară”, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, România

ADRESA

Str. Constantin Mille nr.6, sector 1, București, cod 010142,
telefon: 0040 21 315.17.00, fax: 0040 21 319.58.01
www.ispaim.ro www.sarindar.ro
e-mail:ipsdmh@yahoo.com

Revista a fost inclusă în baza de date a Consiliului Național al Cercetării Științifice din Învățământul Superior, fiind evaluată la categoria „B+”.

SUMAR

• SECURITATE INTERNAȚIONALĂ

Scenarii de securitate în Regiunea Extinsă a Mării Negre după războiul ruso-georgian – gen.-mr. (r) dr. Mihail E. Ionescu	5
Security in the context of the EU enlargement process eastwards. A theoretical insight – Ionela Dobos	10
Odiseea lui Obama către o lume fără arme nucleare – drd. Iulia Bădăluță	17

• STRATEGII DE SECURITATE

Russian proposal on European Security Treaty (EST) and the future of collective security system in Europe – Tatiana Parkhalina, PhD	25
Certain problems of implementation of criminal policy in Ukraine in the sphere of struggling against illegal migration – Borys Leonov, PhD	29

• POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI

Evoluții recente ale relațiilor româno-turce: dificultățile unei geometrii imprevizibile – dr. Șerban F. Cioculescu	35
---	----

• COMBATEREA TERORISMULUI

Terorismul religios, o ‘nouă violență arhaică’? – drd. Andreea Cristina Mihai	47
Pericole teroriste la început de mileniu – drd. Silvia Buliga	59

• ARMATĂ, STAT, SOCIETATE

Civil-Military Relations in former Yugoslavia (the case of Slovenia) – Captain Mag. Zvezdan Marković	67
Conflictul din Nagorno-Karabagh: între realism și interdependență complexă – drd. Simona Țuțuianu	71

• OPINII

Panarabismul între contradicții identitare și modernitate: Paradoxurile naționalismului în lumea arabă – drd. Mihaela Matei	81
Fuel Cells. An alternative in Romania's energy policy – Cătălina D. Ceafar, Șerban N. Stamat	96
Exodul creierelor - premise și implicații. Cazul României – Mr. ing. drd. Ionel Stoica	109
Wilsonismul și eșecul realismului – Silviu Petre	121

Redactor: Șerban Filip Cioculescu, Simona Soare
Tehnoredactor: Maria Dumitru

Tiparul executat la Centrul Tehnic-Editorial al Armatei, sub comanda nr. 5325/2009

SECURITATE INTERNAȚIONALĂ

Scenarii de securitate în Regiunea Extinsă a Mării Negre după războiul ruso-georgian

General maior (r) dr. Mihail E. Ionescu

Odată cu consumarea războiului ruso-georgian din august 2008 și a evenimentelor subsecvente – între care recunoașterea independenței celor două entități secesioniste din Georgia, Abhazia și Osetia de Sud, precum și prin afirmarea „doctrinei Medvedev”, a dreptului de protecție de către Rusia a cetățenilor proprii în străinătate, se poate afirma că sunt așezate toate premisele pentru construcția unui nou tablou de securitate în Regiunea Extinsă a Mării Negre (REMN).

Dintre toate aceste premise, cea mai importantă pare a fi reîntoarcerea la *power politics* în regiune, care, inițiată și aplicată de cel mai important actor local – Rusia – are a determina modalitatea de recompunere a situației de securitate regională. Această crucială reformulare a tabloului de securitate regional nu a fost produsă doar de războiul ruso-georgian și dintr-o singură lovitură. Practic, războiul cu Georgia a fost punctul culminant al unei serii de acțiuni ale Moscovei care au tins să reafirme ceea ce ea socotește „dreptul” său de fi „primul între egali” în REMN. Între aceste acțiuni se cuvin amintite, prin implicațiile lor majore, autosuspendarea Rusiei din tratatul CFE la zona de flanc – ceea ce semnifică voința sa de păstrare a elementelor *hard* proprii – armată, instalații militare etc. – în regiune, amenințarea deschisă la adresa largirii NATO către Ucraina și Georgia (semnalând că spațiul post-sovietic îi este rezervat) sau oferta făcută SUA de a utiliza un radar deținut în Azerbaidjan pentru instalarea unui scut antirachetă cu ținta Iran.

Dacă Rusia continuă acest mod, mai degrabă familiar secolului al XIX-lea decât erei contemporane, de a-și promova interesele în REMN, atunci și ceilalți actori implicați vor fi obligați să

răspundă în același mod ori să cedeze exigențelor Rusiei. Întrucât cea din urmă ipoteză este mai degrabă exclusă, deoarece nu intră în comportamentul de actor major specific erei post-Război Rece – și aici este vorba de SUA și Uniunea Europeană, precum și de NATO – rămâne ca o realitate pe termen scurt și mediu că securitatea în REMN va fi conturată atât de încercările rusești de a aplica rețeta *power politics*, cât și de replicile – de la *appeasement* la riposta de putere – pe care celelalte mari puteri le vor asuma pentru a-și menține și consolida pozițiile regionale.

Indiscutabil, august 2008, care a impus prin războiul făcut de Rusia Georgiei această nouă paradigmă în complexul de securitate al REMN, a constituit un punct de cotitură, încă insuficient lămurit în toate implicațiile sale, în evoluția zonei. Ceea ce până atunci părea a fi o evoluție distinct și calm gestionată printr-o multitudine de instituții de cooperare (o rețea în largire continuă) către un complex de securitate predictibil și clar conturat, în care doar amenințări non-convenționale păreau a preocupa statele zonei, iar implicațiile „dosarului nuclear” iranian nelinișteau marile puteri prezente în areal, s-a transformat brusc și radical.

În ce sens se poate dezvolta această transformare? Către ce dimensiuni noi ale complexului de securitate al REMN se tinde ca urmare a marelui *shift* provocat de agresiunea rusă în Georgia și, nu mai puțin, de lipsa de reacție imediată și fermă a Occidentului, anticipată, de altfel, la Moscova? Cum va fi modelat comportamentul statelor din regiune în asemenea noi împrejurări și care vor fi răspunsurile marilor actori internaționali preocupați de balanța

continentală și globală? Cum se vor răsfrânge astfel de schimbări în domeniile diverse ale securității regionale, de la cea militară la cea energetică sau ecologică?

În scopul de a răspunde acestor întrebări apărute după august 2008 socotim că este mai nimerit ca, în loc de concluzii ale cercetării, să decantăm posibile scenarii de evoluție a securității în REMN, care vor căuta să acopere teritorii cât mai largi și din mai multe perspective implicate în interogațiile de mai sus.

1. Un prim scenariu imaginează o situație de securitate caracterizată prin prezența masivă a Uniunii Europene și NATO în regiune, ceea ce înseamnă ancorarea ei fermă la structurile euroatlantice. Care sunt evoluțiile probabile în acest scenariu și ce argumente sunt vizibile în ceea ce privește concretizarea sa?

Ca evoluții probabile sunt de prevăzut, mai întâi, o conturare grabnică a unei strategii comune euroatlantice la Marea Neagră, care ar fi motivată de sporirea în importanță a acestui areal pentru prosperitatea – coridor de transport pentru energia necesară Europei Occidentale – și securitatea – vecinătatea apropiată de zona Iranului în căutarea unei arme nucleare și unui rol sporit pe scena internațională – a Occidentului. O asemenea strategie comună este imperativă și din cauza activizării Rusiei ca jucător independent de Vest, mai degrabă ostil acestuia, așa cum a vădit agresiunea rusă din Georgia și recunoașterea entităților politice autoprocimate din această țară.

În al doilea rând, extinderea NATO și a Uniunii Europene ar fi o altă evoluție specifică dezvoltării acestui scenariu. Pe de o parte, aceasta largire ar fi în logica evoluțiilor de până acum – orice stopare a procesului va „arunca” ambele organizații într-o veritabilă criză –, iar pe de altă parte, pentru a putea avea loc, ar trebui să fie depășită opoziția Rusiei, atât de drastic afirmată în august 2008. Moscova poate fi atrasă în această privință fie în condițiile unei slăbiri accentuate a forței sale economico-financiare și militare (scăderea drastică a prețului petrolului și/sau mișcări separatiste la centura sa sudică) ori dacă Vestul ajunge la o înțelegere în această privință.

În al treilea rând, acest scenariu include o schimbare majoră a poziției Turciei în plan internațional, accesarea sa în Uniunea Europeană fiind acceptată, în funcție de flexibilizarea poziției sale față de acvatoriul Mării Negre și utilizarea acestuia ca o mare deschisă.

Implementarea acestui scenariu presupune nu doar o activizare a statelor beneficiare actualmente ale IPAP, în cazul NATO, sau ale acordurilor ENP, în cel al UE, în direcția atingerii condiționalităților aderării, dar și, mai ales, un efort major și continuu al celor două organizații pentru pregătirea pentru aderare a acestor țări. În acest scenariu, Rusia se individualizează ca o mare putere care își coordonează acțiunile în plan internațional cu Occidentul, așadar promovând inclusiv o politică dinamică de democratizare în plan intern. Pe de altă parte, Turcia va beneficia în noul context de o situație de securitate sporită la Marea Neagră, care va determina ca temerile referitoare la utilizarea acestei „mări deschise” ca platformă ostilă, să fie lipsite de temei.

2. Al doilea scenariu ia în considerare REMN ca un areal suspendat între o Uniune Europeană prosperă și democratică, deși cu un rol internațional în scădere, un Est dominat de Rusia, autoritar și ostil Occidentului, și Orientul Mijlociu Extins într-un flux care absoarbe atenția marilor jucători internaționali.

Probabilitatea realizării acestui scenariu este, întâi de toate, în funcție de lipsa unei strategii comune euroatlantice față de arealul lărgit al Mării Negre sau una incoerentă/inconsecventă. În acest caz, SUA ar evidenția o lipsă de atenție crescândă față de această regiune și zonele europene înconjurătoare pe măsură ce resursele sale vor fi îndreptate către alte regiuni ale globului. În absența unui interes american, Europa va experimenta sindromul transferului treptat către un loc secund în afacerile mondiale, iar largirea organizației va fi unul din procesele sacrificate printre cele dintâi în ansamblul acestei scăderi de importanță. Pe de altă parte, Rusia va lua semnalul îndreptării atenției SUA către alte azimuturi pentru a forța sigilarea unui *statu quo*, care, în urma războiului din Georgia, îi este favorabil, întrucât asigură o libertate de mișcare majorată în fostul spațiu sovietic și permite să

elibereze resurse pentru a se concentra la rândul ei în alte arealuri ale întinsului său teritoriu (de pildă, Estul îndepărtat, Asia de Nord-Est). Nu mai puțin importantă ar fi o dezvoltare care ar prefigura ca puncte de inflexiune ale Marelui Orient Mijlociu eforturile de reconfigurare ale dispozitivului Oceanului Indian și racordurile de transport de materii prime care ar lega Estul și Sudul asiatic de marile zone cu resurse ale lumii. O asemenea dezvoltare ar transfera REMN, într-o „uitare” strategică a marilor actori globali ceea ce ar fi în beneficiul Rusiei, în principal. Cooperarea de securitate în acest areal ar deveni treptat insignifiantă, iar Rusia ar încerca probabil să se extindă dincolo de fostul spațiu sovietic, dar nu va risca o înrăutățire a relațiilor cu Europa.

3. Cel de-al treilea scenariu ia în calcul instalarea mai mult ori mai puțin rapidă a unei supremații a Rusiei în REMN sau a unui condominiu negociat Rusia-Turcia. Din punct de vedere al securității, acest scenariu ar bloca o prezență activă a UE și NATO în acest areal datorită faptului că stipulațiile Convenției de la Montreux din 1936, menținute în vigoare prin energia Rusiei și Turciei și lipsa de interes a NATO și UE (din motive diferite fiecare) ar consacra o predominanță rusă sau ruso-turcă greu contestabilă (cum a dovedit războiul din Georgia).

Rusia, în acest scenariu, va recurge la consolidarea prezenței militare în Ucraina, Moldova, Georgia și Armenia, chiar dacă va accepta o anumită întărire a relațiilor periferiei europene a fostului spațiu sovietic cu Uniunea Europeană (ceea ce este desemnat ca o „neofinlandizare”). În ipoteza condominiului ruso-turc, cele două mari puteri vor avea interesul comun să fie nestingherite în acvatoriul Mării Negre și probabil vor pecetlui aceasta înțelegere printr-un acord de paritate în Caucaz.

De menționat că acest scenariu nu presupune o neapărată ostilitate cu UE și NATO sau SUA, ci este posibil să se instaleze o înțelegere care va permite transferul de resurse energetice către Vest și, deopotrivă, vor fi acceptate anumite forme de „europenitate” în statele zonei. România și Bulgaria vor deveni treptat membri de rangul doi ai UE și NATO, pentru că le va lipsi egalitatea de

șanse de securitate cu ceilalți membri ai organizațiilor datorită asimetriei la fațada Mării Negre a ambelor în raport cu Rusia și Turcia.

Lesne de arătat că scenariile al doilea și al treilea sunt contraproductive pentru securitatea REMN și, în general, a continentului european. Cu alte cuvinte, implementarea lor ar fi contraproductivă UE, NATO, SUA și actorilor locali deopotrivă.

Câteva argumente în sensul celor menționate mai sus vor face vizibilă această contraproductivitate. Astfel, creșterea în importanță a regiunii ca un coridor de transport de resurse energetice de la Est la Vest ar fi pusă în cumpănă. Pentru că, pe de o parte, în cazul scenariului doi ar ieși în evidență o competiție între Estul autoritar și dominat de Rusia și UE, devotată aplicării *soft power*, așa cum o demonstrează deja războaiele gazului din 2005, 2006 și 2009 dintre Rusia și Ucraina (în fapt, Europa, cum s-a văzut în iarna lui 2009), cu repercusiuni asupra situației economice și stabilității ambelor arealuri. În același timp, competiția între traseele energetice ar deveni tot mai acerbă și ar face demonstrația unor calcule geopolitice de sumă nulă, așa cum problematica South Stream *versus* Nabucco o relevă.

În cazul scenariului trei, problematica coridorului energetic al REMN ar dobândi o veritabilă conotație geopolitică cu impact devastator asupra întregii zone, din cauza faptului că hegemonia unuia sau a doi dintre actorii implicați ar face din aprovizionarea Vestului cu energie un priz onier al *design*-ului de putere al acestuia/acestora. Mai mult, așa cum războaiele gazului menționate au arătat, statele europene ar fi supuse acestui fel de presiune de natură geopolitică nu doar pe direcția Ucraina, dar deopotrivă și pe REMN.

Un alt argument important împotriva implementării celor două scenarii (al doilea și al treilea) îl reprezintă faptul că, într-un asemenea caz, REMN ar evidenția o sporire impresionantă a riscurilor nonconvenționale. Ca regiune suspendată între cele trei mari zone înconjurătoare, REMN ar fi un spațiu de export facil al riscurilor nonconvenționale dinspre Est și Sud-Est, iar, aflată sub ascendența Rusiei și Turciei, ar invita la invazia unor asemenea riscuri, purtătorii lor

„jucând” pe competiția antihegemonică a actorilor locali și nu numai. Acest lucru ar fi cu atât mai probabil în ambele scenarii cu cât paradigma de cooperare ar fi înlocuită de cea a jocului de sumă nulă, așadar de competiție și conflict. Interesații vor aplica eforturi majore pentru a menține și chiar a multiplica conflictele înghețate, după cum ar putea să încurajeze secesionismul, în cazul scenariului trei, atât în cazul Rusiei, cât și în cel al Turciei.

Tot absența paradigmei de cooperare și instalarea competiției ar avea efecte majore în sensul menținerii deschise a focarelor de conflict din Afganistan și Pakistan, REMN fiind o porțiune însemnată a coridorului de transport militar dinspre Occident către acest teatru unde se dezvoltă operații militare (în Afganistan).

Pe de altă parte, scenariile doi și trei, odată implementate, ar fi noncongruente, mai mult, ostile interesului major al UE de a avea o vecinătate prietenoasă, așadar pacifică și deschisă cooperării. Întreaga politică la periferii a UE se bazează pe această paradigmă și organizația nu a pregetat să implice pentru atingerea ei mari resurse și o va face și în continuare. Deci este de scontat o acerbă împotrivire a UE la această derivă de securitate pe care scenariile doi și trei ar prezenta-o, pentru chiar viitorul său. Cu atât mai mult cu cât Rusia va încerca să imprime – așa cum a inițiat în Georgia în august 2008 – o evoluție de tip *power politics*, adică de înfruntare deschisă.

La fel s-ar pune lucrurile și în cazul NATO și SUA: operațiile din Afganistan și sprijinul pentru Pakistan ar fi blocate datorită insecurității REMN ca itinerar de transport de echipament militar și trupe, iar apariția Iranului ca actor nuclear în imediata vecinătate a regiunii ar complica considerabil poziționarea acestor doi actori majori internaționali în ecuația de securitate din Asia Centrală și regiunea Golfului.

Definirea celor două scenarii mai sus dezbătute drept contraproductive scoate în relief dezirabilitatea și raționalitatea celui dintâi. Subliniem în acest sens că dezirabilitatea acestui scenariu este dată de profitabilitatea implementării lui pentru actorii locali – majoritatea aflați într-un *proces de construcție națională*, care necesită securitate externă –, pentru UE – asigurând indici înalți politicii sale de vecinătate și sprijinind

devenirea sa ca actor global (apropierea de Asia de Sud și zona nordică a Oceanului Indian) – și, bineînțeles, pentru securitatea internațională. În acest din urmă caz, Rusia ar deveni un aliat al Occidentului, care ar sprijini transformarea REMN într-o zonă a cooperării multilaterale avantajoase.

Este de subliniat că obstacolul principal în implementarea scenariului întâi este mai puțin ostilitatea Rusiei, cât faptul că UE și SUA nu s-au pus de acord asupra însemnătății REMN și, în consecință, nu au reușit să definească o strategie adecvată evoluției acesteia, congruente cerințelor securității internaționale. Chiar absența unei asemenea viziuni coerente a UE și SUA încurajează Rusia să urmeze scenariile secund și terț și să lanseze era lui *power politics*. Diferența între abordarea subiectului REMN a SUA și cea a UE se află în proiecția diferită avută de fiecare asupra valorii de securitate a acestui areal. Dacă Uniunea Europeană vede în REMN o regiune importantă, dar fără a se plasa dincolo de însemnătatea ei regională, în context Rusia fiind văzută ca un actor regional, în cazul SUA, arealul este miză într-un joc global.

Oricât ar părea de paradoxal, absența unei strategii congruente euroatlantice față de REMN este, în principal, urmarea faptului că UE nu și-a definit încă viitorul ca actor internațional și ezită între a se cantona la bătrânul continent ori a fi un actor global. Care sunt cauzele și consecințele unei astfel de stagnări conceptuale și practice este un teritoriu dincolo de interesul acestei cercetări, și la fel se pune problema și cu remediile care trebuie aduse unei asemenea poziții. Ceea ce este tot mai clar în condițiile actuale este faptul că UE nu va mai putea să existe multă vreme într-un asemenea spațiu de incertitudine geopolitică, care îi pune în cumpănă procese fundamentale precum cel al lărgirii, al dotării cu o componentă de apărare demnă de acest nume și cu adâncirea cooperării politice.

Așadar, scenariul dintâi rămâne, în opinia noastră, cel optim pentru viitorul securității în REMN.

Pentru a atinge această țintă este necesară elaborarea unei strategii adecvate. Ea trebuie să-și propună să convingă Rusia și Turcia de

fezabilitatea și beneficiile unei asemenea evoluții, prin înfățișarea caracterului nociv al celorlalte scenarii alternative și reliefaarea caracterului general pozitiv al cooperării cu organizațiile euroatlantice. Un punct principal al unei asemenea strategii este constituit de efortul – și măsurile adiacente – aplicat pentru a demonstra Rusiei, de pildă, că extinderea UE și NATO în regiune nu reprezintă o încercuire, ci un complement al cooperării bilaterale. În cazul Turciei, demonstrația trebuie să meargă în sensul că, pe de o parte, „deschiderea” Mării Negre nu constituie o amenințare pentru suveranitatea sa, iar, pe de altă parte, că acest proces nu va fi un declanșator de ostilitate între NATO, UE și Rusia, care s-o confrunte cu o serie de amenințări majore.

Deși nu există o ordine necesară în inițierea și aplicarea unor măsuri de implementare a unui asemenea efort, listăm câteva dintre cele socotite de noi ca imperative:

- inițierea unui proces de implicare „fizică” a UE în gestionarea „conflictelor înghețate” (un început în această privință îl reprezintă acțiunea de stopare a intervenției militare ruse în Georgia în august 2008 și de dislocare a unei misiuni în această țară);
- accelerarea și augmentarea sprijinului UE pentru dezvoltarea internă a statelor zonei prin aplicarea creativă a instrumentelor ENP;
- UE ar trebui să gândească un rol în cadrul Politicii Europene de Securitate și Apărare

(ESDP) pentru Turcia, ceea ce ar fi foarte benefic pentru percepția de opinie publică în această țară și pentru succesul misiunilor „fizice” în regiune;

- elaborarea unui mecanism de *membership* gradual în UE pentru statele din regiune, așadar pe sectoare restrânse – circulația persoanelor, de pildă –, care să fie intrinsec procesului de largire a organizației;
- elaborarea unei singure „voci” a UE în privința politicii față de Rusia, ceea ce este favorabil ambelor părți;
- eventuala „descărcare” a procesului MAP (Planul de acțiune pentru aderare) de stadiul premergător aderării la NATO pentru statele dornice să facă parte din Alianță;
- definirea de către Washington a unei poziții clare față de Rusia. Acest lucru a prins contur în a doua parte a anului 2009 când președintele american Barack Obama a anunțat părții ruse intenția sa de a modifica planul de instalare a scutului anti-rachetă trasat de fostul președinte G.W. Bush, fapt primit în mod pozitiv de Moscova. De asemenea, Moscova și Washington negociază intens viitorul tratat START spre a limita vectorii balistici strategici ofensivi.

Subliniind că UE este chemată să aibă rolul principal în acest proces, afirmăm că implementarea cât mai rapidă a scenariului dintâi este cheia securității și prosperității viitoare a REMN.

ABSTRACT

The author underlines the huge impact on the international and regional security produced by the military clash between Russia and Georgia from August 2008, which ended in the proclamation by Russia of the independence of two new states – South Ossetia and Abkhazia – and brought in the light the so-called “Medvedev doctrine” of the Russian-claimed right to intervene in neighboring countries to protect its own citizens who are supposed to be in danger. He draws four scenarios for the Greater Black Sea Area: first – the massive presence of EU and NATO in the region and a good cooperation with Russia, the second – a prosperous but military still weak EU and an authoritarian and aggressive Russia trying to live together in the region and the third – a Russian hegemony in the Greater Black Sea Area, possibly a condominium with Turkey, which would block the EU's and NATO's active roles there. The author considers that only the first scenario is good for the region, but in order to become effective there is a need to cooperate with Russia and Turkey and convince them that the West has no hostile plans towards them.

Mihail E. Ionescu, PhD, is a historian of international relations and an expert in security and strategic studies. Currently he is the director of the Institute for Political Studies of Defense and Military History and a professor with the National School for Political Studies and Administration.

Security in the context of the EU enlargement process eastwards. A theoretical insight

Ionela Dobos

The aim of this article is to offer two different ways of interpretation for the relation between the EU enlargement process eastwards and the security issue from a theoretical perspective.

As far as the European Union is not a state, nor an international organization, new instruments of conceptual analysis are required in order to explain the dynamics of its system as long as the methods of analysis provided by the theory of international relations might be insufficient or not enough explanatory¹. Insights from the constructivist approach on security as well as the two-level game theory can provide, according to some scholars², a possible way of interpretation of the relation between the EU enlargement process eastwards³ and the security issue.

This article is structured in two parts. In the first part of the article it will be presented a constructivist approach to security and the way in which this approach can be related to the EU enlargement process eastwards considering the analysis offered by Atsuko Higashino⁴.

The second part of the article will address the relation between the EU enlargement process eastwards and the security issue by defining security as the absence of war. The idea according to which in order to have peace the nature of the states must be changed corresponds to "the second image" theorized by Kenneth Waltz⁵. The ideal of a democratic peace order is related to the same idea. Starting from this point, the main purpose of the second part of the article will be an attempt of trying to see what are the possible explanations for the fact that there has been no major international conflict among the member states since the emergence of the European Union. Is this due to the fact that member states

are liberal democracies or it is due to the European Union as a collective arrangement?

Insights provided by the theory of international relations, mainly the neorealist and the constructivist approaches, as well as the theory of European integration, respectively the neofunctionalist approach, will be used in the elaboration of this article. The main authors that have been consulted for this purpose are: Atsuko Higashino, Kenneth Waltz, Michael Doyle, Francis Fukuyama, Joseph S. Nye, Benjamin Miller, Ben Rosamond, Ernest Haas.

1. Enlarging the EU eastwards. "The security motivation".

In the article "For the Sake of Peace and Security? The Role of Security in the European Union Enlargement Eastward,"⁶ Atsuko Higashino tries to explain how the "security argument" was used by the EU leaders in order to gain support for the advancement of the process of EU enlargement eastwards.

In order to develop his analysis, Higashino uses a constructivist approach of the concept of security. Thus, security is not simply "a matter of survival in the face of a threat"⁷ and further, "the sense of threat, vulnerability and (in) security are socially constructed rather than objectively present or absent"⁸. A first consequence of a constructivist definition of the concept of "security" is that it extends the area of security threats to sectors other than the military one, providing the grounds for a process of "securitization".

The securitization process assumes a conventional response to unconventional threats. These unconventional threats can be identified in a large number of sectors and can correspond to aspects such as: conflict in third countries, migration, human rights abuses, natural disasters. The “conventional response” does not mean addressing these threats by military ways but, contrary to the classical vision on security, it stresses the aspect of considering them as “a main problem for the EU” suggesting the urge and the necessity to deal with them as a “matter of security at all costs”.⁹

A second consequence of a constructivist approach over the concept of security is that by assuming threats as not “objectively given”, but “subjectively constructed”, it stresses the importance of the actors in the process of perceiving the possible external threats. If the existence of the external threats is mainly due to the subjective perception of the actors, then also choosing the means of dealing with threats is subject to their perception. It means that there is not a single possible way (the military force) for confronting the security threats, but different instruments can be developed.

The constructivist approach of security is seconded in Higashino’s analysis regarding the relation between the process of the EU enlargement eastwards and the security issue by the two – level game theory. The two-level game theory as it is formulated by Robert Putnam and used by Higashino expresses the fact that in some cases the insights offered by the Theory of International Relations can be insufficient or little explanatory for analysing processes such as integration or enlargement and therefore new instruments of analysis are required.¹⁰

As Ben Rosamon remarks¹¹, Putnam’s two-level game theory is an attempt of offering a metaphor of the way in which the domestic level of politics can be linked to the international level. Thus, according to Robert Putnam, the national executives play games in two arenas consecutively. At the national level they try to seek support among domestic groups, while at the international level the same actors seek to bargain in ways that enhance their position domestically.¹²

Although the reasons for the advancement of the process of EU enlargement eastwards can be justified in terms of the economic benefits that the enlargement can bring for both the Union and the EU member countries, Higashino makes the observation that at the discursive level the main justification for enlarging the EU eastwards has been the security motivation. “The EU leaders have often justified changes to the existing enlargement strategy (...) by claiming that eastern enlargement could be the way to attain peace and security in Europe. Never has EU enlargement been so frequently connected with security debates”¹³.

In order to construct an issue as an external threat, there are several steps of the rhetorical act. First, one must identify the securitizing actors who, as Barry Buzan¹⁴ notes, are usually the political elite. Then something has to be named as “an existential threat” and therefore claim that since the need to deal with such a threat is urgent, there must be a particular right to confront it by extraordinary means, thus breaking the rules of the political game.¹⁵

In the evolution of the process of EU enlargement eastwards there have been several issues that have been identified as existential threats, as Higashino remarks¹⁶, and in each case the extraordinary way to deal with them was the “EU enlargement process eastwards”. These issues have been, initially at the end of the Cold War, the potential instability of Russia and the conflicts in the ex-Yugoslav republic; then after 1999, the conflicts in Kosovo; and finally, the named threats were associated with the social disorder that could be caused by the enlargement process eastwards, such: as mass migration, loss of jobs, environmental degradation

There are some limits to the constructivist approach of security that should be remarked. The perspective proposed by Higashino becomes very useful in depicting the mechanism of how the discourse on the importance of the enlargement process eastwards for the sake of peace and security in Europe has been constructed and altered in time, but contrary to what Higashino claims, this approach can’t explain specific outcomes of the enlargement process.

The problem of the constructivist approach is that, as Kundsén¹⁷ remarks, it stimulates the thought that any policy which has security implications is not given by nature, but chosen by politicians and decision-makers who have an interest in defining it in quite that way.”¹⁸

Analyzing the case of the accession of Romania and Bulgaria to the European Union, Higashino explains how the security argument was chosen as justification for admitting these countries to the Union. By talking about the instability in the region generated by the Kosovo war and the need for assuring security through the enlargement of the Union, a new securitization move was made.

Higashino argues that it was not, in fact, the war in Kosovo that determined alterations in the enlargement strategy in the case of Romania and Bulgaria, but the awareness on the part of the Commission that the previous strategy applied in the case of the second-wave states was inefficient in the case of the two countries as “it failed to encourage their reforms as expected, but rather invited fatigue through endless reform”¹⁹. It became a necessity to show the two countries a “light at the end of the tunnel” and thus the argument of the possible spread of instability generated by the war in Kosovo was invoked in favour of enlargement.

One of the critics that could be addressed to the constructivist approach of security is that not every external threat is the product of a securitization act and that there are indeed external threats to security that are objectively given and not subjectively constructed. From this perspective it is more proper to consider the war in Kosovo as a real reason on the part of the Union for advancing the enlargement process eastwards and not as pretext for justifying alterations in the enlargement strategy, as Higashino argues.²⁰

Although the constructivist approach on security cannot explain concrete outcomes of the enlargement process, the study provided by Higashino remains useful as it proposes an original method of analysis of the EU enlargement process eastwards. Introducing an alternative way of conceiving security, not in military terms, but “as an act of speech”, the study offered by

Higashino explains the mechanism of the same logic that lies behind the way in which the European Union defines its vision on security in comparison with the traditional realist way.

2. Liberal democracy or EU member status? Security as “the absence of war”

Trying to see what are the causes that generate war, Kenneth Waltz²¹ relates the second category of causes to the nature of the states, while the first and the third sets of causes are relative, according to his explanation, to the nature of human beings and to the nature of the international system, respectively. The second set of causes corresponds to what he calls “the second image”. If the causes of war lie in the deficient nature of states then it could be inferred that in order to have peace the nature of states must be changed.

This line of reasoning is present in the ideal of the democratic peace order. There is an empirical evidence that liberal democracies do not fight wars among them, argues Fukuyama²², but there is also an empirical evidence that since the emergence of the European Union, there has been no international major conflict among member states.

The aim of this part of the paper is to try to expose what are the reasons that could be invoked in order to explain the absence of war within the European Union. By doing so it will be shown that the idea of assuring peace by promoting the member status in the context of EU enlargement eastwards, is not only complementary to the idea of promoting liberal democracies, but it overrides this idea as the member status generates a higher degree of peace for each state than the simple status of being a liberal democracy.

In this context, the question that could be raised is whether the fact that EU member states do not fight wars among them is due to their status as member states or to the fact that all member states are actually liberal democracies.

The relation between peace and liberal democracies is something belonging to empirical evidence, considers Fukuyama, as already mentioned above. According to Michael Doyle²³, for more than 200 years there has been no war among liberal democracies. However, as Doyle remarks, this doesn't mean that democratic states are not inclined as much as non-democratic states to fight wars against others, but it simply shows that when they are at war there is the probability that the adversary is also a liberal democracy. The reasons for which liberal democracies do not fight wars among them should be related to the liberal practices and principles within the state, considers Doyle²⁴.

If the explanation for the fact that EU member states do not wage wars among themselves lies in their structure as liberal democracies, then the statement that since its emergence there has been no war within the European Union does not add anything new to the previous state of facts regarding the peace aspect. The explanation for the absence of war among member states would thus be relative to the nature of the actors and not to the nature of the European Union as a collective arrangement.

Furthermore it, could be argued that the direct relation between liberal democracy and peace within Europe is evident since a condition for a state to become part of the European Union is to be a democracy. Actually the transition process in the post-Communist countries is a process towards the implementation of liberal democracy.

A possible solution to the dilemma exposed above could lie in my opinion in the postulation of a gradual difference in the level of "democratic peace" versus "European peace". Theorizing on the way in which the transition from war to peace can be made at the regional level, Benjamin Miller²⁵ identifies three ideal – types of peace : *cold peace*, *normal peace* and *warm peace*.

While *cold peace* is characterized by both the absence of war and the absence of the threats to use of force, regional conflicts being managed though not settled, the *warm peace* by comparison to *normal peace* is a situation in which war is no longer thinkable. Although disputes among actors, in the later case, might not have been settled, the use of force to address them is

out of question. Miller proceeds further with his theoretical investigation considering *warm peace*, (the highest level of peace) as the outcome of the integration processes.

Thus, it could be inferred that, if there is little probability for a liberal democracy to fight a war against another liberal democracy, as Doyle²⁶ specifies, then in the case of the EU member states the probability of a EU state to fight a war against another state is out of the question.

In order to understand why is that the EU integration process leads "to warm peace" and not to "normal peace", using Miller's terminology, thus to the highest degree of peace, situation in which war is not only absent, but also no longer thinkable, an analysis of the nature of the EU integration process should be made.

According to the neofunctionalist²⁷ approach, the initial start of the integration process was built on the assumption that by creating an economic integrative web among the main conflicting states, these states will stop fighting among each other. Therefore the integration was aimed to start with sectors of low politics, the coal and steel, in which the uncontroversial decision could be taken, rather than starting with big issues such as culture or defence.

The process of integration in sectors economically significant was assumed to have a dynamism of its own requiring in time the integration of other sectors of economy. Thus, the creation of the European Coal and Steel Community in 1951 was succeeded by the creation of the European Economic Community in 1957. In time, through the automaticity of the spillover mechanism, the integration in fields of low politics could move, according to the neofunctionalist theory, to the sectors belonging to high politics.

Whether security arrangements are those who determine the economic regimes, as it is assumed by the theory of hegemony²⁸ or whether the economic arrangements lead to security regimes, represent two directions of theoretical analysis that can be both argued for. The impact of the transformative economic power on the political field is also theorized by J. S. Nye.

Trying to give a definition of political power at the international level, Joseph S. Nye²⁹ makes the observation that it is not enough to define the political power as the ability of an actor to get others to do what they otherwise would not do, as Robert Dahl states³⁰. In the same time it is not sufficient to define it in terms of tangible resources (territory, population, military force etc). Therefore Nye proposes a synthesis of the two definitions. What matters, in his opinion is the convertibility of power.

Power conversion is the ability of an actor to convert potential, power measurable in terms of resources, into realized power as measured by the changed behaviour of others.

The question that can be raised from the position of Nye's definition is what is the most important resource of power in a particular situation and what could be an import resource of power today? Nye tries to offer an answer to this question by bringing into discussion the argument of Richard Rosecrance³¹. According to Rosecrance in the past it was cheaper to conquer the other state's territory by force than "to develop a sophisticated economic and trading apparatus needed to derive benefit from commercial exchange with it".

From a cost-benefit calculation, the mutual prosperity generated by the process of economic integration diminishes the perspective of states to make use of military force as the costs of waging a war becomes too high. I assume the interdependence determined by the process of integration is the explanatory factor that establishes the difference in the level of peace correlative to the EU membership and the level of peace correlative to the liberal democracy status.

In terms of the neofunctionalist approach, the spillover mechanism can have a deepening as well as an expansive effect. From this perspective a consequence of the economic integration is that it creates interdependence not only at the intergovernmental level but also at the social level, among the citizens of different states.

The transactional interactions in areas of culture as well as in other sectors of social life facilitated by the process of integration contri-

butes to the construction of a sense of community and of a shared identity at the expense of the exclusionary nationalism. Thus, in terms of peace it becomes little imaginable that the members of the same community will fight along national lines³².

But although the increased interaction among people may facilitate the sedimentation of an European identity defined as a variable phenomenon permanently creating its meaning³³, it should be noticed nevertheless that the European identity cannot be considered a construct of the integration process. There are certain "European commonalities" prior to the integration that in fact facilitate this process.

In the same order of ideas, explaining why is that integration could not be as successful in other territorial regions apart from the European continent, E. B Haas finds the reasons in the absence of the "background conditions". There must be certain conditions conducive to integration, considers Haas, among them being the cultural commonalities and the common ideological patterns.³⁴

Another explanation for a higher degree of peace due to EU membership in comparison with the degree of peace relative to the liberal democracy status is generated by the fact that as the neofunctionalist theory states, the growing interdependence leads to the establishment of supranational institutions. If initially the supranational institutions led by technical elites and international bureaucrats are supposed to manage the issues regarding "low politics", the complexity and the self-sustaining process of institution building leads to an integration to domains belonging to high-politics. According to Haas this would require a process of "loyalty transference", the main political actors being persuaded to shift their expectations toward a new centre whose "institutions possess or demand jurisdiction over the pre-existing national states".³⁵ The method of cooperation through the mechanism of norms and common institutions becomes thus the way of solving the problems within member states which excludes the possibility of making use of force.

Although an answer to the question whether the reason for which member states do not fight

wars among themselves is due to the fact that they are liberal democracies or to the European Union as a collective arrangement, could not be provided, this part of the article offered a solution to the above mentioned dilemma by assuming the EU member status as being relative to higher degree of peace and offering further concrete explanations in favour of this claim.

Bibliography

Buzan, Barry *People, States and Fear: National Security Problem in International Relations*, Prentice-Hall, 1991

Doyle, Michael W *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, Philosophy and Public Affairs, Vol. 12, No 3

Fukuyama Francisc, *Democracy as a Global Phenomenon*, Political Science and Politics, Vol. 24, No. 4, 1991

Hettne, Bojr in "Security and Peace in Post-Cold War Europe", Journal of Peace Research, Vol. 28, No3, (Aug 1991)

Higashino Atsuko, For the Sake of Peace and Security? The Role of security in the European Union Enlargement Eastwards, Cooperation and Conflict, 2004, 39

Kundsen, Olav, "Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing Securitization", Security Dialogue, 32 (3)

Miller, Benjamin – When and How Regions Become Peaceful : Potential Theoretical Pathways to Peace, International Studies Review (2005) 7

Nye, Joseph S. *The Changing Nature of World Power*, Political Science Quarterly, Vol105, No2, 1990

Rosamond, Ben, "Theories of European Integration, Ed. Palgrave, 2000

Sobotka, Kazimierz, *Identity, Culture and Democracy*, Leonce Bekemans L., M. Karasinska & others (eds.), "Intercultural Dialogue and Citizenship. Translating Values into Action. A Common Project for Europeans and their Partners", Venice, Marsilio, March 2007

Waltz, Kenneth *Man, State and War*, New York: McGraw Hill, 1979

Note

¹ Ben Rosamond, Theories of European Integration, Ed. Palgrave, 2000

² Atsuko Higashino, For the Sake of Peace and Security? The Role of security in the European Union Enlargement Eastwards, Cooperation and Conflict, 2004, 39, 347

³ The EU enlargement eastwards refers to the expansion of the European Union through the accession

of the new members once with the end of the Cold War. By comparison with the previous accessions, the EU process of enlargement eastwards was characterized by the establishment of new standards for the new entrants, known as the "Copenhagen criteria".

⁴ Ibid 2

⁵ Kenneth Waltz, *Man, State and War*, New York: McGraw Hill, 1979

⁶ Atsuko Higashino, For the Sake of Peace and Security? The Role of security in the European Union Enlargement Eastwards, Cooperation and Conflict, 2004, 39, 347

⁷ Ibid 3

⁸ Ibid 3

⁹ Ibid 3

¹⁰ Ibid 6

¹¹ Ibid 7

¹² Ibid 3, page 136

¹³ Atsuko Higashino, in Barry Buzan, *People, States and Fear: National Security Problem in International Relations*, Prentice-Hall; 1991

¹⁴ Barry Buzan, in Atsuko Higashino, *People, States and Fear: National Security Problem in International Relations*, Prentice-Hall; 1991

¹⁵ Ibid 4

¹⁶ Ibid 4

¹⁷ Kundsen, Olav, "Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing Securitization", Security Dialogue, 32 (3):355-68

¹⁸ Ibid 4

¹⁹ Ibid 4

²⁰ Ibid 4

²¹ Kenneth Waltz, *Man, State and War*, New York: McGraw Hill, 1979

²² Francisc Fukuyama, *Democracy as a Global Phenomenon*, Political Science and Politics, Vol. 24, No. 4, 1991

²³ Michael W. Doyle, *Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs*, Philosophy and Public Affairs, Vol. 12, No 3

²⁴ Ibid 14

²⁵ Benjamin Miller – *When and How Regions Become Peaceful : Potential Theoretical Pathways to Peace*, International Studies Review (2005) 7, 229-267

²⁶ Ibid 14

²⁷ Ben Rosamond, Theories of European Integration, Ed. Palgrave, 2000

²⁸ See the theory of hegemony exposed by Bojr Hettne in Security and Peace in Post-Cold War Europe, Journal of Peace Research, Vol. 28, No3, (Aug 1991) pp. 279-294

²⁹ Joseph S. Nye, *The Changing Nature of World Power*, Political Science Quarterly, Vol105, No2, 1990, pag 181

³⁰ Ibid 24

³¹ Ibid 26

³² Ibid 25

³³ Kazimierz Sobotka, *Identity, Culture and Democracy*, Leonce Bekemans L., M. Karasinska & others (eds.), "Intercultural Dialogue and Citizenship. Translating Values into Action. A Common Project for Europeans and their Partners", Venice, Marsilio, March 2007

³⁴ Ibid 23

³⁵ Ibid 23, pages 62-63

³⁶ Francis Fukuyama, *Democracy as a Global Phenomenon*, Political Science and Politics, Vol. 24, No. 4, 1991

ABSTRACT

This article presents two different theoretical perspectives from the position of which the relation between the EU process of enlargement eastwards and the security issue could be analyzed. From a constructivist perspective, security *as an act of speech* becomes the main rationale that lies behind the EU enlargement process eastwards.

The second part of the article defines security *as the absence of war*. There is an empirical evidence that liberal democracies do not fight wars among them³⁶, however there is also an empirical evidence that since the emergence of the European Union, there has been no international major conflict among member states. Starting from this point, this section represents an attempt of trying to see what are the possible explanations for the absence of a major international conflict among the member states. Is this due to the fact that member states are liberal democracies or it is due to the European Union as a collective arrangement?

Ionela Doboş is a MA student currently enrolled in the "European Regional Master Program in Democracy and Human Rights" organized by the Center for Postgraduate Studies, University of Sarajevo and Il Istituto per l'Europa Centro-Orientale e Balcanica, Università di Bologna. She holds a BA in European Studies from the Faculty of Philosophy, University of Bucharest.

Odiseea lui Obama către „o lume fără arme nucleare”

drd. Iulia Bădăluță

Într-un articol, publicat în 2006¹ îmi exprimam scepticismul cu privire la posibilitatea ca „în viitorul apropiat, principalii actori să își revizuiască pozițiile față de chestiunea armelor nucleare”. În argumentarea unei astfel de poziții, invoc acum efectele „erei-Bush”, caracterizate prin ceea ce analistul Michael T. Klare numea „US permanent supremacy”², concomitent cu adâncirea clivajului ruso-american și îngrijorări intense în mediul comunității internaționale față de eventualul pericol ca armele nucleare, considerate până atunci un instrument de descurajare, să se transforme într-un instrument de luptă.

Iată însă că succesorul lui Bush jr., Barack Obama a reușit să readucă în atenția lumii chestiunea privind rolul și mai ales amenințarea creată prin existența armelor nucleare, strârnind mari așteptări și mult entuziasm în rândul comunității internaționale, revigorând dezbaterile privind oportunitatea implementării în practică a principiilor privind neproliferarea și dezarmarea nucleară globală.

În contextul primului său discurs oficial în Europa, în calitate de președinte al SUA (Praga, 5 aprilie 2009), Barack Obama făcea un apel către comunitatea internațională spre intensificarea eforturilor în vederea instaurării unei „lumi libere de arme nucleare”³. În viziunea noului președinte american, „Statele Unite sunt pregătite să facă primii pași spre o lume fără arme nucleare” prin reducerea stocurilor disponibile și încetarea testelor, subliniind că Washingtonul are „responsabilitatea morală” de a deschide drumul către acest ideal, dat fiind că reprezintă singura națiune care le-a folosit până în prezent.

Imediat după finalizarea summit-ului NATO, președintele Statelor Unite a propus lumii la

Praga, în fața a peste 30.000 de oameni un viitor fără arme nucleare: „Astăzi subliniez clar, cu convingere, angajamentul Statelor Unite de a depune eforturi în favoarea păcii și a securității unei lumi fără arme nucleare. Nu sunt naiv și știu că acest obiectiv nu va fi atins rapid; poate că nici nu va fi atins în cursul vieții mele (...). Pentru a pune punct mentalității Războiului Rece, vom reduce rolul armelor nucleare în strategia noastră de securitate națională și vom îndemna și pe ceilalți să facă la fel”⁴.

Discursul de la Praga, subliniind angajamentul noii administrații de la Washington ca dezarmarea nucleară să avanseze, reprezintă un semnal clar privind redefinirea priorităților strategice ale SUA și anunță totodată o schimbare majoră în strategia nucleară americană. Momentul Praga anunță astfel în mod oficial reconfigurarea politicii externe americane, pregătind calea spre reevaluarea strategiei nucleare, prin realizarea de reduceri majore ale arsenalului nuclear american.

Pentru atingerea acestor obiective, în perspectiva Conferinței de revizuire a părților la Tratatul de neproliferare a armelor nucleare (TNP), din 2010⁵, Obama a propus o serie de proiecte concrete în direcția amplificării procesului de dezarmare și control al armamentelor⁶, pledând pentru:

- intensificarea negocierilor dintre SUA și Rusia în vederea reinnoirii acordului START⁷ (semnat în 1991 și care expiră la 5 decembrie 2009) și a reducerii în mod semnificativ a stocurilor de armament și material nuclear american⁸;
- demararea negocierilor pentru un tratat privind interzicerea producerii de materiale fisibile⁹,

• finalizarea procesului de ratificare a Tratatului de interzicere totală a experiențelor nucleare (CTBT) de către Statele Unite⁰.

Mai mult, la 17 septembrie 2009, în pragul sesiunii extraordinare a Consiliului de Securitate al ONU¹¹, Barack Obama anunța luarea uneia dintre cele mai semnificative decizii de politică externă în domeniul securității naționale a SUA: intenția de a modifica elemente esențiale ale proiectului scutului antirachetă american, prin renunțarea la amplasarea scutului de apărare antirachetă în Europa Centrală, urmată de solicitarea adresată în mod oficial Pentagonului (la 21 septembrie 2009), privind realizarea unei revizuii complete a forțelor nucleare ale SUA, ale cărei concluzii să fie prezentate Congresului american cel mai târziu în luna februarie 2010.

Viitorul document strategic, intitulat *Raport privind Situația Nucleară (NPR)*, va trasa noile direcții în ceea ce privește doctrina nucleară a SUA pentru o perioadă de 5 până la 10 ani, în vederea reevaluării rolului armelor nucleare în noua realitate geopolitică și schițării unui nou concept menit să înlocuiască strategia „descurajării nucleare” existente încă din perioada Războiului Rece¹².

În cadrul acestui raport - NPR 2009 - coordonat de către Secretarul Apărării, în colaborare cu Departamentul pentru Energie și Departamentul de Stat, urmează a fi cuprinse principalele dispoziții ce vor contura strategia nucleară americană, cu reevaluarea rolului pe care trebuie să îl joace forțele nucleare în strategia de securitate a SUA, și a cerințelor necesare pentru menținerea unei poziții credibile de descurajare nucleară. Totodată, revizuirea ar urma să ajute Washington-ul în a determina cât arsenal nuclear poate fi dezafectat, în perspectiva negocierilor aflate în derulare cu Moscova pentru semnarea unui noului acord START.

Elaborarea NPR 2009 se va derula concomitent cu procesul de gândire a unei noi doctrine militare a SUA, ce urmează a fi formulată în *Quadrennial Defense Review (QDR)* – 2010¹³. La 23 aprilie 2009, Departamentul Apărării al SUA (DoD) anunța în mod oficial inițierea proceselor de elaborare a celor două documente strategice NPR și QDR¹⁴.

În elaborarea NPR se va ține totodată cont de conținutul unui alt document strategic, intitulat „Dezvoltarea Rachetelor Străine și Amenințarea Rachetelor Balistice până în 2015”¹⁵.

Documentul ar putea produce una dintre cele mai semnificative schimbări în politica nucleară a SUA de la sfârșitul Războiului Rece, putând fi un succes în eforturile privind întărirea regimului global de neproliferare și dezarmare nucleară, însă numai dacă acesta s-ar concretiza în prevederi privind reducerea rolului armelor nucleare, concomitent cu reducerea arsenalelor nucleare.

Obținerea unor rezultate pozitive în derularea negocierilor pe marginea Acordului START, ratificării CTBT și a Conferinței de Reevaluare a TNP (programată pentru 2010) ar reprezenta pași concreți în această direcție.

Revizuirea poziției nucleare a SUA oferă Administrației Obama oportunitatea de a onora angajamentele de la Praga – dacă nu prin eliminarea armelor nucleare, cel puțin prin reconfigurarea rolului acestora în cadrul noii strategii naționale de securitate – și de a realiza progrese semnificative în ceea ce privește dezarmarea nucleară.

Iar o condiție esențială pentru realizarea acestui obiectiv ambițios îl reprezintă modificarea radicală a politicii nucleare americane, prin delimitarea de pozițiile exprimate în documentele NPR anterioare,¹⁶ și limitarea rolului armelor nucleare la acela de descurajare.

Evoluții în doctrina nucleară americană după Războiul Rece: NPR 1994 și NPR 2002

Nuclear Posture Review (1994) reprezintă prima încercare de reevaluare a rolului pe care trebuie să îl joace armele nucleare în epoca post-Război Rece. Documentul, datat din 1994, din primul mandat al președintelui Clinton, reafirma legitimitatea și importanța strategică a descurajării nucleare confirmând în același timp importanța menținerii triadei nucleare existente¹⁷.

Evenimentele din 2001 au avut importante consecințe asupra strategiilor de securitate succesive ale SUA, care și-au dezvoltat o nouă doctrină de securitate, adaptată noilor condiții,

modificându-și în consecință și percepția asupra rolului și utilității armelor nucleare.

„Trăim într-o lume periculoasă, mai puțin sigură și mai puțin previzibilă. Multe națiuni dispun de arme nucleare și multe altele au încă aspirații nucleare. Unele dintre acestea au dezvoltat deja tehnologii nucleare, care le-ar putea permite să lanseze arme de distrugere în masă la o distanță și cu o viteză incredibilă. Faptul cel mai alarmant e că pe lista acestor țări se află unele dintre cele mai iresponsabile state din lume. Spre deosebire de ceea ce se întâmpla în Războiul Rece, amenințarea nu mai provine din partea a mii de rachete balistice sovietice, ci din partea unui număr limitat de rachete aflate în posesia acestor state.. Într-o astfel de lume, descurajarea nucleară nu mai e de ajuns!”¹⁸

La 31 decembrie 2001, șeful Pentagonului prezenta Congresului, iar pe 8 ianuarie 2002, oficial președintelui G.W. Bush, un nou document privind rolul armelor nucleare, *Nuclear Posture Review*¹⁹, strategia nucleară revizuită a administrației Bush jr.

În cadrul acestuia se afirma că, pentru americani, armele nucleare nu mai sunt doar “mijloace de descurajare”, ci arme concrete de luptă: “Armele nucleare pot fi folosite împotriva obiectivelor care rezistă unui atac convențional (de exemplu, buncărele situate la mare adâncime sau facilitățile biochimice)”. Documentul mai arată că “Noile capacități vor fi utilizate pentru a distruge obiective ca buncărele subterane, pentru a găsi și lovi ținte mobile, agenții chimici și biologici și pentru a limita daunele colaterale.” Prin “*Nuclear Posture Review*” (2002), Statele Unite au adoptat o strategie nucleară “de rezervă”, care le permite să facă din armele nucleare nu doar obiect de “descurajare” – ci o armă efectivă, de folosit în război²⁰.

Concluzia principală după analizarea documentului este aceea că armele nucleare sunt clar privite ca un instrument activ în caz de război, rolul lor trecând peste acela de simplă descurajare, căpătând o utilitate concretă militară.

Strategia americană din timpul mandatului lui Bush jr. se baza atât pe forțe defensive cât și

pe forțe ofensive, ce includeau atât armament convențional, cât și nuclear²¹, marea noutate fiind faptul că Statele Unite nu mai considerau armele nucleare doar ca mijloc de descurajare, ci ca o armă concretă de luptă, a cărei utilizare nu ar fi fost exclusă nici chiar în privința unui stat non-nuclear.

Abordarea Obama în materie de arme nucleare: perspective și oportunități

Viziunea lui Obama privind instaurarea unei lumi libere de arme nucleare nu este una nouă. Luări de poziție similare și argumente în favoarea stabilirii unei agende comune în acest sens au fost aduse chiar din timpul ultimului mandat al fostului președinte Bush, relevante în acest sens fiind:

- propunerile de dezarmare, precum cele solicitate de foștii Secretari de Stat George Shultz și Henry Kissinger, precum și fostul Secretar al Apărării William Perry²²;

- campanii precum „Global Zero”²³, potrivit căreia armele de distrugere masivă nu-și au locul într-o lume civilizată, iar un mijloc important pentru a se împiedica proliferarea nucleară și a se ajunge la o securitate globală îl reprezintă luarea de măsuri hotărâte în direcția interzicerii totale și eliminării armelor nucleare;

- discursul Secretarului General al ONU, Ban Ki Moon²⁴ (New York, 24 octombrie 2008), în care acesta a prezentat planul său în cinci puncte pentru dezarmare nucleară, care a inclus un apel la implementarea TNP prin negocieri asupra unui pachet de acorduri sau printr-o convenție privind armele nucleare;

- scrisoarea Președinției franceze a UE, adresată Secretarului General al Națiunilor Unite, privind chestiuni legate de dezarmare²⁵ (5 decembrie 2008).

Urmând sugestiile foștilor Secretari de Stat George Shultz și Henry Kissinger, Administrația Obama a făcut din controlul și reducerea armamentelor nucleare una dintre prioritățile agendei sale de politică externă, – parte a strategiei de „învigorare” a statutului de lider la nivel internațional al SUA.

În cadrul acestei strategii sunt urmărite cu prioritate două obiective: minimizarea riscurilor

privind terorismul nuclear și restabilirea cooperării strategice cu Rusia în vederea nonproliferației. Dar un regim de neproliferare eficient va fi posibil numai dacă SUA și Federația Rusă (care dețin aproximativ 96% din arsenalul nuclear mondial) vor lua măsuri concrete în privința dezarmării generale²⁶.

De altfel, cel puțin la nivel declarativ, în Strategia de Securitate Națională a Federației Ruse până în anul 2020²⁷, se stipulează necesitatea demarării de eforturi intense pentru o lume fără arme nucleare, cu sublinierea însă a importanței menținerii unui nivel al arsenalului nuclear care să asigure o forță de descurajare credibilă²⁸.

Noua abordare a lui Obama a creat mari așteptări privind posibilitatea înlăturării pericolului generat de existența armelor nucleare, iar eforturile și luările de poziție din ultima perioadă ne demonstrează într-adevăr că problematica aferentă dezarmării nucleare a devenit din nou prioritară pe agenda internațională. Și iată că un prim succes al diplomației nucleare a fost atins: cu prilejul Summit-ului excepțional al Consiliului de Securitate al ONU (desfășurat la New York, la 24 septembrie 2009) pe tema neproliferației și dezarmării nucleare – prezidat de Barack Obama – a fost adoptată, în unanimitate, Rezoluția 1887, prin care se face apel la instaurarea unei lumi fără arme nucleare²⁹.

Cu același prilej, Marea Britanie – aliat strategic al SUA – anunța prin vocea premierului Gordon Brown intenția de a reduce capacitatea nucleară britanică, mai exact prin reducerea de la 4 la 3 a numărului submarinelor tip TRIDENT (care au la bord rachete nucleare).

Aspecte privind noua abordare a președintelui american cu privire la armele nucleare au fost dezbătute în diverse medii academice, științifice, institute de cercetare, think-tank-uri, punctele de vedere exprimate în cursul acestor luări de poziție variind de la păstrarea statu-quo-ului nuclear, până la sublinierea necesității implementării unor transformări fundamentale în domeniul armelor nucleare.

În rândul analiștilor americani critici față de noua abordare a președintelui Obama se manifestă îngrijorare cu privire la faptul că noua politică a Administrației SUA în domeniul armelor nucleare ar putea afecta percepția aliaților privind

credibilitatea puterii de descurajare a SUA, fapt ce ar putea orienta politica acestora în direcția creșterii capacităților nucleare pentru a-și putea asigura securitatea.

O serie de alte critici vizează idealismul viziunii lui Obama privind o „lume fără arme nucleare”, o ordine non-nucleară – la modul concret – nu este încă pe ordinea de zi a nici unui dintre actorii internaționali la acest moment. Nici măcar a SUA.

Istoria ne-a dovedit până acum însă că a poseda arme nucleare în cantitate suficientă pentru a amenința supraviețuirea celuilalt rămâne un mijloc pentru a descuraja un eventual adversar strategic, iar administrația Obama nu se va putea „debarasa” de această „moștenire” a Războiului Rece.

Dar, deși condițiile geopolitice care ar putea permite eliminarea globală a armelor nucleare nu există în prezent, pași importanți pentru diminuarea pericolului provenit din partea proliferației nucleare și a armelor nucleare, ar putea fi făcuți! Iar această problematică aparține cu certitudine „unei zone a relațiilor internaționale în care SUA – alături de Federația Rusă – sunt obligate să arate că sunt lidere”³⁰.

Note

¹ *The Russian-American Nuclear Diplomacy At The Millennium Crossroads*, Strategic Impact (Impact Strategic), issue: 3 / 2006, pages: 7781, on www.cceol.com.

² Klare Michael T., *Endless Military Superiority*, June 27, 2002, <http://www.thenation.com/doc/20020715/klare>

³ Dealtfel, chiar în dimineața discursului de la Praga, Coreea de Nord încălca „încă o dată regulile” internaționale, testând o rachetă cu raza lungă de acțiune. „Regulile trebuie să fie obligatorii. Încălcările trebuie pedepsite. Lumea trebuie să fie unită pentru a preveni răspândirea acestor arme”, declara Obama în replică la testul nord-coreean.

⁴ http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Remarks-By-President-Barack-Obama-In-Prague-As-Delivered/

⁵ În aprilie-mai 2010, semnatarii TNP se vor reuni la New York, în cadrul Conferinței pentru reevaluarea Tratatului, ce are loc odată la 5 ani

⁶ Trebuie să facem o importantă distincție între aceste două categorii conceptuale: controlul armamentelor și dezarmarea, folosite deseori în mod eronat ca sinonime. Dezarmarea se referă la o dimensiune de tip etic și se bazează pe propensiunea generală a omului „just” de a

refuza violența și instrumentele care o produc: armamentele. Controlul armamentelor, fondat pe considerațiile realismului politic, implică, în schimb, necesitatea supunerii armamentelor existente unei oarecare forme de monitorizare. Scopul ultim îl reprezintă menținerea echilibrului de forțe în așa fel încât să se descurajeze recursul la violența armată. Dintr-un punct de vedere sistemic, slăbirea neașteptată a unui actor ar pune în pericol echilibrul general; de aceea dezarmarea unilaterală a unui sau a mai multe state nu reprezintă o perspectivă de dorit.

În domeniul strategico-nuclear, controlul armamentelor s-a realizat, istoric, prin două modalități diferite. Limitarea, realizată în cursul anilor '60 și urmată în deceniul următor de negocierile SALT, consta în dezvoltarea controlată și echilibrată a arsenalelor strategice, prin fixarea anumitor limite de creștere a acestora. Începând cu jumătatea anilor '80, controlul a luat forma reducerii, și anume a eliminării armamentelor strategice, după cum vom vedea în cele ce urmează.

⁷ Strategic Arms Reduction Treaty – Tratatul pentru Reducerea Armelor Strategice

⁸ în conformitate totodată cu intenția declarată a președintelui Obama de a reduce cheltuielile Pentagonului pentru înarmare.

⁹ un acord asupra tratatului privind stoparea, într-un mod nediscriminatoriu, a producției de material de fisiune în scopuri militare, ceea ce înseamnă că tratatul astfel negociat ar obliga statele nedeținătoare de arme nucleare sau statele care nu sunt semnatare ale TNP, însă pe cele cinci state membre ale Consiliului de Securitate, toate posesoare de arme nucleare, să renunțe la producerea de material de fisiune în scopuri militare și să demonteze toate centrele existente ale acestora, în care se produce material de fisiune în scopuri militare;

¹⁰ Documentul, adoptat în septembrie 1996, la New York, a fost semnat de 189 de țări și ratificat de 104, dar poate intra în vigoare doar dacă este ratificat de cele 44 de țări considerate capabile să producă arme nucleare, care au luat parte la conferința din 1996. Dintre aceste 44 state-cheie, 32 au ratificat tratatul, iar celelalte 12 rămase sunt SUA, China, Columbia, RP China, RD Congo, Egipt, India, Indonezia, Iran, Israel, Pakistan și Vietnam.

¹¹ Reuniunea (New York, 24 septembrie 2009) a fost consacrată problemelor de neproliferare și dezarmare nucleară, fiind a 5-a dată când CS al ONU se reunește la nivel de șefi de state, de la crearea sa, și prima dată când reuniunea este prezidată de un președinte al SUA.

¹² Strategia descurajării a devenit, în perioada Războiului Rece, fundamentul politicilor de securitate națională practicate de cele două superputeri. În opinia lui Henri Kissinger, descurajarea constă în încercarea de a împiedica un adversar să-și dezvolte linia ofensivă, opunându-i riscuri care i-ar părea copleșitoare în raport cu pagubele scontate. Prin descurajare nucleară, se înțelege astfel, tentativa de a determina adversarul să nu lanseze un atac împotriva ta, de teama reacției tale devastatoare la adresa lui.

¹³ Document elaborat la fiecare 4 ani, ce transpune în politici și inițiative principalele obiective propuse în cuprinsul Strategiei Naționale de Apărare americane.

¹⁴ <http://www.defenselink.mil/releases/release.aspx?releaseid=12627>

¹⁵ Foreign Missile Development and the Ballistic Missile Threat Through 2015 - document elaborat de Administrația Bush, în 2002.

¹⁶ Potrivit oficialilor europeni, Obama ar fi respins recent o primă variantă propusă de Pentagon privind „revizuirea dotărilor nucleare”, solicitând opțiuni mult mai largi în conformitate cu scopul său de a realiza o „lume fără arme nucleare”, care să prevadă, între altele: reconfigurarea forțelor nucleare americane care să permită limitarea numărului ogivelor strategice desfășurate la un nivel inferior celui de 1000, precum și limitarea situațiilor care să permită folosirea armei nucleare.

¹⁷ Triada nucleară se compune din trei „picioare”, care asigură lansarea unui atac din aer, de pe mare și de pe sol, fiecare dintre ele având importanța sa strategică:

- ICBM – rachete balistice intercontinentale
- SLBM- rachete balistice lansate de pe submarine
- Aviația de bombardament strategic

¹⁸ extrase din discursul pe care Bush l-a ținut la 1 mai 2001 la National Defense University din Washington, <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2007/10/20071023-3.html>

¹⁹ Documentul nu e încă declassificat, însă pasaje din el se pot găsi pe site-ul GlobalSecurity.org.: <http://globalsecurity.org/wmd/library/policy/national/wmdstrategy2002.pdf>

²⁰ Există trei cazuri în care s-ar putea recurge la asemenea arme: primul, împotriva țărilor capabile să reziste la un atac convențional, apoi ca represalii la un atac cu arme nucleare, biologice sau chimice și, în cele din urmă, „în cazul unor evenimente militare surprinzătoare”.

²¹ Noua doctrină a dus la creșterea cheltuielilor pentru întărirea potențialului militar. În anul războiului împotriva Irakului, bugetul militar al SUA a ajuns la 396 de miliarde de dolari, Casa Albă cerând pentru asigurarea cheltuielilor campaniei „un supliment” de 80 de miliarde (în 1945, anul victoriei asupra nazismului, când efortul militar al Americii a fost cel mai mare din istoria sa, bugetul de război a ajuns la 50 de miliarde de dolari). Pentru anul 2004, la cererea administrației, Congresul a aprobat Pentagonului cheltuieli de 401 miliarde de dolari. Specialiștii au calculat că acest buget este de trei ori mai mare decât cele cumulate ale Rusiei, Chinei, Irakului, Iranului, Coreii de Nord, Libiei, Cubei, Sudanului și Siriei. Pentru sectorul militar SUA au alocat de șase ori mai mulți bani decât Rusia, care, după volum, dispune de al doilea buget militar din lume.

²² În ianuarie 2007, în cuprinsul unui articol din Wall Street Journal, Henry Kissinger, George P. Shultz, William J. Perry și Sam Nunn pledau pentru realizarea unui consens la nivel internațional în vederea dezarmării și neproliferării nucleare, proces în cadrul căruia SUA să își asume rolul de catalizator/lider: George P. Shultz, William J. Perry, Henry A. Kissinger, and Sam Nunn, „A World Free of Nuclear Weapons,” The Wall Street Journal, January 4, 2007

²³ Inițiativa a fost lansată la Paris, în decembrie 2008, de către o sută de personalități internaționale.

Promotorii acestei campanii doresc asocierea “reflecției politice la cel mai înalt nivel și participarea comunității internaționale pentru a se ajunge la un acord prin care părțile să se angajeze la eliminarea, prin reduceri eşalonate și controlate, a tuturor armelor nucleare”. <http://www.globalzero.org/en>

²⁴ La 24 octombrie 2008, cu ocazia Zilei Națiunilor Unite, Secretarul General Ban Ki Moon și-a anunțat sprijinul în favoarea Convenției privind armele nucleare, aceasta fiind primul din cele cinci puncte înscrise în planul său de susținere a dezarmării nucleare. „[Statele membre ale TNP] ar putea să aibă în vedere negocierea unei convenții privind armele nucleare susținută de un sistem de control eficient, așa cum a propus de mult timp Organizația Națiunilor Unite. La solicitarea statelor Costa Rica și Malaezia, am transmis tuturor membrilor ONU un proiect al acestei convenții care constituie un punct de plecare solid.”. <http://www.un.org/disarmament/HomePage/ODAPublications/ODAUpdate/2008/Nov/index.html>

²⁵ <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=22530>

²⁶ Potrivit unui raport al Federation of American Scientist (FAS), SUA dispun în prezent de 2700 de arme nucleare (2126 strategice și 500 tactice), în timp ce Rusia dispune de 4830 arme nucleare (2790 strategice și 2050 tactice) <http://www.fas.org/programs/ssp/nukes/nuclearweapons/nukestatus.html>

²⁷ Ratificată prin decret prezidențial la 14 mai 2009

²⁸ *Russia's National Security Strategy*, 62/09, in Russian Analytical Digest on Russian and Eurasian Security Network (RES). <http://www.res.ethz.ch/>

²⁹ Documentul subliniază totodată necesitatea respectării prevederilor TNP, precum și a aderării la acest tratat de către celelalte state.

³⁰ Serghei Lavrov, ministrul de Externe al Federației Ruse declara participanților la cea de-a 45-a Conferință Internațională pe probleme de Securitate de la München (februarie 2009).

ABSTRACT

This paper analyzes the Obama administration's vision towards a “nuclear-free world” and the global approach toward global nuclear arms control and disarmament, the nonproliferation regime, and the future role of nuclear weapons.

It also makes case for why a successful 2009 Nuclear Posture Review (NPR) will heavily influence the implementation of Washington's ambitious arms control and nonproliferation agenda, which includes negotiation of a Strategic Arms Reduction Treaty (START I) follow-on agreement as well as achievement of a Fissile Material Cutoff Treaty, ratification of the Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty (CTBT), and a favorable outcome at the 2010 review conference of the nuclear Nonproliferation Treaty (NPT).

Born on September 29, 1982, **Iulia Bădăluță** holds a Master degree in International Relations and Conflict Management and a BA degree in Political Science and Sociology, both awarded by National School of Political Studies and Public Administration (NSPSA), Bucharest. From 2003 to 2005 she studied Political Science at the University of Trieste, Italy.

STRATEGII DE SECURITATE

Russian proposal on European Security Treaty (EST) and the future of collective security system in Europe

Tatiana Parkhalina, PhD

These last years Russian foreign policy has been characterized by ambivalence, which is expressed in the desire to be integrated in Western community and Western institutions and at the same time in the attempts to oppose to the West. This tendency has been developed especially since 2005-2006, when the world economic juncture changed. It was connected with the growing oil and gas prices. Among the Russian political class there was a temptation to correlate so called new «economic might» with new political role and status on international arena.

In spite of the declared «diversification» and «multivectors» foreign policy of the Russian Federation the West is still the main «pain» and main «concern» for those who formulate Russian foreign policy priorities. At the same time Russian leaders speak more and more about their disagreements with Western partners and Western institutions. So the conclusion can be drawn that Russian Federation is using the model «partnership - competition» in its relationships with the West. So called «two-tracks» strategy is used: partnership on strategic issues such as fight against terrorism, proliferation of WMD, drug trafficking, trade of people and at the same time certain immunity vis-à-vis critics coming from different Western capitals on the «erosion of democracy» in Russia as well as competition on energy resources' and armaments' markets. Russian political elites have concerns connected with the situation when the Western model of development is perceived attractive by many countries, especially on post-Soviet space, and Russia can't suggest any alternative model.

The apogee of disagreements with Western «partners - competitors» was the so called

«Munich speech» of president V. Putin (February, 2007) when he did criticize a number of Western initiatives or lack of answers on Russian concerns. This disagreement reflects the aspiration of the Kremlin to achieve the respect of a growing Russian role in the process of finding a solution for the partnership relations with the West, the aspiration to formulate the rules where and when Russia could take part with the status of «equal partner».

The fact is that by the year 2008 Russia was not integrated into the security system in Europe which is NATO and EU-centric. For that both sides are responsible – Russia and the West. This fact provokes irritations, concerns and dissatisfaction from the part of Russian foreign policy designers and at the same time it should be accompanied by the concerns of Western politicians, as by itself it could be transformed in uncertainties and even unpredictability of Russian behaviour on international arena.

When Russian president D. Medvedev in Berlin in 2008 initiated discussions on a new European Security Treaty, non-monolithic West perceived it with great concerns. This reaction was conditioned by the fact that on the first stage after its declaration the Russian diplomacy accompanied this proposal only by two explanations:

- 1) it should be a juridically binding document;
- 2) The European states should be suggested to start negotiations in their national capacities.

Western countries thought that Russia would like to exclude the USA from the negotiation process, to play on so-called trans-Atlantic disagreements, to marginalize NATO by making this organization «non-interesting» for post-Soviet states. Besides, many among Western politicians

and experts thought that Russia had aspiration to suggest the shaping of a body – similar to UN Security Council for European space – where countries such as Germany, France, Italy, Russia are becoming permanent members and thus they will decide the future of small and medium European states. At the same time the position of the majority of Western politicians was characterized by the recognition of the fact that there is a sufficient number of existing institutions in Europe – NATO, EU, OSCE, Council of Europe, and there is no need and no sense to create new ones.

The Caucasian war in August 2008 demonstrated on one hand the ability of Russian Federation to withdraw from territorial status-quo, connected with the collapse of the Soviet Union and on another hand – that the capabilities of the West to influence Russian politics are very limited. The war revealed crucial differences in the approaches of Russia and of the West to find solutions in so-called «frozen conflicts», serious differences in assessments of the present situation.

Soon after the war the very fast recognition of independent status of Abkhazia and South Ossetia and even to a greater extent global financial and economic crisis demonstrated that the ignorance of Russian proposal could lead to much more serious problems with a country which is a gas and oil supplier for a number of European states. Russia suffered a «cold shower» when it realized that the country has no real ally in the world and especially among CIS countries, when no one state among CIS, CSTO, SCO did not support Russian activities in the Caucasus, and later when the leaders understood Russia's own vulnerability in the face of global economic crisis. The decision was taken to decrease the level of anti-Western rethorics, and to correlate its position vis-à-vis the EST.

After Evian Summit of security issues in October 2008, when French president N.Sarkozy was very clear in stipulating that negotiations on European security treaty (EST) are not possible without Americans, they are possible on the basis of OSCE with the participation of all existing institutions, we witnessed the evolution of Russian position as well as of the positions of Western

partners. Main Euro-Atlantic states such as France, Germany, Italy, Spain, Belgium, Norway, Netherlands, and the new USA administration have already confirmed their understanding of the necessity to start negotiations. Their approach was approved at the NATO Anniversary Summit in April 2009. Behind this we can read the understanding of the situation when Russia is not satisfied with its present situation in the security field.

Before starting negotiations both sides – Russia and the West – should take into consideration one extremely important factor.

There are differences in so called «philosophy of security» between Russia and Euro-Atlantic countries. Russia perceives security as a lack of threat to-day; Euro-Atlantic countries – as not only a lack of threat now, but also as preventive actions aiming at excluding threats in foreseeable future. Western countries perceive security as a certain number of norms and standards of behaviour of individual countries and institutions; Russia prefers to be based on treaties, that means juridically binding documents which, according to the opinions of Russian politicians, could give guarantees for the future (inspite of the fact that historical experience proved vice versa).

As far as the evolution of Russian position on the EST, one should positively ascertain that Russia is ready to discuss not only military-political aspects of the security (that means not only hard security), but different aspects of soft security, at the same time Russian officials refer to the existence of the Council of Europe which has mechanisms to decide issues connected with human rights. From the Russian side there is understanding that in the case of juridically binding document, its ratification could take decades.

According to the assessments of the official Moscow the common interest of all participants of the future European security system consists in using experience of the existing institutions and thus to come to an agreement on basic principles in the field of security: that means first of all the issues of war and peace, i.e. of use of force; problems connected with the ambiguity of humanitarian intervention; the elimination of double standards on the issues of territorial integrity, sovereignty, inviolability of the borders; common approaches to the so called «frozen

conflicts» (redemption of recognition, with only one exception – consent of involved sides); in the field of arms control – having in mind the normal situation with the CFE – the search of other instruments of control.; the necessity of uniting efforts of all organizations acting on Euro-Atlantic space.

The Russian problem was and still is that the existing system is relevant to the interests of all other participants of the system besides Russia. That is why the countries of post-socialist and post-soviet space are so persistent in asking for NATO and the EU memberships. Another problem is the dramatic loss of confidence after Caucasian war of August 2008 and Russia-Ukrainian gas conflict in January 2009, as well as the asymmetry in basic concepts connected with the enlarged interpretation of the security. The problem of all participants of the process is that the cold war mentality has not been overcome yet and that the tendency for deterrence in the relationships between Russia and the West continues to darken their development. Besides, it is unclear what deterrence means today. At the same time security is a dynamic process which could develop in positive direction only in the case when the common understanding of principles and norms of behaviour of all states on international arena exists.

When we are speaking about main pillars of the future treaty, one can suppose that in the field of military-political security they should include: a) arms control; 2) non-proliferation and counter-proliferation; 3) confidence-building measures. Indeed, this is cold war agenda, but we should not be confused by this fact. The present day realities push international community to examine again – on the new stage of European development – above-mentioned issues. This new stage is characterized by the situation when the majority of Central-Eastern European states are NATO and EU members or have strong aspiration to be integrated into these institutions. Arms control, this is the sphere where we need new approaches and new documents in the situation when the CFE regime doesn't work. It is necessary to stress here that arms-control aspects of the EST should not replace the CFE,

they have different spheres of regulation. As far as non-proliferation issue is concerned, it should not become a so called «hostage» in the amelioration or deterioration in Russia's relations with the West as Russia is encircled by those states who tend to have nuclear arms and so the Russian Federation could become one day a target of irresponsible politicians in those countries. It would be naive to think that the «flirt» with problematic regimes will save Russia in the future from the threats connected with the use of nuclear weapons.

We need common threat assessment (it didn't happen inside NRC), as this assessment could lead to adequate models of states' behaviour on the level of their elaboration. It should be rational – coming from the interests of all players – to shape a center for conflict-prevention.

In the field of confidence building measures it would be useful to discuss and to adopt the so called «code of conduct» of the states in the case if any country would try in the future to involve them into military actions.

An important dimension of military-political security today should be collective efforts in the struggle against international terrorism which is not only one of the main threats for stability, but for survival of individuals. That is why anti-terror and counter-terror activities should be in the focus of European institutions' and states' policy. It is extremely important not to mix such notions as social protest and terror.

Any European security treaty can't exclude different aspects of «soft» security, as just «soft» security leads to basic rules of development, to certain living standards, to the respect of rights and freedoms.

While speaking about soft security we should envisage security implications of climate change, energy security, piracy, situation on food markets, etc.

To conclude, I would like to mention one important thing – the EST proposed by the Russian Federation could lead relationships between Russia and the West on the level when the elements of partnership – is the case of respect of the interests of all players – would prevail over the elements of competition. Let's use this chance.

ABSTRACT

These last years Russian foreign policy is characterized by ambivalence which is expressed in the desire to be integrated in Western community and Western institutions and at the same time in the attempts to oppose to the West. This tendency has been developed especially since 2005-2006 when the world economic juncture did changed. It was connected with the growing oil and gas prices. Among Russian political class there was a temptation to correlate so called new «economic might» with new political role and status on international arena. An important dimension of military-political security today should be collective efforts in the struggle against international terrorism which is not only one of the main threats for stability, but for survival of individuals. That is why anti-terror and counter-terror activities should be in the focus of European institutions' and states' policy. It is extremely important not to mix such notions as social protest and terror. The soft security is also very important.

Tatiana Parkhalina, PhD, is the director of the Centre for European Security from Moscow and a leading expert in international security in Russia.

Certain problems of implementation of criminal policy in Ukraine in the sphere of struggling against illegal migration

Borys Leonov, Ph.D.

The peculiarities of the geographic situation of Ukraine, that is located at the crossroads of the world migration corridors, erasing the barriers in the international cooperation and also inner factors of economic and social life, provoke intensive migration processes within Ukraine as well as outside the country. Intensive migration processes are the factor for the further globalization, they enhance the formation of new trade and broadening of existing one as well as political, cultural and economic relations between the countries¹. Special features of migration processes in Ukraine are stipulated by the following factors.

First of all, Ukraine is a transit territory for the migrants, who move to the Western Europe mainly from the Asian countries. According to the data of the State Frontier Service, in 2007 on the state border of Ukraine 51.2 million cases of crossing the border by the foreigners in both directions were recorded, from that number 26.16 millions – to enter the country and 25.04 million cases – to leave the country. The difference makes almost one million. According to the data of the State Frontier Service Administration, during 2002-2006 more than 123 000 foreigners, who are from the countries-suppliers of illegal migrants, did not leave Ukraine. For the last 5 years about 20 thousand of illegal migrants were arrested by the agencies of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the State Frontier Service of Ukraine. According to the data of the Security Service of Ukraine, up to 60 thousand of illegal migrants transit through Ukraine every year. According to certain estimations in 2007 there were 732 000 thousand of illegal migrants in Ukraine².

Secondly, gradually Ukraine is becoming a country that accepts migrants. During 2007 the Service for Citizenship, Immigration and Registration examined 24448 cases on giving the permission to immigrate to Ukraine, though only 23379 such permissions were issued. In January 2008 in Ukraine there were 165 000 foreigners, who had the permission to live in Ukraine. In general, as for the 1st of January 2009 there were 200 000 foreigners, living in Ukraine³.

Thirdly, a characteristic trend is the increase of the number of citizens of Ukraine, who moved abroad because of economic reasons, mainly searching for employment. According to different sources, general number of citizens, who permanently or temporary work abroad is 1,5-7 millions⁴. In particular, the figure of seven millions was given by the representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights N. Karpachova in April 2003 and was repeated several times by media and in scientific works⁵. Most of them are illegal migrants abroad, it means they are the most discriminated and unprotected category of foreigners whose rights are constantly being violated.

Such position of Ukraine in migration process is the evidence of extremely urgency and importance of this problem for the country in different aspects: political, economic, social and legal.

This article does not have the aim to examine all the aspects of the problem that is why we will dwell on the researches of certain criminal aspects of counteraction to illegal migration on the legislative and judiciary levels.

The analysis of the valid legislative system on criminal liability and the practice of its

implementation give us the possibility to make a conclusion that certain problems in struggling against illegal migration do exist. It is worth mentioning that the valid law of Ukraine in this sphere has relatively liberal character comparing to the same law of other CIS countries. Thus, in Ukraine illegal crossing the border lies within administrative responsibility, it means that the individuals that commit such crimes are not considered to be criminals. It makes impossible to apply more severe measures of criminal influence on the people who make such infringements. According to the Article 204-1 of the Codex of Ukraine on administrative infringement, illegal crossing or attempt to illegally cross the state border of Ukraine is punished by a fine from 50 to 100 tax free allowance of a citizen's income or community work for the period of up to one month with deducting 20 per cent of the income or administrative arrest for 15 days. We think that such norm cannot prevent potential criminals from illegal crossing the state border.

The practice of struggling against illegal migration confirms the same. According to the data of the State Department for Citizenship, Immigration and Registration under the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, in 2001 on the territory of Ukraine there were 101,700 immigrants, in 2002 – 106,400, in 2003 – 108,500, in 2004 – 119,200, in 2005 – 128,100, in 2006 – 149,400, in 2007 – 165 000. As at the 31st of December 2008 there were about 178 000 of foreigners and individuals without citizenship from more than 150 countries of the world living permanently in Ukraine, that makes up about 0,37% of the population of Ukraine. These statistic data demonstrate the trend towards increase of migration processes, but at the same time, they do not reflect the whole situation with the migrants because main part of them is living in the country illegally.

At present time, the urgency of the problem is stipulated by the spread of high level social danger of actions, connected to illegal crossing of the state border. Only during 2008, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in cooperation with other law-enforcing agencies arrested more than 14,9 thousand of illegal migrants, that is 9% more than for the same period of time in 2007. That is

why the measures for effective protection of the state border from such infringements are extremely important. However, a new Criminal Codex of Ukraine in 2001 does not cover this problem, moreover, by the Law of Ukraine from 18.05.2004 a1723, the Article 331 that envisaged punishment for illegal crossing of the state border was withdrawn from the Codex. The practice of struggle against illegal migration, that partially is reflected by the above given data, demonstrates prematurity of decriminalization of such actions. Some time ago (before the above mentioned law was adopted), for such actions there was fixed alternative punishment as a fine of about 50 tax-free allowances of a citizen's income, arrest for the period of 6 months, deprivation of liberty for up to 3 years. According to the valid Criminal Codex such actions can be classified as a crime only in the case of organization of illegal crossing of the state border of Ukraine, managing such actions or abetment by advice, providing instruments or eliminating barriers (Article 332 of the Criminal Codex of Ukraine). Dangerous actions of the individuals, who illegally cross the state border, are not covered by the Criminal Law at the present day. That is why it is necessary to approve a special norm and put it in the Chapter XIV of the Special Part of the Criminal Codex of Ukraine with simultaneous amendments to the Codex of Ukraine on administrative infringements.

Such special norms are in the Criminal Codes of almost all countries of the former USSR: Azerbaijan (Article 318), Republic of Armenia (Article 329), Republic of Kazakhstan (Article 330), Republic of Uzbekistan (Article 223), Republic of Latvia (Article 284), Republic of Estonia (Article 81-1), and the Articles 371-1, 371-2 of the Criminal Codex of Belarus envisage liability for organization of illegal migration, violation of the rules of residence in the Republic of Belarus and the rules of transit through its territory. Moreover, some of them envisage quite severe punishment for the above mentioned infringements. For example, according to the first part of the Article 223 of the Criminal Codex of the Republic of Uzbekistan, illegal depart or illegal entrance to the Republic of Uzbekistan or the cross of the state border and the violation of the

order is punished by the fine of 50-100 minimal salaries or deprivation of liberty for 3-5 years. If the crime was committed as a break with preliminary plot of the group of people or an official, whose crossing the board require special permission, a criminal is subjected to the punishment of deprivation of freedom for 5-10 years (Part II of the Article 223 of the Republic of Uzbekistan).

The Criminal Codex of the Russian Federation has the same article. In particular, the Article 322 envisages liability for crossing the protected state border of the Russian Federation without prescribed documents and corresponding permission. If such actions are made by a group of people with preliminary plot, an organized group, or with application of force or threat of its application, they are punished by deprivation of freedom for up to 5 years.

This norm could be applied in Ukrainian criminal legislative, adding a note according to which a foreigner or an individual without citizenship, who violated the rules of crossing the state border in order to use the right for political asylum can not be made responsible for this. We are talking about certain criminal situations that exclude opening the case on crossing the state border by certain subjects (if there are such situations, legal proceedings can not be instituted, and already existing proceedings should be closed). With such approach it will be possible to reflect partially positive principles of the Criminal Codex of the CIS countries.

Although the propositions as for strengthening of repressive component of the state migration policy by many lawyers is not supported. One group of the lawyers reckons that it is reasonable to preserve criminal liability for the actions connected to the border crossing. Some other scientists offer to decriminalize such actions and simultaneously to strengthen administrative responsibility for such actions. In particular, M. Khavronyuk sticks to such approach, he points at expediency of full decriminalization of the illegal crossing of the state border⁶. Such position was supported by the Main Scientific-Expert Department of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, that approved a legislative proposition on

including the Article 331 of the Criminal Codex of Ukraine. To ground its conclusions, it drew attention to the actual identity of the dispositions of the Parts I of the Articles 204-1 of the Codex of Ukraine on administrative infringements and the Article 331 of the Criminal Codex of Ukraine, that established responsibility for the same actions – illegal crossing of the border of Ukraine⁷.

However, the analysis of the state of the migration processes at the beginning of this article demonstrates increase of the number of illegal border crossing that can lead to heavy consequences that creates threats to the national security of Ukraine. That is why, to my mind, there are no reasons to apply to full decriminalization of the indicated actions. Such actions are marked by a higher level of social danger, natural to a crime. Its main threats for the society lie in breaking the rules of crossing the state border that provide state security. From the other hand, we should not allow unjustified severe responsibility of the individuals who commit black border crossing. To my mind, it is reasonable to return to the Article 331 of the Criminal Codex of Ukraine and to establish criminal liability for the illegal crossing of the state border of Ukraine.

Note

¹ O. Vasyuk, "Influence of international migration on the modern development of Ukraine", International migration and the development of Ukraine in the context of European migration, Collected articles after the materials of international scientific practical conference, October 16, 2007, ed. O. Vasyuk (Kyiv: Foliant, 2008), pp. 5-9.

² O. Polischuk, "Certain problems of the migration policy of Ukraine: contradictions and solutions", Collected materials based on the scientific practical conference "Ukraine in the European and Eurasian migration systems: regional aspects", (Kharkiv: Stilos, 2009), p. 94.

³ Interpol – www.ua-reporter.com/novosti/41142

⁴ O. Malynovska, "Foreign labour migration: possible directions of state regulations", NASM Bulletin (q4 2003) 333-340; I. Gnydibenko, "Problems of labour migration in Ukraine and their solutions", Economy of Ukraine (q4 2003), pp. 19-22

⁵ N. Karpachova, "State of keeping and protecting human rights and freedoms in Ukraine: First annual speech of the Representative of the Verkhovna Rada of Ukraine on human rights", (Kyiv: Intertechnologia 2003), p. 379

Monitor Strategic

⁶ M. Khavronyuk, "Criminal legislation of Ukraine and other states of the continental Europe: comparative analysis, problems of harmonization", Monograph, (Kiev: Yuriskonsultant, 2006), p. 835.

⁷ The conclusion of the Main Scientific-Expert Department of the Apparatus of the Verkhovna Rada of

Ukraine for the draft legislation "on amendments to the Criminal Codex of Ukraine and the Codex of Ukraine on administrative infringements".

ABSTRACT

The peculiarities of geographic situation of Ukraine that is located on the crossroads of the world migration ways, increase of transnational relations, erasing the barriers in the international cooperation and also inner factors of economic and social life provoke intensive migration processes within Ukraine as well as outside the country. Intensive migration processes are the main factor for the further globalization, they enhance formation of new trade and broadening of existing one, political, cultural and economic relations between the countries.

Borys Leonov is senior consultant, with the Headquarter of Antiterrorist Center of the Security Service of Ukraine. He hold a degree of PhD in Law.

POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI

Evoluții recente ale relațiilor româno-turce: dificultățile unei geometrii imprevizibile

dr. Șerban Filip Cioculescu

România și Turcia sunt considerate de majoritatea studiilor istorice și diplomatice ca fiind în general „state prietene”, mai ales că relațiile bilaterale între cele două țări în forma lor „modernă” datează din 1878 (la nivel de legăție) și apoi, din 1938, la nivel de ambasadă. Fostul imperiu eurasiatic și fosta entitate subordonată par să fi trecut destul de repede peste animozitățile moștenite din istorie, iar în vara anului 2008 s-au celebrat 130 de ani de relații bilaterale. Până la intrarea României în NATO nu am fost aliați, ci parteneri ad-hoc în 1912 alături de Serbia și Grecia contra Bulgariei, inamici aflați în blocuri ostile (în Primul Război Mondial), parteneri în Antanta Balcanică (1934), apoi inamici „pe hârtie” în epoca Războiului Rece. După dispariția URSS, Turcia, ca stat membru al NATO și aspirant la integrarea în UE, a sprijinit constant România pe calea integrării în Alianța nord-atlantică, iar relațiile bilaterale, politice și economice, au cunoscut o dezvoltare benefică și spectaculoasă.

Actor atipic, pivot geostrategic, având “zero probleme” cu vecinii?

Statul turc reprezintă un actor esențial pentru întreaga Regiune Extinsă a Mării Negre (REM-N), din mai multe motive. În primul rând, este cel care controlează singura cale de acces în bazinul acestei mări, prin cele două strâmțori bine-cunoscute.

În al doilea rând, beneficiază de o poziție “pivotală”, deoarece conectează Balcanii cu Orientul Mijlociu și Asia Centrală, asigurând comunicarea, schimburile, interacțiunile¹. De aceea, Turcia nu face parte doar dintr-unul din subcomplexele de securitate regionale, ci din mai multe². De ase-

menea, prin Turcia se asigură conexiunea terestră între Marea Neagră și Marea Mediterană.

În al treilea rând, este un stat membru al NATO, parte a comunității europene și euroatlantice de securitate, iar faptul că este populat predominant de musulmani sunniți are și el o semnificație aparte. Mai precis spus, se demonstrează că și un stat musulman, dar organizat în mod laic poate crea un sistem politic democratic și o societate modernă.

În al patrulea rând, prin populația sa de cca. 77 milioane locuitori, constituie al treilea dintre statele europene (cu excepția federației Ruse și Germaniei) iar în cazul aderării la UE ar fi a doua, urmată de Germania (82,5 milioane locuitori)³, cu potențial de a depăși clar Germania în maxim 5-10 ani.

În al cincilea rând, din cauza situației geografice la o răscruce a complexelor de securitate regionale și la răscrucea unor civilizații străvechi, statul turc cunoaște multiple tentații în domeniul politicii externe, în sensul că elitele sale politice și militare sunt scindate adesea în legătură cu linia de urmat: calea integrării europene și a orientării către Vest, calea panturkismului central-asiatic sau calea implicării ca putere regională în Orientul Mijlociu. Prin inter mediul Turciei, Regiunea Extinsă a Mării Negre (REM-N). Politica extinsă a României este conectată strategic, politic și identitar cu Orientul Mijlociu Extins (OME), zonă vazută de strategii americani ca un mare “arc de instabilitate” la periferia sudică a Eurasiei. În același timp și radicalii islamici din OME privesc Turcia ca pe o potențială “țintă” în sensul răsturnării regimului democratic și a statului laic. Așadar miza viitorului Turciei este una deosebit de mare⁴.

Deși Uniunea Europeană ar avea interesul geostrategic de a primi Turcia ca membru, din

cauza mărimii demografice, a religiei musulmane și a sărăciei destul de mari, căreia i se asociază fluxurile de imigranți economici, opoziția față de primirea acestei țări în UE s-a intensificat în intervalul 2006-2008. Germania și mai ales Franța se opun constant, clasa politică fiind susținută de o mare parte a opiniei publice.

Cu toate că Turcia „flanchează” Orientul Mijlociu Extins, statele din regiune o văd adesea ca pe o „ciudățenie” (țară de religie islamică, dar cu stat laic, democratic) sau se tem de puterea sa militară foarte mare și au tendința de a nu dezvolta relații aprofundate cu ea. Israelul e practic singurul stat prieten și partener strategic al Ankarei în Orientul Mijlociu. Relațiile bune cu Tel Aviv au continuat, cu mici episoade de tensiune. Astfel, în 2006, o parte a mass-media turcă a acuzat statul israelian ca ar fi ajutat rebelii kurzi din Irak cu logistică și instructori (contra milițiilor arabe sunnite, dar implicit și contra intereselor turcești), iar apoi, la finele anului 2008 și începutul lui 2009, premierul turc Erdogan a avut reacții extrem de negative la campania militară israeliană din Gaza. Se pare că sentimentul anti-israelian afișat la Forumul economic mondial de la Davos (2009) de către Erdogan i-a sporit popularitatea și a devenit un stindard comun al naționaliștilor anti-occidentali și al islamiștilor. În cazul în care Irakul va deveni stat nuclear și tot mai agresiv față de vecini, Occidentul mizează pe cooperarea Turciei și Israelului, cele mai mari puteri militare din Orientul Mijlociu Extins. De aceea, ruperea relației speciale dintre Ankara și Tel Aviv ar fi văzută mai mult ca sigur de mulți europeni și americani drept catastrofală...

Turcia are o doctrină de politică externă bazată pe cultivarea unor relații neconflictuale cu toți vecinii săi – „*zero problems with our neighbors*” –, și pe răspândirea păcii, securității și prosperității către vecinătăți, după cum a arătat adesea ministrul de Externe Ali Babacan, apoi succesorul său Ahmet Davutoglu⁵. Cu toate acestea, credem că este mai mult o opțiune, o dorință, decât o realitate dacă ne gândim că relațiile cu Grecia au fost doar în parte normalizate (populațiile celor două state membre ale NATO păstrează încă o doză semnificativă de neîncredere reciprocă sau chiar ostilitate), cele cu Irakul abia de curând s-au încălzit (cu toate că

„problema kurdă” este departe de a se fi rezolvat, iar împărțirea apelor Eufratului generează tensiuni continue). Raporturile cu Irakul, în ciuda dezvoltării comerțului și imortului de gaze, sunt marcate de multe suspiciuni: (programul nuclear al Teheranului, destabilizarea de către Irak a Irakului, teocrația șiiită revoluționară și violarea regulilor democratice, relația strânsă dintre Irak și Armenia și relația rece a Irakului cu Azerbaidjanul, statul caucazian protejat de Turcia și cu care există o înrudire etnică și lingvistică. În plus, tendința de normalizare a relației cu Armenia, concretizată mai ales prin posibilitatea deschiderii graniței, din toamna anului 2007 nu a condus încă la ameliorări palpabile, iar relația tradițional excelentă cu Georgia s-a tensionat accidental din cauza unor incidente legate de contrabanda unor vase turcești în Abhazia, provincia separatistă georgiană⁶.

Pe plan intern, Turcia a cunoscut dificultăți și probleme cu minoritatea kurdă care solicită dreptul de autonomie culturală și politică și uneori chiar secesiunea. Persecuțiile la care au fost supuși multă vreme kurzii au atras proteste din partea organizațiilor internaționale și au diminuat șansele de integrare în UE a Turciei. Tulburări par să fi existat și în sânul Armatei. Astfel, a fost anunțată în vara anului 2008 descoperirea unui complot al unor ofițeri în rezervă care se pare că urmăreau răsturnarea conducerii statului, mai ales a guvernului AKP (Partidul Justiției și Dezvoltării). Mișcarea *Ergenekon* a fost considerată la Ankara una bazată pe un amestec «toxic» de crimă organizată și elemente militare cu idei periculoase. Nu se știe exact ce procent din armată susține mișcarea *Ergenekon*, dar estimările variază între 50% și 70%⁷! Ancheta serviciilor de informații și cea paralelă a presei au dezvăluit că în mișcare erau implicați câțiva generali în rezervă bine-cunoscuți, cu relații în lumea politică, și că aceștia respingeau cultura militară specifică NATO și negau utilitatea misiunilor aliate, în favoarea apărării naționale pe cont propriu⁸.

Fractura evidentă în cadrul armatei turce reflectă de fapt falia dintre, pe de-o parte naționaliștii autoritariști care vor o armată puternică în slujba unui stat-simbol, islamiștii radicali dornici să islamizeze statul⁹ și adepții

liberali ai ideilor euroatlantice, occidentale, ai apropiării Turciei de UE în vederea aderării la aceasta. Acestora din urmă vor tinde probabil să li se alăture conjunctural și mulți islamiști moderați, speriați de excesele propriiei tabere și de cele ale naționaliștilor. Primii sunt ancorați în mod rigid în ideologia modernistă a lui Atatürk pe care o denaturează, o îndepărtează de sensul ei occidentalizant, pe când ceilalți înțeleg că Turcia aparține geografic Europei și cultural Vestului și nu are de ce să aspire să devină putere regională în Asia în lipsa proiectului european.

O prietenie reală sau de fațadă?

Așadar, Ankara a sprijinit timp de peste un deceniu Bucureștiul pentru integrarea în NATO și l-a încurajat să se implice în structurile de cooperare din Balcani și Marea Neagră¹⁰. După realizarea aderării la Alianță, s-a continuat preponderent pe calea relației constructive, mai ales că intensitatea contactelor economice și prezența a numeroși cetățeni turci respectiv români pe teritoriile celor două state a ușurat această conduită pozitivă. România anilor 2001-2009 a păstrat relațiile politice bune cu Turcia, iar cele economice au fost foarte intense. În 2008, volumul schimburilor comerciale bilaterale s-a cifrat la 8 miliarde de USD (față de 3542,1 milioane USD la finele lui 2006), iar Turcia este principalul partener economic necomunitar al României în plan comercial, respectiv locul patru ca număr de firme înființate pe pământ românesc și ca volum al comerțului, locul trei la exportul românesc și locul cinci la importurile României¹¹. România a primit cu entuziasm crearea **Organizației de Cooperare la Marea Neagră** (BSEC), inițiativă a Turciei, a participat de asemenea la **BlackSeaFor**, la **Black Sea Harmony**, iar când Turcia a anunțat în 2008 lansarea inițiativei **Platforma Caucazului pentru Stabilitate și Cooperare** (*Caucasus Stability and Cooperation Platform*), Bucureștiul a manifestat la fel de multă deschidere, continuând să vadă Turcia ca pe un stat prieten și un "pilon" al Europei în inima Orientului Mijlociu și a celui Apropiat.

Semne de îngrijorare au apărut însă față de pozițiile Turciei în zona Mării Negre. Turcia a

manifestat dorința de a se afirma ca putere regională, militând puternic pentru conservarea Convenției de la Montreux, pentru neimplicarea operației NATO *Active Endeavor* în zonă și tacit pentru promovarea unei relații de partajare a sferei de influență cu Rusia. Din păcate, în discuții private avute de autorul acestui studiu cu diplomați turci de diverse ranguri în anii 2004-2007, aceștia criticau mereu intenția atribuită de ei României de a milita pentru revizuirea regimului de la Montreux! Acest lucru denotă o doză de suspiciune și de îndepărtare, mai ales că România a menajat mereu sensibilitatea Turciei și nu a cerut oficial o asemenea revizuire. În opinia noastră, Ankara a manifestat în mod constant iritare față de orice tentativă de modificare (reală sau presupusă) a Convenției de la Montreux, deoarece conservarea controlului asupra Strâmtoarelor este un obiectiv prioritar al politicii de securitate națională. Probabil că Turcia se teme că repunerea în discuție a acestui statut va redeschide rivalitatea cu Rusia și va permite și Greciei să facă presiuni. Ankara vede Strâmtoarele ca fiind un atu major în perspectiva integrării europene la fel ca și proiectele energetice gen Nabucco! Dar UE nu va accepta probabil un "șantaj" energetic din partea Turciei, așadar paradoxal șansele de integrare ar putea scădea¹²! Pe 10 august 2009, Turcia și Rusia au semnat un acord prin care partea turcă accepta în principiu ideea de a facilita demararea proiectului rusesc al gazoductului South Stream prin studii de fezabilitate seismice operate de Gazprom în apele turcești ale Mării Negre¹³. Deși Turcia declară ferm că susține prioritar Nabucco, puțini analiști se îndoiesc de faptul că susținerea e condiționată de șansele de integrare în UE¹⁴.

Rusia și Turcia – un "tangou" straniu la Marea Neagră

În mod tradițional, imperiul otoman și cel țarist s-au perceput ca entități rivale în zona pontică, luptând pentru hegemonie regională și tolerându-se destul de greu¹⁵. După primul Război Mondial, cele două tinere republici au dat semne că doresc să ajungă la un *modus vivendi*, apoi după a doua conflagrație mondială, URSS a

încercat să controleze autoritar Strămtorile turcești, fiind împiedicată de SUA, astfel că în epoca Războiului Rece cei doi actori s-au aflat în tabere adverse. După terminarea Războiului Rece, în anii 90 ai secolului trecut, s-a vorbit mult de rivalitatea turco-rusă pentru controlul populațiilor musulmane din Asia Centrală și Caucaz, populații înrudite etnic cu cea din Turcia¹⁶.

În ultimii ani, apropierea strategică de Rusia constituie în mod clar elementul cel mai îngrijorător deoarece Turcia, ca stat membru al NATO, a arătat în ultimii trei ani o mai mare preocupare pentru interesele Rusiei decât pentru cele ale SUA, României, Bulgariei, care sunt țări aliate cu Ankara¹⁷! Turcia pare tentată de valorificarea rolului de hegemon regional în Asia Centrală și Caucaz, alături de Rusia pe care, din ce în ce mai mult, nu o mai percepe ca pe un potențial rival (precum în anii 90) ci ca pe un posibil partener ori chiar aliat. Comunitatea de afaceri turco-ruse a înflorit, turismul rusesc în Turcia se dezvoltă spectaculos și fiecare "amânare" impusă de state ale UE în drumul spre aderare al Turciei trezește la Ankara reacții de frustrare care împing clasa politică și mai mult către Rusia. Comerțul ruso-turc a ajuns la cifra de 28,25 miliarde USD în 2007, dar și deficitul comercial bilateral s-a cifrat la 18,7 miliarde USD pe an, fapt ce nu pare a îngrijora Ankara în mod deosebit¹⁸. O Turcie neintegrată în UE, respinsă, va crea probleme tot mai mari și pentru NATO, și ar putea alege o identitate externă bazată pe implicarea în Asia Centrală, Caucaz și Orientul Mijlociu, așadar o retragere dinspre Europa spre Asia.

Nu puțini comentatori politici au arătat că apropierea Turciei de Rusia s-a bazat pe anti-americanismul de masă al celor două popoare (tradițional la ruși și mai nou, dar foarte intens, la turci) și pe sentimente de frustrare față de puterea, considerată discreționară, a Americii. Există destui extremiști în Turcia care sunt convinși că SUA ar putea avea un "plan" de acordare a independenței și dreptului la statalitate pentru minoritatea kurdă, plecând de la drepturile dobândite de kurzii din nordul Irakului. Și totuși, atunci când în septembrie 2009, Adunarea Generală a ONU a adoptat cu 48 de voturi pentru și 18 împotriva o rezoluție care cerea respectarea integrității teritoriale a Georgiei și afirma dreptul

refugiaților georgieni din Osetia de Sud și Abhazia de a se întoarce acasă, Ankara s-a abținut de la vot, desigur spre a nu irita Moscova. Așadar, Turcia se teme de separatismul kurd dar pe de altă parte tolerează separatismul din Caucaz, întreținut de Moscova! La începutul lui septembrie 2009, s-a vorbit mult de posibilitatea ca Turcia și Armenia să deschidă frontierele și să înceapă normalizarea relațiilor bilaterale, în pofida protestelor vehemente ale Azerbaidjanului. Ankara se vede așadar confruntată cu posibilitatea de a recunoaște niște stări de fapt din Caucaz care acum 20 de ani erau privite fără ambiguitate drept amenințări serioase la adresa securității sale regionale. Îndepărtarea de Azerbaidjan și Georgia (mai ales după episodul arestării și condamnării la ani lungi de pușcărie a unui pilot turc care făcea contrabandă în „apele teritoriale” ale Abhaziei) ar putea constitui, în acest scenariu, prețul plătit pentru apropierea de Rusia, concretizată mai ales prin proiectele comune de gazoducte de tip South Stream și Bleu Stream II.

În Rusia, elementele cele mai anti-occidentale cred și ele că are exista o "conspirație" de dezmembrare a Rusiei prin apelul la revolta musulmanilor din Sudul federației! Profilul strategic al Turciei în anul 2009 este unul paradoxal: stat-pivot al Vestului, model de democrație musulmană imperfectă dar perfectibilă, dar tot mai apropiat de Rusia cu care nu e exclus să se angajeze cândva într-un parteneriat eurasiatic îngrijorător pentru Vest. Nu e exagerat să estimăm că o Turcie apropiată Rusiei și Iranului ar constitui o provocare gravă și pe termen lung pentru interesele UE și NATO în Regiunea Extinsă a Mării Negre și în Orientul Mijlociu Extins.

România și Turcia sau România versus Turcia?

Relația româno-turcă era văzută de adjunctul subsecretarului de stat american pentru Afaceri Europene și Eurasiatice, Matthew J. Bryza, în anul 2007, ca fiind destul de constructivă și cu potențial de ameliorare, în ciuda existenței unor tensiuni latente: În opinia acestuia, România demonstra "un leadership puternic" și dorea "să își exercite poziția de lider la Marea Neagră".

Considera că este “foarte important ca Turcia și România să lucreze la o viziune comună” și arată că în urmă cu câțiva ani Ankara fusese iritată de dorința Bucureștiului de a spori rolul NATO în Marea Neagră¹⁹.

Relațiile turco-române rămân net pozitive, existând un capital mare de prietenie și voință de cooperare, iar viitorul va fi, sperăm, sub semnul integrării europene a Turciei. Vizita ministrului Afacerilor Externe, Cristian Diaconescu, la Ankara pe 19-20 noiembrie 2008 a permis afirmarea unei agende diplomatice comune bazate mai ales pe proiectul european al Turciei, pe gestionarea prin dialog și consultații comune a regiunii Mării Negre, pe activitatea din cadrul NATO, BSEC și a altor organizații regionale²⁰.

Cooperarea sectorială este cea mai ușor de realizat: de pildă prin implementarea Planului Regional de Contingență în Marea Neagră (*Contingency Planning and Emergency Response in the Black Sea Region*) care se referă la cooperarea permanentă pentru prevenirea și combaterea poluării sau acordul privind siguranța navigației maritime. România ajută Turcia să se „califice” pentru integrarea europeană prin intermediul **Politicii Europene a Vecinătății** și a **Sinergiei Mării Negre** și vede Turcia ca pe o punte de legătură între bazinele Mării Negre largite și al Mediteranei extinse, de aceea nu o asociază strict dimensiunii „balcanice” a Europei²¹. Instituții precum **SEECF**, **BSEC**, **Black Sea Synergy**, **Barcelona Process - The Union for the Mediterranean**, **Black Sea Harmony Operation** și **BLACKSEAFOR** sunt forumuri unde Turcia și România pot dezvolta relații profitabile de cooperare.

Totuși, posibilitatea schimbării de regim politic, prin venirea la putere a islamiștilor radicali, creșterea demografică necontrolată, o eventuală apropiere de Iran și de mișcări teroriste gen Hamas și Hezbollah, dar și o apropiere excesivă de Rusia în dauna UE și a NATO, ar putea periclita relațiile UE-Turcia pe termen lung. De aceea, sprijinul dat de România ar trebui să fie mereu condiționat de avansarea reformelor socio-politice pe calea integrării europene. Iar o Turcie membră a UE va trebui implicit să „deschidă” accesul la Marea Neagră, areal maritim pe care UE îl va controla în flancul său vestic și

sudic! În acest caz, Montreux va deveni o simplă amintire istorică fără a genera traumatisme grave ale mentalului colectiv turcesc...

Logic, prin relația specială cu Turcia, România își va putea defini un profil strategic axat deopotrivă pe Marea Neagră și Orientul Mijlociu Extins.

Estimăm că viitorul Turciei este decisiv pentru raportarea României la regiunile Mării Negre și Orientului Mijlociu Extins. Turcia a susținut constant România pentru integrarea în UE și NATO și a contribuit la politicile Occidentului de stabilizare a Balcanilor de Vest, în ciuda unor divergențe legate de internaționalizarea Mării Negre. De asemenea, a lansat Organizația de Cooperare Economică la Marea Neagră la începutul anilor ‘90 ai secolului trecut, atunci când Ankara a fost interesată de flancul sud-vestic al CSI, mai ales de zona Caucazului de Sud (Azerbaidjan, Georgia) și Asiei Centrale.

Turcia are ca obiectiv major al politicii externe integrarea în UE, dar candidatura sa nu este agreată de unele state membre, din cauză aspectelor demografice îngrijorătoare (populația Turciei crește rapid, cea a Europei de Vest și centrale scade), a subdezvoltării economice, problemei drepturilor omului și religiei islamice cu tendință de radicalizare²². Dacă Turcia va reuși să fie admisă în clubul european, UE va demonstra că Islamul nu este o piedică în calea „europenizării”, metoda kemalistă fiind un succes cert al modernizării statale și chiar o precondiție pentru democratizare. Dacă, din contră, Turcia va primi doar acceptul pentru un „parteneriat privilegiat”, este posibil ca interesul său geopolitic să se transfere către Orientul Mijlociu și Caucaz-Asia Centrală, fapt ce ar produce dificultăți Occidentului, în relația cu statele acestor regiuni²³. Democrația din Turcia ar putea să se clatine sub efectul asaltului islamist și naționalist, iar Ankara s-ar implica în jocurile de putere ale vecinătății sudice și estice, redescoperind atracția ideologiei panturanice și panturce și abandonând doctrina „zer o conflict e cu vecinii”.

Lucru cu adevărat îngrijorător, Turcia își va articula foarte greu o linie unitară de politică externă deoarece se află la punctul de contact a mai multor zone geopolitice: Europa de Vest, Balcanii, Mediterana-Egeea, Orientul Mijlociu, Caucaz-Caspica, Marea Neagră și Asia Centrală,

așadar primește influențe din partea marilor puteri: Rusia, SUA, unele state membre ale UE dar și a unor actori locali precum Azerbaidjanul și Irakul²⁴. Turcia este extrem de valoroasă din punct de vedere geo-strategic pentru SUA, deoarece proiecția puterii americane către Rusia, Caucaz, Iran, Irak și Golful Persic trece prin zona turcă²⁵ iar noul scut antirachetă al administrației Obama se va baza pe radare și interceptori plasați pe vase, în zona apelor Turciei și Israelului (*sea-based defense*). În schimb, UE este mult mai departe de a fi un actor unitar în planul politicii externe și de securitate și nu are o strategie de control al acestor zone (decât „pe hârtie”: Sinergia Mării Negre, Strategia pentru Asia Centrală etc.), de aceea privește Turcia mai mult prin prisma dezavantajelor economice, demografice și culturale. Probabil că nici dacă Turcia ar primi semnale clare că se va integra în UE nu va reuși rapid să își „europenizeze” și uniformizeze politica externă deoarece va găsi în cadrul UE cele câteva curente deja existente și va trebui să opteze pentru una dintre tabere.

Așa cum unii analiști avertizează, Occidentul nu trebuie să considere că Turcia „va coopera întotdeauna necondiționat” și va fi atașată total agendei de securitate euro-atlantice²⁶. Actuala Turcie, democratică în plan instituțional și adeptă a extinderii NATO și UE, nu este o construcție eternă și invulnerabilă la factori negativi. Ne putem imagina ușor o Turcie islamistă, adeptă unei identități non-occidentale, condusă de un grup de „mulahi”, raliindu-se taberei anti-americane, părăsind NATO, denunțând parteneriatul strategic cu Israel și amenințând flancul sud-estic al UE. Turcia respinsă de UE ar tinde să considere că insuccesul se datorează unor motive „culturale”, generate de religie și etnicitate, fapt ce riscă să creeze o nouă cortină de fier inter-civilizațională. În loc să asistăm la democratizarea progresivă a Orientului Mijlociu, am fi martorii unei degradări a situației de securitate din regiune.

În septembrie 2009, propunerea-șoc a președintelui SUA, democratul B. Obama, de a schimba radical proiectul scutului anti-rachetă moștenit de la administrația precedentă (republicană și neoconservatoare) a readus Turcia în discuție deoarece abandonarea amplasării radarilor în Cehia și a interceptoarelor în Polonia se

va face, pe termen scurt, prin plasarea de infrastructuri pe vapoare militare aflate în apele Israelului și Turciei. În acest fel se vor contracara posibilele amenințări generate de rachete iranene cu rază scurtă și medie, rămânând doar interceptoarele și radarele din Alaska și California pentru a apăra coasta de Vest de atacuri cu rachetă cu rază lungă (Coreea de Nord, poate chiar China).

În același timp, SUA par decise acum să vândă Turciei armament performant, inclusiv sisteme de apărare antirachetă Patriot în valoare de cca. 7 miliarde USD, decizie controversată la Ankara, unde anumiți politicieni au denunțat acțiunea ocultă a lobby-ului armamentelor care, cred ei, riscă să tensioneze inutil relația cu Iranul și să anuleze beneficiile doctrinei „zero probleme”²⁷. Prin urmare, constatăm că SUA tind să își normalizeze relațiile cu Turcia și probabil vor face concesii în domeniul regional: renunțarea la internaționalizarea Mării Negre contra sprijin turcesc în medierea conflictului cu Iran (un rol asumat cu plăcere de Ankara) și în amplasarea noului scut în Orientul Apropiat. Noua strategie americană are sprijinul multor țări europene (Franța, Germania), în schimb va tinde probabil să îndepărteze Polonia, Cehia și țările baltice. Scepticii văd acest eveniment ca pe un nou semnal al slăbirii coeziunii transatlantice iar optimiștii ca pe punctul de plecare al renegocierii unui nou pact de securitate, eventual unul pan-eurasianic, similar celui propus de președintele Rusiei, Medvedev, în vara anului 2008.

Prin urmare România va trebui să analizeze cu atenție implicațiile politice, economice și strategice ale acestei reșezări geostrategice și să decidă cu cine va sta solidară și în ce măsură. Iar relația cu Turcia va trece probabil prin filtrul UE și SUA, deoarece nu avem destulă putere și nici destulă anvergură spre a trata singuri cu Ankara problemele de gestionare a vecinătăților sau cele militar-strategice regionale.

Din punct de vedere geo-strategic, Turcia are interese comune cu ale SUA și UE, dorind transformarea și democratizarea *Greater Middle East*, blocarea fragmentării Irakului din (teama de un Kurdistan independent) și normalizarea relațiilor cu Iranul și Siria, desigur fără ca acestea să dobândească arma nucleară. Așadar Turcia se va

oferi voluntară spre a negocia cu Iranul în numele SUA și al UE. Un *Greater Middle East* fără arme nucleare și cu programe WMD limitate, în paralel cu păstrarea statu-quo-ului teritorial, corespunde și interesului național al Turciei, după cum în mod cert ar satisface și interesul național al României. Nu există evoluții liniare și absolute predictibile în relațiile internaționale, de aceea se operează adesea cu metoda scenariilor pentru anticiparea desfășurării evenimentelor. Referitor la relația româno-turcă și spațiul REMN, se pot concepe în principiu trei mari scenarii de viitor, pentru care planificatorii strategici de la București trebuie să fie pregătiți:

1. Intensificarea cooperării și angajarea într-un pattern de tip “joc de sumă pozitivă” – presupune integrarea Turciei în UE, consolidarea NATO, o relație Ankara-Washington constructivă și cu nivel de încredere ridicat;

2. Menținerea cooperării la un nivel scăzut dar acceptabil – posibila neintegrare a Turciei în UE, menținerea NATO la un nivel de activitate scăzut dar fără a dispărea, relații minimale SUA-Turcia;

3. Intensificarea rivalităților regionale și accentuarea percepțiilor de tip “joc de sumă nulă” – neintegrarea Turciei în UE, dispartia sau “diluarea” NATO, degradarea gravă a relațiilor SUA-Turcia, competiție pentru hegemonie regională la Marea Neagră, în Caucaz, Asia Centrală și Orientul Apropiat. Intensificarea relației turco-ruse, eventual prin forjarea unei alianțe și recunoașterea mutuală a unor teritorii separatiste (Abhazia respectiv Ciprul de Nord), ar produce o izolare strategică a Turciei de Occident și intensificarea percepțiilor ostile la nivelul țărilor din UE și NATO față de statul turc.

Politica României față de Turcia se va subsuma direcțiilor adoptate de Politica Externă și de Securitate Comună a UE, oscilând desigur între dorința câtorva state membre de a integra Turcia în Uniune și voința altora de a amâna acest moment sau a menține statul turc în poziția de veșnic partener al Europei extinse. O mică marjă de manevră va fi păstrată pentru interesele naționale românești, specifice. După cum se știe, Turcia vizează scopul maximal, anume integrarea,

fapt pentru care nu a dorit să facă parte din Politica Europeană a Vecinătății, acceptând totuși participarea la “Procesul Barcelona”, devenit din 2008 o organizație de sine stătătoare, Uniunea Mediteraneană. Abia în toamna anului 2008, Ankara a acceptat să facă parte din Uniunea Mediteraneană, după ce ministrul de Externe Ali Babacan a primit asigurări de la reprezentanții UE și de la președintele Franței, Nicolas Sarkozy, că participarea la UM nu va diminua șansele de integrare europeană și că UM nu este “o alternativă” la integrare²⁸. Fostul ministru de Externe Adrian Cioroianu consideră relația cu Turcia o prioritate pentru viitorul președinte al României, afirmând că cele două țări “au excelente relații pe hârtie” dar “nici un proiect bilateral în viitorul apropiat”²⁹. În plus, acesta crede că România joacă acum un rol cu totul secundar la Marea Neagră, în fața puterii Rusiei și Turciei. Fără a cădea într-un pesimism atât de marcat, credem că nu trebuie supraestimată capacitatea țării noastre de a se afirma ca pol de putere pe flancul estic al UE, mai ales dacă aliații noștri din NATO și UE nu vor dovedi entuziasm față de planurile noastre...

Interesele comune Bucureștiului și Ankarei sunt clare și bine-cunoscute: pace și securitate în spațiul european, euroatlantic și în vecinătăți, extinderea UE și a NATO, blocarea proliferării nucleare și a terorismului, blocarea tendinței de fragmentare a statelor (“sindromul Kosovo”), așadar ambele au poziții pro-statu quo. Desigur, există și elemente specifice: deși Turcia dorește să vadă Iranul renunțând la elementul nuclear și devenind o democrație reală, se teme de afirmarea dreptului la autonomie al kurzilor iranieni și la fel și în cazul Irakului. De asemenea interesul pentru Nabucco și sistemul european de coridoare energetice este comun iar investițiile economice reciproce trebuie să crească semnificativ, sprijinul pentru intrarea pe piețe terțe, să fie mai solid ajungându-se la schimburi comerciale de 10 miliarde USD pe an!. Un numitor comun, ambele țări susțin valorile europene – democrația, statul de drept, toleranța, deși Turcia trebuie să mai facă pași suplimentari spre a fi acceptată de toți membrii UE. Ankara ar putea chiar ajuta Bucureștiul să refacă relațiile strânse

cu SUA, deoarece după venirea lui Barack Obama la Casa Albă se manifestă o anumită diminuare a contactelor bilaterale.

Diferențele dintre cei doi actori se leagă de poziția în sistem a SUA (România ar prefera să se mențină unipolaritatea iar Turcia înclină spre multipolaritate), de soarta Mării Negre (Bucureștiul vrea internaționalizare și prezența SUA și NATO, pe lângă UE, iar Ankara preferă o relație "specială" cu Rusia). O Turcie membră a UE va trebui probabil să accepte Sinergia Mării Negre, document la a cărui concepere România a contribuit din plin, de asemenea va beneficia de pe urma unei "strategii dunărene" pe care România o va propune pe agenda UE. Neprimirea în UE va genera în schimb reacții dure, de marginalizare și frustrare din partea elitelor și populației turce, iar cooperarea României cu Turcia, cel puțin la nivel politic, s-ar reduce simțitor.

Este probabil ca România să își păstreze poziția de susținător ferm al integrării Turciei în UE, în ciuda disensiunilor legate de interesele și viziunile fiecăreia dintre țări la Marea Neagră. De asemenea, e puțin probabil ca diplomația de la București să "șantajeze" Turcia folosind sprijinul pentru integrare drept *leverage* pentru susținerea de către Turcia a proiectelor românești la Marea Neagră, mai ales că trebuie evitate tensiunile inutile și favorizarea clivajelor în cadrul politicii externe europene. În schimb, sprijinul în cadrul instituțiilor UE dat de București Ankarei va trebui să vină în compensație cu unele avantaje oferite de partea turcă, fie acestea politice, economice sau de securitate. De pildă, în luna august 2009, când șeful diplomației române a vizitat Ankara unde a fost primit de președinte, premier și ministrul de externe, Turcia a acceptat ca cetățenii români care stau mai puțin de 90 de zile pe teritoriul turcesc să fie scutiți de viză. În plus relațiile bilaterale vor fi ridicate la nivel de "parteneriat strategic" probabil până la finele anului 2009³⁰ așa încât ar fi de dorit ca cele două state să negocieze intens eliminarea eventualelor fricțiuni cu potențial de amplificare, cum ar fi acelea legate de statutul Mării Negre. Prin urmare, sunt șanse reale ca relația dintre România și Turcia să capete consistența unei cooperări reale și organice, ferită de disensiuni grave și de neîncredere.

Note

¹ Vezi Z. Brzezinski, *Marea tablă de șah*, traducere de Aureliana Ionescu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 54, 141 și 155. Autorul polono-american consideră că deși funcționează ca "pivotal geopolitic", Turcia este și activă geostrategic, însă cu resurse nu foarte mari. El consideră că statul turc este vulnerabil în plan intern din cauza conflictelor etnice, de aceea influența sa în "Balcanii Eurasiei" (Asia Centrală, Caucaz etc.) este limitată. Rivalitatea dintre Rusia, Turcia și Iran va determina evoluția geopolitică a acestei regiuni

² B. Buzan, Ole Waever, *Regions and Powers. The Structure of International Security*, Cambridge University Press, 2003.

³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tu.html>.

⁴ Mustafa Ayдын, Damla Aras, "Political conditionality of economic relations between paternalist states: Turkey's interaction with Iran, Iraq, and Syria", in *Arab Studies Quarterly* (ASQ), Winter-Spring 2005, www.findarticles.com/p/articles/mi_m2501/is_1-2_27/ai_n15694704/print.

⁵ "Turkey Pursues Zero Problem with Neighbors from Balkans to Mideast", in *Turkish Weekly*, April 1, 2009. Babacan a mai precizat că Turcia contribuie la propagarea valorilor europene: democrație, drepturile omului, stat de drept, economie de piață.

⁶ De precizat că pe teritoriul Turciei se găsește și o puternică minoritate abhază iar unii politicieni de la Ankara doresc ca Turcia să recunoască Abhazia, eventual la „schimb” cu recunoașterea de către Rusia a Ciprului de Nord. Desigur, guvernele turc și rus au precizat ferm că nu se pune problema unei asemenea duble recunoașteri. Totuși, oficialii turci au fost foarte iritați de „embargoul” agresiv al Georgiei, în Marea Neagră, menit să împiedice comerțul în beneficiul Abhaziei.

⁷ Emrullah Uslu, "Ergenekon Investigation Exposes Divisions Among Turkish Military Officers", *Eurasia Daily Monitor* Volume: 6 Issue: 54, March 20, 2009, <http://www.jamestown.org>.

⁸ www.tempo24.com.tr, March 16

⁹ Trebuie amintit că în 1997 Curtea Constituțională a Turciei a scos în afara legii Partidul Refah al fostului premier Erdogan iar în 2001 a fost interzis Partidul Virtuții, ambele acuzate de activități islamiste dăunătoare. Acesta din urmă s-a transformat în Partidul Justiției și Dezvoltării (AKP) însă, în 2008, Curtea a primit cereri de interzicere a partidului de guvernământ AKP, formațiune islamistă moderată, acuzată de tendințe radicale nemărturisite. La ultimele alegeri, locul secund a fost ocupat de Partidul Republican al Poporului, cel mai vechi partid politic al Turciei moderne, o forță de centru-stânga. Vezi Theodor Frunzeti, Vladimir Zodian (coordonatori), *Lumea 2009. Enciclopedie politică și militară*, Ed. Centrului Tehnic Editorial al Armatei, București, 2009, p. 570.

¹⁰ Vezi, de exemplu, Ion Calafeteanu (coord.), *Istoria politicii externe românești în date*, Ed. Enciclopedică, București, 2003.

¹¹ Republica Turcia, <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=5746&idlnk=1&cat=3>, accesat pe 1 mai 2009.

¹² Paradoxal, dacă Turcia își va normaliza relațiile cu Armenia, aproape sigur le va strica substanțial pe cele cu Azerbaidjan, iar în acest caz gazul azer nu va mai ajunge via Turcia să aprovizioneze conducta Nabucco, proiectul strategic vital al UE! Însă în ipoteza apropierei ruso-turce, Ankara va înclina treptat balanța spre Yerevan, în timp ce Baku se va orienta mai clar către NATO și orice alianță opusă Rusiei. Totuși, în mod repetat, Armenia a cerut Turciei să nu condiționeze reluarea relațiilor bilaterale de soluționarea prealabilă a conflictului din Nagorno Karabah, adică exact cerința pe care Azerbaidjanul a susținut-o mereu față de Ankara!

¹³ În timpul vizitei ministrului român al Afacerilor Externe, C. Diaconescu, la Ankara, în 26-28 august 2009, acestuia i s-a spus de către omologul său, A. Davutoglu, că Turcia doar va permite trecerea South Stream prin marea sa teritorială dar fără a participa la proiect! Vezi „Diaconescu: Turcia își păstrează ferm angajamentul pentru Nabucco”, 28 august 2009, <http://www.ziare.com/articole/diaconescu+turcia+nabucco>.

¹⁴ Hurriyet Daily News, August 7, 2009.

¹⁵ Erik J. Zürcher, *Turkey. A Modern History*, IB Tauris, Leiden, 2003 (3 rd edition), pp. 81-82.

¹⁶ Brzezinski, op. cit., p. 153. Autorul afirmă chiar existența unei obsesii anti-turcești a multor ruși!

¹⁷ Tendința de apropiere dintre Moscova și Ankara este afirmată fără rezerve și de Zeyno Baran și explicată prin sentimentul de insecuritate al decidenților turci, generat de poziția strategică a țării și de ceea ce ei percep ca lipsa unei politici externe neinfluențate din exterior. Vezi „Turkey: Now and in the Future. A Panel Discussion”, in *Middle East Review of International Affairs*, vol. 10, No.3, September 2006, p. 12.

¹⁸ Vezi www.turkstat.gov.tr, Turkish Institute of Statistics, October 2008.

¹⁹ Valentina Pop, „Marhew Bryza spera ca in viitor cei care se ocupa de concurenta in cadrul UE sa trateze in mod egal Gazprom si Microsoft”, 6 august 2007, www.hotnews.ro. „Nu ca România nu ar trebui sa articuleze aceste puncte de vedere (adică deschiderea Mării Negre pentru NATO și rolul de lider regional – nota mea), ci doar ca vrem sa ne asigurăm ca acești doi aliați NATO colaborează pentru a avea o viziune comună. România trebuie să-și urmarească interesul de a deveni un lider regional, este însă important ca acest lucru să se întâmple în contextul detensionării relației cu vecinii”.

²⁰ <http://www.mae.ro/index.php?unde=doc&id=12775&idlnk=&cat=4>.

²¹ Politologul Dan Dungaciu crede că relațiile româno-turcești sunt pozitive doar în plan economic pe când în cel politic, România nu are aproape deloc putere de influență asupra Ankarei. Mai rău chiar, față de Turcia, Rusia și Moldova, România nu are o capacitate acțională și nici „aliați” până ce alegerile din Germania și deciziile administrației Obama din SUA nu ne vor ajuta să ne afiliem unui grup de state cu o linie unitară față de exterior. El afirmă că România nu a putut să creeze situații de „blocaj” decizional în UE spre a obține satisfacerea unor interese naționale – precum au făcut Polonia și Cehia - deoarece negociatorii români au cedat prea ușor! - „eu cred ca Romania nu si-a luat niciodata foarte in serios

rolul, niciodata nu s-a gandit sa faca precum Polonia, Grecia, Slovenia pe dosarele care le-au interesat. Daca s-ar fi gandit, ar fi spus la Bruxelles: am intrat in UE, am indeplinit niste conditii si vrem ca aceleasi conditii sa se aplice si Republicii Moldova. Si sa stiti ca noi blocam tot. Nu ne luam in serios rolul de membru si sa nu ne sustinem punctul de vedere.” Dungaciu însă exagerează afirmând că „noi la UE avem o credibilitate foarte scăzută, pentru că - susținând America atât de puternic - ne-am pierdut credibilitatea” – de fapt politica externă a UE s-a scindat și în funcție de apropierea sau distanțarea față de Washington! .

Vezi Dan Dungaciu, „Daca nu poți fi nici Jolly Joker si nici nu îți sunt luate in considerare inițiativele, ești legat de maini si de picioare in UE”, dialog cu jurnalista Anne Marie Blăjan, 10 mai 2009, www.hotnews.ro.

²² Turcia este, din 1999, stat candidat la integrarea europeană, iar din octombrie 2005 a început negocierile de aderare cu UE. În februarie 2008, Consiliul European a adoptat un Parteneriat de integrare revizuit.

²³ Cristian BARNA, *Terorismul. Ultima soluție?*, Ed. Top Form, București, 2005, pp. 41-51.

²⁴ Magnus NORELL, „The Growing Threat of Islamic Militancy in Europe”, *The Jamestown s Foundation Terrorism Monitor*, Vol. 3, Issue 88, April 21, 2005

²⁵ Lenore G Martin, Dimitris Keridis, *Turkey's Middle East Foreign Policy. The Future of Turkish Foreign Policy*, Cambridge. The MIT Press, 2002, pp. 52-53.

²⁶ Igor TORBAKOV, „The Turkish Factor in the Geopolitics of the Post-Soviet Space”, December 23, 2002, http://icas.org/2003en/08_01_03an_en.htm.

²⁷ Henry KISSINGER, *Are nevoie America de o politică externă?*, Ed. Incitatus, București, 2002, p. 160.

²⁸ Saban Kardas, „Patriot Missile Procurement Option Sparks Controversy in Turkey”, *Eurasia Daily Monitor* Volume: 6 Issue: 170, September 17, 2009. Achiziția sistemelor Patriot ar demonstra că politicienii conservatori de la Ankara încă văd Iranul ca pe un pericol sau un stat ireponsabil și se tem de atacuri cu rachete Scud sau Shahab, eventual cu încărcătură nucleară.

²⁹ „Turkey assured, ready to join Mediterranean Union”, *Today s Zaman*, <http://www.todayzaman.com>, July 12, 2008.

³⁰ Adrian Cioroianu, „O prioritate românească: Turcia”, in *Foreign Policy* (ediția românească), septembrie-octombrie 2009, p. 80. Un punct de vedere asemănător - Nicolae Micu, „România și Estul Europei”, *Adevărul*, 22 septembrie 2009. Ambasadorul afirmă tranșant că „în ciuda cooperării exemplare româno-turce pe plan economic, relațiile politice dintre cele două țări nu au atins încă nivelul care să dea substanță unui adevărat parteneriat româno-turc ca promotor al cooperării multilaterale în regiunea Mării Negre, Balcani, Caucazul de Sud și Asia Centrală, și ca factor de promovare a păcii în Orientul Mijlociu”

³¹ Vezi Bedros Horasangian, „Importanța relațiilor româno-turce”, *Observatorul Cultural*, nr. 489, 17.09.2009.

* Articolul reflectă doar punctul de vedere personal al autorului, neimplicând în nici un fel instituțiile de apartenență.

ABSTRACT

Traditionally, Romania and Turkey enjoyed good diplomatic relations during the 20th century, with the exception of the First World War and the Cold War participation in hostile alliances. Nowadays, in spite of the spectacular development of the economic relations and the good political cooperation to regional security initiatives, there is a lack of common regional projects and even a kind of strategic rivalry in the Wider Black Sea Area, as Turkey, supported by Russia, wants to keep this area „closed” to Western penetration, while Romania supports its opening and internationalization. But anyway, there is a good prospect for enhanced cooperation, because Romanians cannot forget that Turkey was one of the most vocal countries supporting NATO membership for Bucharest and, on the other side, Romania constantly supported Turkey for EU membership. Only pragmatism, the common will to make concessions and the common EU membership would ensure a real partnership for these two states.

Șerban Filip Cioculescu, PhD, is a scientific researcher in international security, within the Institute for Political Studies of Defense and Military History, and lecturer in international relations at the University of Bucharest, Department of Political Sciences.

COMBATEREA TERORISMULUI

Terorismul religios, o „nouă violență arhaică”?

drd. Andreea-Cristina Mihai

Formula reactivării identitare se pliază astăzi pe ceea ce se prezintă ca un nou imperativ al personalității umane, iar filtrul religiosului se impune în aceste condiții ca un factor definitoriu în ceea ce privește cadența acțiunilor umane astfel determinate. Terorismul ca idee și realitate de acțiune nu constituie defel o noutate, cele care au variat de-a lungul timpului fiind în schimb, în mod evident, mijloacele utilizate. Cu toate acestea, un element ce nu ar trebui exclus din schema analizei fenomenului terorist este intensitatea convingerii care îi animă pe autorii acestor acte. Dezvoltarea unei capacități din ce în ce mai extinse de înțelegere a fenomenului care îi împinge pe indivizi să comită acte teroriste trebuie să fie privită ca o prioritate de către entitățile angajate în lupta împotriva terorismului.

Asistăm la o revenire în forță a factorului religios ca și ghid al individului rătăcit printre repere contradictorii. Din această perspectivă, fenomenul terorismului religios dobândește o amploare fără precedent, auto-afirmându-se ca purtător prin excelență al adevărului politic și al justiției umane. Vom analiza, în cele ce urmează, realitatea terorismului religios ca factor provocator al «actelor de teroare, comise împotriva civililor, pe care religia le-a motivat, justificat, organizat.»¹. Justificarea este oferită prin intermediul discursului, într-o tentativă de a conecta acest fenomen cu ceea ce apare ca o necesitate de revitalizare a factorului religios în cadrul procesului de reconstrucție identitară a individului mai mult sau mai puțin integrat în societatea postmodernă. Vom vedea cum această necesitate

de a comunica, de a transmite, uzitând de canalele media tipice tehnologiei contemporane, constituie, de fapt o trăsătură distinctivă a «noii violențe arhaice», așa cum este ea conceptualizată de Jacques Derrida.

Prin urmare, disecând ideea «violentei intrinsece a imaginarului religios»² și implicațiile sale, ne vom concentra pe dimensiunea *noului terorism* ca fenomen al unei «noi violențe arhaice» la nivelul construcției identitare și al tentativei de relegitimare a unei viziuni religioase a lumii în postmodernism. De fapt, este tocmai renașterea a ceea ce Derrida numește «noua violență arhaică» cea care trebuie să suscite îngrijorarea și să determine demersul de înțelegere a fenomenului pentru a putea ataca în mod direct sursa și pentru a fi stopată evoluția fagocitară a terorismului religios. Să încercăm astfel să ne imaginăm cum munca cartografică a strategilor, concretizată sub forma bombardamentelor aeriene a căror eficacitate, în genul acesta de conflict, deseori, nu devine vizibilă decât la nivelul efectelor colaterale și al desfășurării impresionante de forțe împotriva unui adversar practic invizibil, confundat cu un spațiu ostil și imprevizibil, ar fi precedată de ceea ce voi numi *analiza obiectivă a iraționalului*. Această analiză ar trebui să țină cont de două elemente: necesarul pozitivism al postmodernității și inevitabila renaștere a religiosului. Cele două coexistă, recunoașterea validității sociale a acestor două realități *de facto* impunându-se, pentru a se putea evita ca escaladarea acestei «noi violențe arhaice» să scape de sub control.

I. Epocile derridiene ale violenței într-o eră furios religioasă

«Cel mai mare pericol pentru libertate se află la intersecția dintre radicalism și tehnologie.»³

(George W. Bush)

Trei teorii fundamentale dezbat în jurul problematicii referitoare la rolul religiei în conflictele violente moderne. Primii care se disting prin tăria argumentelor sunt *primordialistii*, între care este inclus și Samuel Huntington, binecunoscutul autor al tezei «ciocnirii civilizațiilor»⁴, și care consideră că religiile reprezintă principalul factor determinant în declanșarea și derularea războaielor. În acest caz, grupurile care împărtășesc aceleași rădăcini civilizaționale și religioase se vor asocia în mod natural împotriva grupurilor de sorginte diferită. O altă categorie, în teoretizarea originii conflictelor este cea a *instrumentaliștilor* care consideră că religia este rareori cauza conflictelor, dar că grupurile au posibilitatea de a utiliza dogma religioasă pentru a le folosi în atingerea propriilor scopuri. Și, poziția *constructivistă* care nu privește religia nici ca un factor cauzator de conflict, nici ca un instrument al elitelor pe durata acestuia. Constructiviștii vorbesc de «elementul religios al conflictului» care poate servi în final drept mijloc de comunicare, tradițiile religioase furnizând mijloacele de înțelegere și de control al conflictului.⁵

De la o teorie primordialistă la o interpretare post-structuralistă. Noua violență arhaică derridiană

Dacă teza lui Huntington poate fi încă judecată drept reduționistă, ipoteza derridiană rafinează intelectual ideea de război între religii, facilitând conceptualizarea unui cadru de analiză propice lansării într-un studiu aprofundat. Potrivit tezei expuse de Derrida în «Acts of religion»⁶, în cadrul indus de războaiele religioase, violența se prezintă sub forma a două ipostaze: cea contemporană caracterizată prin «hipersofisticarea tele-tehnologiei militare – a culturii digitale și hiperspațiale» și «noua violență arhaică» care o contracarează pe prima și tot ceea ce aceasta reprezintă.

Cuvântul cheie, descriptor al *noii violențe arhaice* este *răzbunare*. Și oricât de primitiv s-ar contura acesta într-un complex analitic modern, transpus în acțiune apare ca făcând uz de aceleași resurse mediatice ale puterii ca și dimensiunea tehnologizată căreia i se opune⁷. Derrida vorbește aici de «ființa umană pre-mașinică». Este vorba de o creatură ce combină feroarea religioasă și impulsurile astfel generate, tipice unei epoci al cărui reper se putea reduce la radicalismul fanatic, cu instrumentele vârstei contemporane a umanității care s-a îndepărtat de caracterul său organic, primitiv. Această răzbunare este ghidată împotriva mașinii care decorporalizează și expropriează. Avem din nou de-a face cu crime și atrocități, termeni ce nu își mai găsesc locul în «războaiele curate» pe care Occidentul își propune să le poarte și în cadrul cărora numărul victimelor, determinat de rachete balistice «inteligente» direcționate împotriva unor întregi orașe, a devenit irelevant. La acestea se adaugă însă, în *noua violență arhaică*, manifestări precum tortura, decapitățile și mutilările de tot felul. Răzbunarea ia din ce în ce mai des o formă sexuală: violuri, organe genitale mutilate, cadavre expuse etc.

Toate acestea sunt «simptome ale recursului reactiv și negativ, răzbunarea corpului propriu-izis împotriva tele-tehnoștiinței expropriatorii și delocalizatoare, identificată cu globalitatea pieței, cu hegemonia militar-capitalistă, cu globalatinizarea modelului democratic european, în dubla sa formă: seculară și religioasă»⁸. Respingerea modelului de democrație occidentală cu tot ceea ce el implică din punct de vedere politic, economic, social, etic și moral, devine un laitmotiv al existenței în noua violență arhaică. Din această perspectivă, adversarul este pentru gruparea teroristă islamică o entitate la fel de confuză prin vasta sa dimensiunea globală, pe cât de dificil este pentru armata americană a viitorului să combată un fenomen amorf, cu o bază practic nedetectabilă.

Pe de altă parte, avantajul pe teren al exponenților acestei forme de violență este unul predictibil, o dată luate în considerare toate elementele mai sus enumerate. Asistăm la coagularea unei alianțe care combină «cele mai oribile

efecte ale fanatismului, dogmatismului sau obscurantismului de tip iraționalist cu discernământul hiper critic și analiza incisivă a hegemoniilor și a modelelor reprezentative pentru adversar»⁹. O serie de fenomene care apar ca fiind indisociabile de modelul occidental sunt enumerate ca factori ce stârnesc, în mod cât se poate de negativ, reactivitatea *noii violențe arhaice*: globalatinizarea, etnocentrismul care poartă amprenta pretenției de universalism, știința și tehnologia condiționate de mecanismele de piață, retorica democratică, strategia «umanitară» de menținere a păcii prin trimiterea de forțe expediționare. Reacția este una pe cât se poate de radicală, marcată de o violență extremă, străină logicii contemporane. *Noua violență arhaică* «răspândește moarte și distrugere dezlanțuită într-un gest disperat (auto-imun) care își atacă sângele propriului corp: ca astfel să eradică dezlădăcinarea și să-și reproprieze, bine și nevătmată, sacralitatea vieții. Dublă rădăcină, dublă dezlădăcinare, dublă eradicare»¹⁰.

Se ajunge astfel la o radicalizare a violenței în numele religiei sub pretextul de a permite comunității să-și redescopere rădăcinile, locul, corpul și idiomul intacte.¹¹ Sunt aici supuse analizei două epoci/ vârste ale violenței aparent distincte, dar care totuși coexistă și se ciocnesc. În ciuda fascinației pe care o prezintă revoluția tehnologică în domeniul militar, «noua violență arhaică» asociată fenomenului terorismului islamic depășește la ora actuală capacitatea de adaptare a tehnologiei, stârnind o preocupare legitimă cu privire la eliminarea acestui fenomen de pe lista amenințărilor asimetrice la adresa securității internaționale.

Inconștientului religios: raționalitate și instrumentalizare

În condițiile războiului dirijat împotriva unui inamic practic invizibil, care se confundă cu un spațiu ostil și imprevizibil, o analiză obiectivă a «iraționalului» ce însoțește actele de terorism islamic se impune, pentru a evita ca izbucnirea acestei «noi violențe arhaice» să scape de sub control. Imperativ este să construim în cele ce urmează un complex argumentativ suficient de dezvoltat pentru a putea oferi o bază solidă analizei care pornește de la întrebarea retorică a lui

Derrida: «Cum poate cineva să invoce o nouă iluminare cu scopul de a lămuri această «reîntoarcere a religiosului» fără a aduce în joc măcar un soi de logică a inconștientului?»¹².

Rodney Stark și Roger Finke abordează în lucrarea lor, «*Acts of faith: explaining the human side of religion*», problematica raționalității și a ceea ce autorii numesc «mintea religioasă». Cei doi ne demonstrează cum în mod paradoxal științele sociale care se fundamentează în general pe modele raționale fac o excepție în acest caz – și se va arăta că și o eroare – renegând religiozitatea într-o sferă a iraționalului. Astfel când vine vorba de religie, mulți cercetători din domeniul științelor sociale continuă să susțină o veche idee conform căreia alegerea joacă un rol minor în comportamentul religios deoarece *mintea religioasă* este în mod fundamental irațională. Această iraționalitate «predeterminată» i-ar prejudicia pe indivizi de capacitatea de a putea evalua în mod obiectiv costurile angajamentului lor religios comparativ cu beneficiile pe care acesta li le-ar putea aduce.

Cu toate acestea, istoria științelor sociale ne arată că principalul curent în evaluarea unei potențiale perspective asupra comportamentului religios în mediul comunitar s-a menținut, vreme de trei secole, la un nivel de interpretare primitivă – «Comportamentul religios trebuie să fie irațional tocmai pentru că oamenii fac sacrificii în numele credinței lor – din moment ce, în mod evident, nicio persoană rațională nu ar face asta»¹³. Vechea paradigmă a științelor sociale pornește de la premiza că «socializarea reduce majoritatea calculului religios la decizii „tautologice” de a alege ceea ce cineva a fost antrenat să aleagă. Iar socializarea religioasă efectivă este atribuită, în schimb, ignoranței, superstiției, falsei conștiințe, „spălării creierului” sau culturii primitive.»¹⁴

Stark și Rodney recunosc că acest raționament poate fi pe de întreg valabil pentru un ateu rațional. În schimb, consideră acest tip de comportament religios perfect rațional pentru oricine e convins că zeitățile îi recompensează pe cei care se sacrifică. Teza astfel susținută contrazice în mod fundamental vechea paradigmă numind-o «teoria ignoranței și a slabului raționament»¹⁵. Lucrarea celor doi autori vine în sprijinul ideii pe care încercăm să o expunem

aici, cu privire la *raționalitatea intrinsecă a inconstientului religios*. Pentru a simplifica: comportamentul religios este în mod cert ghidat de un model de gândire care îl structurează în mod rațional; ceea ce creează însă confuzie este necesitatea de a accepta că poate exista și o altă formă de raționalitate decât cea asimilată normelor social-morale ale societății occidentale contemporane.

Din această perspectivă viziunea instrumentalistă, evocată la începutul acestui articol printre cele trei teorii fundamentale care dezbat în jurul problematicii referitoare la rolul religiei în conflictele violente moderne, neagă potențialul inherent violent al unei abordări religioase a diferendelor, și se concentrează mai degrabă pe posibilitatea instrumentalizării discursului religios. Constatarea cea mai la îndemână în demararea unei analize este că, în condițiile în care vechile ideologii s-au văzut discreditate o dată cu căderea Uniunii Sovietice și a ideologiei comuniste, în timp ce promisiunea marilor beneficii ale statului liberal-democratic și capitalist întârzie să se materializeze în anumite țări ale lumii, devine probabil și mai puțin surprinzător faptul că religia se transformă într-o motivație din ce în ce mai populară pentru terorismul din perioada post război rece.¹⁶

În introducerea culegerii sale de texte, «*Le réenchantement du monde*», Peter Berger (vechi susținător al ideii potrivit căreia modernitatea antrenează și un declin al religiei) scrie : «*Lumea de astăzi, cu câteva excepții este la fel de furios religioasă cum a fost de altfel întotdeauna ; ba chiar mai mult în anumite locuri*¹⁷». Același autor merge și mai departe în analiza sa evidențiind originile renașterii mondiale a religiei. În primul rând, «*modernitatea tinde să slăbească certitudinile considerate ca însușite*», iar apoi «*o concepție pur secularizată a realității este împărtășită în mod esențial de o elită culturală care irită*». Prin urmare, «*mișcările religioase care se opun viguros secularizării pot să atragă adepți pornind de la nemulțumiri care uneori n-au nimic de-a face cu religiosul*¹⁸».

Afilieră în sine a teroriștilor la o biserică nu este semnificativă decât în măsura în care aceștia fac apel la liturghie sau la textele religioase cu scopul de a explica violența sau de a atrage recruți,

sau dacă una dintre figurile clericale este implicată în conducerea grupului terorist. Importanța religiei în terorismul contemporan rezidă în utilizarea sa ca mod de comunicare. Un exemplu în acest sens este Bin Laden care nu posedă în sine niciun credit teologic și cu toate acestea face apel la religie sub forma unei perversiuni cu scopul de a atrage indivizi ca potențiali recruți. Simte importanța pe care dimensiunea religioasă a dobândit-o și realizează un soi de amestec de ideologie și religie prin mesajele sale. Conform acestei interpretări nu este religia cea care determină terorismul, ci sunt indivizii cei care manipulează și exploatează religia într-o lume lipsită de un alt sistem de credințe, utilizând-o în scopuri eronate.

II. O nouă abordare a securității în căutarea unei strategii viabile

Discursul de deschidere al președintelui american investit în toamna anului trecut, Barack Obama, a marcat o schimbare, la nivel semantic, a abordării luptei împotriva terorismului, făcând dovada conștientizării politicianului cu privire la mutația care a avut loc de-a lungul istoriei terorismului și a necesității de a se adapta rapid cu scopul nu numai de a câștiga o luptă al cărui sfârșit nu se întrevede, dar mai ales pentru a contracara fenomenul *noului terorism* ca atare. Astfel, dacă fostul președinte, George W. Bush, și-a fondat acțiunile, pe parcursul celor două mandate pe care le-a deținut, pornind de la războiul declarat împotriva terorismului (*war on terror*), noua administrație face dovada unei abordări diferențiate a unui fenomen insuficient conceptualizat de către precedenții factori decidenți. Expresia folosită de Obama este una mai puțin simplistă. Acesta vorbește în discursul său inaugural de «*un război împotriva unei rețele a violenței și a urii, cu efecte extinse*» – «*Our nation is at war against a far-reaching network of violence and hatred*¹⁹». Abordarea poststructuralistă a securității oferă o nouă perspectivă explicativă asupra fenomenului *noului terorism*, iar luarea în considerare a lecțiilor istoriei pune bazele studierii potențiale strategii salvatoare.

Abordarea postructuralistă a securității în contextul noului terorism

Conceptul de securitate a evoluat și s-a diversificat în concomitență cu mutațiile suferite de mediul internațional, răspunzând astfel unei necesități imperative de adaptare la noile riscuri și amenințări. Viziunea clasică asupra securității nu mai este suficientă pentru a explica fenomene precum terorismul religios, conceptualizat aici prin analiza „noii violențe arhaice”, și cu atât mai puțin pentru a oferi soluții. În aceste condiții se impune o trecere în revistă a principalelor elemente inovatoare pe care autorii „contestatari”, post-structuraliști și post-moderniști le aduc în discuție, în tentativa de a oferi analize alternative interpretărilor realiste și neorealiste. Abordarea lor lingvistico-culturalistă prilejuiește conturarea cadrului prielnic studiului *noului terorism* de sorginte în mod esențial religioasă.

Obiect al contestațiilor, conceptul de securitate nu a încetat să evolueze. De la viziunea realistă care lega securitatea de supraviețuirea statului-națiune și de o amenințare existențială proiectată la adresa acestuia, s-a ajuns treptat la adoptarea perspectivei neorealiste mai bine adaptată la riscurile implicite noului mediu internațional. Dacă pentru realiști securitatea era dependentă de cunoaștere, certitudine, raționalitate, calculabilitate și tehnologie, sarcina politicii fiind aceea de a „securiza securitatea” prin intermediul instrumentalizării tehnologiei²⁰, neorealiștii încep să ia în calcul noțiuni precum incertitudinea, îndoiala sau frica epistemologică²¹, deschizând astfel calea pentru o analiză critică a perspectivei realiste.

În acest context, prin contestarea noțiunii clasice de securitate și impunerea necesității de regândire a acesteia, se ajunge la concluzia că politica, ca mediu responsabil și generator de securitate, trebuie să fie la rândul său regândită. Contrar neoreliștilor a căror perspectivă asupra relațiilor internaționale domină câmpul științei politice și care au tendința de a pune accentul pe dimensiunea militaro-strategică a securității în detrimentul dimensiunii sale politice, autorii postructuraliști și postmoderni, printre care și Derrida, propun analiza securității în mod esențial

în raportul cu politica. Avem astfel autori²² precum Michaël Williams²³ și Keith Krause²⁴ care s-au axat în lucrările lor nu numai pe încercarea de a repune în chestiune definiția general acceptată a politicii ca fiind legată de stat și de suveranitate, constituindu-se în sursă de ordine, dar mai ales pe analiza modalităților de a reconstrui perspective asupra politicii în contextul unei lumi-subiect al globalizării și fragmentării.

Din această perspectivă se prezintă două moduri de a percepe legătura dintre securitate și politică²⁵. Pe de o parte, securitatea este înțeleasă ca parte constitutivă a politicii și implică existența unei amenințări sau a unui pericol asimilate politicii. Iar pe de altă parte, securitatea este considerată ca factor articulador al unei activități de mediere și ca un *praxis*²⁶: securitatea definește, în acest caz, locul în care apar în spațiul public actorii și instituțiile politice și de securitate care practică medierea în numele comunității pe care o reprezintă²⁷. Contribuția autorilor postmoderni și postructuraliști vine din critica adusă tendinței teoriilor clasice de a universaliza și omogeniza, evidențiind în același timp importanța diferenței și a fragmentării. Astfel dacă identitatea politică se bazează pe existența amenințării din partea *celuilalt*, politica de securitate ce își arogă scopul de a elimina această amenințare va sfâși prin a elimina însăși identitatea politică²⁸.

Se demarcă, în prezent, două grupuri apărute ca reacție la viziunea clasică, realistă asupra securității: școala de la Copenhaga și grupul reunit sub umbrela Studiilor critice de securitate (Critical Security Studies). Dacă autorii afiliați primului grup au adoptat o abordare constructivistă și lingvistică, analizând securitatea atât dintr-o perspectivă politică cât și dintr-una filosofică, autorii de studii critice de securitate reunesc abordări mai variate pornind de la neorealism, la constructivismul moderat și postmodernism. În esență, grupul de studii critice își propune adoptarea unei abordări reflexive a securității, pornind de la procesul său de construcție și transformare²⁹. Se pune astfel accentul pe necesitatea de a lua în considerare securitatea nu numai ca practică, dar și în dimensiunea sa conceptuală comunicabilă prin intermediul limbajului.

Două aspecte sunt deosebit de importante și se vor dovedi extrem de utile în analiza noastră. În primul rând, putem observa că, pornind de la premisa că securitatea este un concept contestat în esența sa și care nu poate fi definit într-un mod precis din cauza caracterului său politic inerent³⁰, autorii postructuraliști vin cu un studiu lingvistic al conceptului de securitate. De-esențializând noțiunea de securitatea, aceștia se concentrează asupra formei discursive considerând că prin cuvântarea publică se creează o situație de securitate la care societatea se raportează. Securitatea practic nu există înainte de transpunerea sa în discurs. În al doilea rând, „rebeliunea” vis-à-vis de viziunea clasică, ce reducea securitatea la o noțiune circumscripă în cadrul statal și dependentă de conceptul de suveranitate națională, conduce la apariția noțiunii de securitate societală, sau mai bine zis identitară. Asistăm la o deplasare a preocupărilor referitoare la securitatea către preservarea identității și apărarea culturii.

Fenomenul «noului terorism»

*«A avut loc o transformare radicală,
dacă nu chiar o revoluție, în
caracterul terorismului, fapt pe care
încă ezităm să-l acceptăm».*

(Walter Laqueur)³¹

Conexiunea între religie și terorism nu este una de dată recentă. De fapt, până în secolul 19, religia era cea care oferea singura justificare terorismului. De abia, în ultimul secol, terorismul religios a început să fie depășit de terorismul etnonaționalist/ separatist și motivat ideologic. Cu toate acestea, în anii '80, ca rezultat al repercusiunilor revoluției din Iran apar primele grupuri teroriste religioase «moderne». Prin urmare, originea *noului terorism* este plasată în resorturile revoluției iraniene din 1978-1979, când, potrivit teoriei lui H. Kushner³², «Iranul s-a angajat într-o campanie sistematică de sprijin a mișcărilor militante islamice din lumea musulmană». În același spirit, sfârșitul *vechiului terorism* este asociat simbolic cu extrădarea de către Sudan, a ceea ce Kushner numește «arhetipul de terorist al mărcii tradiționale», Illich Ramirez Sanchez, cunoscut sub porecla de Șacalul.

În deceniul următor, numărul grupărilor teroriste a crescut considerabil, extinzându-se și la alte mari religii și culte. Dacă în 1980 numai două din 64 de organizații teroriste au fost clasificate ca fiind de sorginte religioasă, raportul se schimbă în mod radical, ajungându-se la 25 din 58 în 1995³³. Două evenimente care au marcat mijlocul anilor '90 par să fi marcat emergența *terorismului postmodern* în forma cu care ne confruntăm și astăzi – atacul de la World Trade Center, în New York, în 1993 și atacul de la Tokyo cu gaz de tip sarin, revendicat de cultul Aum Shinrikyo, în 1995.

Numeroși autori care lucrează pe tematica terorismului argumentează apariția unei noi forme de terorism, mult mai complex și dificil de analizat, monitorizat și mai ales de combătut, comparativ cu *terorismul tradițional*. Noul terorism este deseori descris ca o formă de terorism ce respinge orice altă modalitate de a concepe lumea, în concordanță deplină cu credința religioasă³⁴. Unul dintre cei mai prezenți teoreticieni ai acestei teze în literatura de specialitate, Bruce Hoffman, susține că motivația religioasă reprezintă caracteristica definitorie a *noului terorism* care posedă «sisteme de valoare, mecanisme de legitimare și justificare, concepte de moralitate și o viziune asupra lumii radical diferite»³⁵. Mai mult chiar, caracterul devastator al atacurilor înscenate de exponenții acestei noi forme de terorism depășește îndeosebi „ambițiile” predecesorilor. Putem astfel vorbi de utilizarea excesivă și nediscriminată a violenței, urmărindu-se distrugerea unei societăți percepute ca inamic prin ceea ce ea reprezintă în ansamblul său. Avem de a face cu o „datorie divină”, cum o numește Hoffman³⁶ care legitimează utilizarea oricărui instrument, inclusiv a armelor de distrugere în masă.

Potrivit tezei lui Paul Wilkinson, *The Strategic Implications of Terrorism*³⁷, distincții fundamentale se conturează între cele două forme de terorism. Astfel, vechea ordine de tip ierarhic a vechilor organizații teroriste bazate pe o structură clară de comandă, cadre permanente de teroriști profesioniști și legături cu statele sponsor, a fost înlocuită cu «nuclee mai amorfe și difuz conectate, inspirate de mentori spirituali precum Sheikh Omar Abd-al-Rahman, operând ca grupuri ama-

toare 'liber profesioniste', pentru a duce la îndeplinire operații specifice. Acești „noi” teroriști profită de sprijinul extensiv al unor rețele private financiare transnaționale, de tipul celei conduse de Osama bin Laden. Evită legătura cu statele sponsor». Organizarea sub formă de rețea creează avantajul relativei autonomii a grupurilor care continuă să fie inter-relaționate prin intermediul mijloacelor avansate de comunicații și datorită cauzei comun împărtășite. Își dezvoltă în aceste condiții o capacitate extinsă de a se adapta și de a reacționa prompt, cuvântul de ordine referitor la *modus operandi* adoptat de noii teroriști este *auto-suficiența*.³⁸ Avem de data aceasta de a face cu o structură de tip rețea mult mai complexă și dificil de urmărit, cu surse de finanțare multiple, și cu o armată de executați bine îndoctrinați prin contagiunea fervorii religioase.

Doron Zimmermann și Andreas Wenger realizează în «*The Transformation of Terrorism*» o analiză aprofundată a ceea ce *noul terrorism* reprezintă pentru lumea în care se manifestă, venind cu o teză curajoasă referitoare la «dinamica reciprocă a percepției amenințării». Potrivit acestei teze, presiunea resimțită de grupările teroriste de a transpune în realitate cele mai teribile temeri ale societăților și guvernelor occidentale face ca amenințarea unor atacuri teroriste cu victime în masă să devină cât se poate de reală. Ieșim astfel din sfera abstractului pentru a ne confrunța cu un fenomen cât se poate de concret și de periculos prin lipsa limitelor în ceea ce privește scara de impact.

În ceea ce privește indivizii dedicați acestei noi forme de terorism, o serie de caracteristici par să îi distingă pe noii teroriști de predecesorii lor. Printre acestea putem enumera : sunt mai puțin educați, mai săraci și deseori victime ale represiunii; militantismul lor este puternic ancorat în ortodoxia islamică ; sunt dominați de zelul religios; folosesc metode mai puțin sofisticate, în această categorie intrând atacurile sinucigașe; sunt mai puțin organizați, forma predominantă fiind aceea de rețea și nu de structură organizațională precisă și rigidă; obiectivele lor sunt difuze³⁹. Această ultimă idee este de altfel susținută și de Mark Juergensemeyer, potrivit căruia «noul terorism pare fără scop din moment ce nu conduce direct la nicio țintă strategică»⁴⁰.

În concluzie, principala mutație suferită de fenomenul terorist se afirmă a fi fanatismul determinat de convingerile religioase, împins până la adoptarea unui ton de-a dreptul apocaliptic. Scopul poate scăpa, în acest nou context, înțelegerii dintr-o perspectivă analitică strict rațională în termeni de costuri și beneficii, însă o logică intrinsecă a terorismului religios nu poate fi ignorată. Este vorba aici tocmai de înțelegerea și acceptarea acestui nou tip de raționalitate incompatibilă aparent cu sistemul de gândire însușit de-a lungul timpului de lumea occidentală. Ce putem face confrunțați cu un fenomen ce continuă să debusoleze percepția occidentalizată asupra unei realități ce este combătută fără a fi pe deplin cuprinsă într-un sistem analitic? ce strategii putem adopta și adapta? răspunsurile vor decurge firesc o dată cu asimilarea conceptuală a ideii potrivit căreia există și raționalitatea minții religioase.

III. Ce n-a mers bine – o lecție pentru viitor

În tentativa de a combate acest fenomen amorf, o serie de principii nu au încetat să călăuzească decidenții politici în adoptarea de măsuri concrete de combatere a flagelului terorist, în ciuda mutației pe care acesta a înregistrat-o de-a lungul istoriei violenței. Eliminarea posibilității de a ceda în fața terorismului și determinarea de a-l înfrânge, hotărârea de a nu face concesii ca urmare a tentativelor de intimidare, aducerea teroriștilor în instanță, penalizarea statelor sponsor, neacceptarea blocării eforturilor diplomatice internaționale de rezolvare a conflictelor regionale⁴¹, sunt principalele rezoluții pe care Occidentul le-a menținut ferme în politica sa de luptă împotriva terorismului. Cu toate acestea, noua conceptualizare a securității în raport cu politica, precum și aprofundarea fenomenului *noului terorism* impun studiul învățămintelor ce se degajează din lupta istorică împotriva terorismului.

Dimensiunea istorică a unui fenomen de altfel extrem de dezbătut în toate mediile, fie ele politice, academice sau pur și simplu mediatice, nu a reprezentat totuși o prioritate printre

preocupările celor care au prilejuit și întreținut discuțiile. Vom vedea în cele ce urmează că analiza din această perspectivă conduce la o critică nemijlocită a intervenției masiv militare într-o luptă în mod eronat asimilată unui război împotriva terorismului. În acest sens, Adam Roberts⁴² enunță o serie de observații demne de luat în seamă în procesul de combatere a acestui flagel.

O primă constatare ar fi că acțiunea teroristă ajunge deseori la consecințe involuntare. Modalitatea grupărilor teroriste de a percepe schimbarea este asimilată cu două modele: avem, pe de o parte, posibilitatea perpetrării unui act spectaculos de violență destinat să schimbe în mod radical peisajul politic prin intermediul mobilizării maselor, iar, pe de altă parte, există metoda unei campanii de uzură (Roberts o numește echivalentul terorist al *Blitzkrieg*) prin care se urmărește demoralizarea și slăbirea iremediabilă a adversarului. *Noul terorism* cu care lumea occidentală se confruntă pare să urmeze alternativ sau concomitent ambele metode. Astfel, dacă actele spectaculoase de violență înfăptuite la o asemenea anvergură încât să zguduie în mod real ordinea politică a democrațiilor occidentale, sunt relativ rare, un război psihologic se desfășoară în permanență. Amenințarea teroristă nu încetează să supună societățile occidentale și nu numai, la o presiune constantă, iar măsurile de apărare preventivă, indispensabile de altfel în aceste condiții, întrețin starea de asediu. Cea care intervine, în aceste condiții, ca o consecință imprevizibilă a actelor teroriste este că, din perspectivă istorică, ele au provocat de obicei o întărire a regimului pe care încercau să îl înlăture, obținând astfel ceea ce putem numi un efect pervers al întreprinderii lor. La aceeași situație asistăm și astăzi când noii teroriști au ajuns să se opună unei întregi coaliții împotriva răului a cărui înfrunghiere reprezintă după evenimentele din 11 septembrie 2001.

O altă observație se referă la caracterul endemic al terorismului: „Prin caracterul său clandestin și prin ura pe care o generează în sânul comunităților și între acestea, (terorismul) devine cu ușurință un obicei și are tendința de a se propaga la alte grupuri și facțiuni disidente”⁴³. Ceea ce conduce la analiza capacității contratero-

rismului de a obține rezultate. Având în vedere că principala componentă a luptei contra activităților teroriste este reprezentată de munca serviciilor de informații și a unităților de poliție - implică identificarea suspectilor, infiltrarea în interiorul grupurilor respective, colaborarea și schimbul de informații cu forțele de poliție din statele partenere, etc. - acțiunile antiteroriste au fost în general, de-a lungul timpului, încununate de succes.

Un factor ce nu trebuie totuși neglijat este necesitatea de rezolva mai înainte de toate conflictele sub-adiacente prin combinarea unui ansamblu de măsuri politice cu scopul fie de a „tempera” intensitatea activității teroriste prin satisfacerea anumitor exigențe ale acestora, fie de a le slăbi gruparea prin reducerea rezervei de susținere politică de care teroriștii beneficiau. Toate aceste măsuri devin însă eficiente în măsura în care sunt însoțite de respectarea normelor de drept al conflictelor armate. Cazurile de non-respect flagrant a unor drepturi de bază, aplicabile la condițiile de detenție și de interogare, precum Abu-Graib sau crearea unor „zone gri” ce permit conturnarea atât a legilor naționale cât și internaționale, precum Guantanamo Bay, nu fac decât să diminueze potențialul consens public necesar susținerii pe termen lung a operațiunilor militare. Ceea ce se obține în schimb este apariția unor falși „martiri” ai circumstanțelor suspecte și alimentarea fervorii religioase ce animă perpetratorii de acte teroriste.

O altă eroare gravă a fost asocierea teroriștilor cu imaginea răului absolut. Efectele negative apar mai ales în sânul societății din cadrul căreia provin acești indivizi și care în principiu dezaproabă metodele utilizate de teroriști în ciuda simpatiei pe care o poartă cauzei lor. Tranșarea radicală între Bine/Occident și Rău/Adversar conduce în cele din urmă la luarea de poziție în favoarea celor din urmă, cu atât mai mult cu cât persistă o serie de similitudini între cele două tabere. Oricât de paradoxal ar putea părea la o primă vedere, nu se poate neglijă totuși că atât Occidentul cât și grupările teroriste de sorginte religioasă împărtășesc în esență aceeași viziună simplistă asupra lumii, de luptă a binelui împotriva răului, iar patosul cu care actele de violență sunt înfăptuite este întreținut de o anumită concepție

de reciprocitate într-un soi de spirit biblic de tipul „ochi pentru ochi și dinte pentru dinte”. Derrida vorbește de un fenomen de decorporalizare ca replică la tehnologizarea lumii occidentale. Răzbunarea se manifestă într-un mod visceral, în formele sale cele mai primitive, în timp ce accesibilitatea noilor arme conduce la o supradimensionare a efectelor în termeni de victime.

Adoptarea unei perspective istorice asupra luptei împotriva terorismului permite nu numai stabilirea principalelor erori înfăptuite, dar și detașarea unei serii de învățăminte. Ca și celelalte „războaie” și cel dirijat împotriva *noului terorism* va lua sfârșit într-o bună zi, ceea ce poate face însă diferența este momentul și modul în care se va pune capăt acestei lupte. Cu cât mai repede cu atât mai bine. Cu toate acestea, erorile tocmai evocate arată că deciziile luate până în prezent nu au condus la obținerea rezultatelor scontate, ci, din contră, la angajarea pe termen nelimitat într-un conflict ce epuizează resursele Occidentului fără ca adversarul să dea semne de slăbiciune. Conștientizarea și asumarea acestor greșeli ar reprezenta un prim pas în grăbirea soluționării. Incert și înșelător, încărcat de pasiune și delir religios, noul terorism poate fi combătut printr-o strategie eficientă pornind de la înțelegerea naturii conflictului.⁴⁴

Am putea concluziona după această scurtă analiză de încadrare a fenomenului noului terorism că « violența religioasă nu va înceta decât când cele două ideologii vor fi găsit un teren comun de înțelegere: pe de o parte, o atenuare a pasiunii religioase; pe de alta, recunoașterea religiei ca bază a valorilor morale și spirituale ale societății. Ceea ce conduce la afirmația că soluția la problema violenței religioase se află până la urmă într-o revalorizare a religiei »⁴⁵. Deconstrucția sau de-esențializarea fenomenului noului terorism printr-o abordare poststructuralistă conduce la descoperirea acelei logici a inconștientului care permite detașarea de ideea preconcepută potrivit căreia manifestările de sorginte religioasă sunt însoțite în mod automat de iraționalitate. Disecarea acestui fenomen are rolul de crea premizele fundamentării unei noi strategii corect adaptate la realitatea *noii violențe arhaice*, deschizând calea spre soluționarea conflictului.

Bibliografie:

CĂRȚI CONSULTATE:

- ADREANI, Gilles, HASSNER, Pierre, *Justifier la guerre. De l'humanitaire au contre-terrorisme*, Presses de Sciences Po, 2005
- APPLEBY, R. Scott, *The Ambivalence of the Sacred. Religion, Violence, and Reconciliation*, Rowman & Littlefield Publishers, 2000, pp. 81-121
- BEAR, Robert, *La chute de la CIA. Les mémoires d'un guerrier de l'ombre sur les fronts de l'islamisme*, Ed. Gallimard, 2006
- BERGER, Peter L., *Le réenchantement du monde*, Ed. Bayard, pp. 13-37, 153-182.
- BURGAT, François, *L'islamisme en face*, La découverte/Poche, 2002
- CORUM, James S., *Fighting the War on Terror. A Countersubversive Strategy*, Zenith Press, 2007
- DERRIDA, Jacques, *Acts of Religion*, Routledge, 2002
- ELLIAS, Norbert, *La civilisation de moeurs*, 1973, ed. poche Pocket
- GURR, Nadine, COLE, Benjamin, *The New Face of Terrorism: Threats from Weapons of Mass Destruction*, ed. Tauris, Londra, 2000
- HUNTINGTON, Samuel, *Le choc des civilisations*, Poches Odile Jacob, mai 2000
- JUERGENSMEYER, Mark, *Au nom de Dieu ils tuent! Chrétiens, juifs ou musulmans, ils revendiquent la violence*, Ed. Autrement/Frontières, 2003, pp. 9-21, 211-237
- KUSHNER, H., in *The New Terrorism – The Future of Terrorism: Violence in the New Millennium*, Sage Publications, 1998
- LAQUEUR, Walter, *The New Terrorism. Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford University Press, 2001
- MALET, Emile H., *Al-Qaida contre le capitalisme. Religion et domination*, Ed. PUF, 2004, pp. 91-107.
- RAYNAUD, Philippe, *Penser la Guerre après le 11 septembre : de la fin de la guerre à la fin de la paix*, in *Entre Kant et Kosovo : études offertes à Pierre Hassner*, Presses de Sciences Po, 2003, pp. 83-94.
- SACKS, Jonathan, *La dignité de la différence. Pour éviter le choc des civilisations*, Bayard, 2004
- SEMELIN, Jacques, *Purifier et détruire. Usages politiques des massacres et génocides*, Seuil, 2005, p.414-433
- STARK, Rodney, FINKE, Roger, *Acts of faith: explaining the human side of religion*, University of California Press, 2000
- ZIMMERMANN, Doron, WENGER, Andreas, *The Transformation of Terrorism*, International Relations and Security Network, ianuarie 2003.

ARTICOLE CONSULTATE:

- AYOUB, Mohammed, *Political Islam: Image and Reality*, in *World Politics*, Volume XXI, No 3, toamna 2004

CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité : Dillon, Waever, William et les autres*, in *Cultures & Conflicts*, nr. 31-32, pp. 39-62

ELLINGSEN, Tanja, *Toward a Revival of Religion and Religious Clashes?*, in *Terrorism and Political Violence*, Routledge, vol 17, n° 3, 2005

GANGLOFF, Sylvie, *Retour sur le choc des civilisations: entre discours, iconographies et constructions identitaires*, sur www.ceri-sciencespo.com <http://www.ceri-sciencespo.com>

HASENCLEVER, Andreas, RITTBERGER, Volker, *Does Religion Make a Difference? Thierical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict*, in *Millenium*, vol 29, N°3, 2000, pp. 641-674

HUNTINGTON, Samuel, *If Not Civilizations, What? Paradigms of the Post-Cold War World*, in *Foreign Affairs*, noi-dec, 1992

HUNTINGTON, Samuel, «*The Clash of Civilizations?*» in *Foreign Affairs*, vara 1993

LESSER, Ian O., *Countering the New Terrorism: Implications for Strategy*, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR989.chap.4.pdf

MORGAN, Matthew J., *The Origins of the New Terrorism*, <http://www.carlisle.army.mil/usawc/Parameters/04spring/morgan/pdf>, 2004

RAMEL, Frédéric, *Trois ans après, le retour de Samuel Huntington et du choc des civilisations: critiques d'une analyse réductrice*, in *Arçs*, mars 1997, pp. 43-52

SPENCER, Alexander, *Questioning the Concept of 'New Terrorism'*, in *Peace Conflict&Development*, nr. 8, ianuarie 2006, www.peacestudiesjournal.org.ok

TUCKER, David, *What's New About the New Terrorism and How Dangerous Is It ?*, in *Terrorism and Political Violence*, nr. 13, toamna 2001, pp. 1-14

WILKINSON, Paul, *The strategic implications of terrorism*, in *Terrorism&Political Violence*, Har-anand Publications, India, 2000, <http://www.comw.org/rma/fulltext/00sondhi.pdf>

Note

¹ Versiune în franceză : «actes de terreur, perpétrés à l'encontre de civils, que la religion a motivés, justifiés, organisés», idem p.13.

² Idem p.12.

³ Citat din discursul fostului președinte american la West Point, NY, pe 1 iunie 2002; preluat în *The National Security Strategy of the United States of America* (septembrie 2002), disponibil la adresa <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.html>. Versiunea în limba engleză: „The gravest danger to freedom lies at the crossroads of radicalism and technology”.

⁴ HUNTINGTON, Samuel, *The Clash of Civilizations?*, in *Foreign Affairs*, 1993; HUNTINGTON, Samuel, *Le choc des civilisations*, Poches Odile Jacob, mai 2000.

⁵ HASENCLEVER, Andreas, RITTBERGER, Volker, *Does Religion Make a Difference? Thierical Approaches to the Impact of Faith on Political Conflict*, in *Millenium*, vol 29, N°3, 2000, pp. 641-674.

⁶ Termenul utilizat de Derrida în capitolul *Faith and knowledge* este “wars of religion”, in *Acts of religion*, Routledge, 2002, p. 42.

⁷ Comentariu al textului original: “Revenge. Resorting, in fact, to the same resources of mediatic power, it reverts as closely as possible to the body proper and the pre-machinal living being.”, in *Acts of Religion*, Routledge, 2002, p. 88.

⁸ Versiunea în engleză: “These are also symptoms of a reactive and negative recourse, the vengeance of the body proper against an expropriatory and delocalizing tele-technoscience, identified with the globality of the market, with military-capitalistic hegemony, with the globalatinization of the European democratic model, in its double form: secular and religious.”, in *Acts of Religion*, Routledge, 2002, p. 89.

⁹ Versiunea în engleză: “alliance of the worst effects of fanaticism, dogmatism or irrationalist obscurantism with hypercritical acumen and incisive analysis of the hegemonies and the models of the adversary”, in *Acts of Religion*, Routledge, 2002, p. 89.

¹⁰ Versiunea în engleză: “It spread death and unleashes self-destruction in a desperate (aito-immune) gesture that attacks the blood of its own body: as though thereby to eradicate uprootedness and reappropriate the sacredness of life safe and sound. Double root, double uprootedness, double eradication”, idem.

¹¹ “This archaic and ostensibly more savage radicalization of ‘religious’ violence claims, in the name of “religion”, to allow the living community to rediscover its roots, its place, its body and its idiom intact (unscathed, safe, pure, proper)”, idem.

¹² Versiunea în engleză: „How can one invoke a new Enlightenment in order to account for this “return of the religious” without bringing into play at least some sort of logic of the unconscious?”, in *Acts of Religion*, Routledge, 2002, p. 89.

¹³ Versiunea în engleză: “religious behaviour must be irrational precisely because people do make sacrifices on behalf of their faith – since, obviously, no rational person would do such a thing”, in STARK, Rodney, FINKE, Roger, *Acts of faith: explaining the human side of religion*, University of California Press, 2000, p. 42.

¹⁴ Versiunea în engleză: „socialization reduces most religious calculations to tautological “decisions” to choose what one has been trained to choose. And effective religious socialization, in turn, is attributed to ignorance, superstition, false consciousness, “brainwashing”, or primitive culture.”, in STARK, Rodney, FINKE, Roger, *Acts of faith: explaining the human side of religion*, University of California Press, 2000, p. 42.

¹⁵ Termenul utilizat de Stark & Rodney, în capitolul *Rationality and the religious mind* este “ignorance and poor reasoning theory”, in *Acts of faith: explaining the*

human side of religion, University of California Press, 2000, p. 42.

¹⁶ Interviu cu Dr. Bruce Hoffman, Religioscope - 22 februarie 2002.

¹⁷ Versiunea în franceză: «Le monde d'aujourd'hui, avec quelques exceptions, est aussi furieusement religieux qu'il l'a toujours été; il l'est même davantage dans certains endroits», BERGER, Peter L., *Les erreurs de la théorie de la sécularisation*, în *Le réenchantement du monde*, sub direcția aceluiași autor, Ed. Bayard, 2001, p. 15.

¹⁸ Versiunea în franceză: «Les mouvements religieux qui s'opposent avec vigueur à la sécularisation peuvent donc attirer des adeptes à partir de griefs qui n'ont parfois rien de religieux», idem, p. 27.

¹⁹ Din discursul inaugural al președintelui Barack Obama, 21 ianuarie 2009, sursă http://www.whitehouse.gov/the_press_office/President_Barack_Obama_Inaugural_Address/

²⁰ Interpretare a lui Michael Dillon, *Politics of Security: Towards a Political Philosophy of Continental Thought*, Routledge, 1996, p.12 în CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, în *Cultures&Conflicts*, nr. 31-32, p. 40.

²¹ Interpretare a lui Jef Huysmans, *Security! What do you mean?*, în *European Journal of International Relations*, vol. 4(2), 1998, pp. 226-255, în CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, în *Cultures&Conflicts*, nr. 31-32, p.40.

²² Citați de CEYHAN, Ayse, în *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, apărut în *Cultures & Conflicts*, nr. 31-32, pp. 39-62, Williams și Krause au publicat în calitate de autor, respectiv editor, lucrarea *Critical Security Studies*.

²³ Profesor la Universitatea din Ottawa a publicat studii precum: *The Realist Tradition and the Limits of International Relations, Symbolic Power and the Politics of International Security, Realism Reconsidered: the Legacy of Hans J. Morgenthau*.

²⁴ Director al Programului de Studii Strategice și de Securitate Internațională de la Oxford, a studiat schimbarea conceptelor de securitate în volume precum *Critical Security Studies* sau *Culture and Security*.

²⁵ CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, apărut în *Cultures&Conflicts*, nr. 31-32, 1998, p. 54.

²⁶ «Termen folosit uneori pentru a desemna categoria filozofică a practicii social-istorice», <http://dexonline.ro>

²⁷ HUYSMANS, Jef, *Security! What do you mean?: From Concept to Thick Signifier*, apărut în *European Journal of International Relations*, vol. 4, nr. 2, 1998, p.244

²⁸ CAMBELL, David, citat în Ayse Ceyhan, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, apărut în *Cultures&Conflicts*, nr. 31-32, 1998, p. 54.

²⁹ CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, apărut în *Cultures&Conflicts*, nr. 31-32, 1998, pp. 41-42.

³⁰ Ole Waever, în CEYHAN, Ayse, *Analyser la sécurité: Dillon, Waever, William et les autres*, apărut în *Cultures & Conflicts*, nr. 31-32, 1998m p. 40.

³¹ Versiunea în engleză: „Terrorism has been with us for centuries, and it has always attracted inordinate attention...seen in historical perspective it seldom has been more than a nuisance...This is no longer true today, an may be even less so in the future. Yesterday's nuisance has become one of the gravest dangers facing mankind... In brief, there has been a radical transformation, if not a revolution, in the character of terrorism, a fact we are still reluctant to accept”, LAQUEUR, Walter, *The New Terrorism. Fanaticism and the Arms of Mass Destruction*, Oxford University Press, 2001, p.3-4

³² KUSHNER, H, în *The New Terrorism - The Future of Terrorism: Violence in the New Millenium*, Sage Publications, 1998, p. 10.

³³ GURR, Nadine, COLE, Benjamin, *The New Face of Terrorism: Threats from Weapons of Mass Destruction*, ed. Tauris, Londra, 2000, pp.28-29.

³⁴ SPENCER, Alexander, *Questioning the Concept of 'New Terrorism'*, în *Peace Conflict & Development*, nr. 8, ianuarie 2006, p.9, www.peacestudiesjournal.org.ok

³⁵ Versiunea în engleză: „radically different value systems, mechanisms of legitimation and justification, concepts of moralitz and, world view”, în HOFFMAN, Bruce, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, 1998, p.87.

³⁶ idem, p.20.

³⁷ WILKINSON, Paul, *The strategic implications of terrorism*, în *Terrorism & Political Violence*, Har-anand Publications, India, 2000, <http://www.com.w.org/rma/fulltext/00sondhi.pdf>.

³⁸ GUNARATNA, Rohan, *Inside Al Qaeda. Global Network of Terror*, ed. Hurst, Londra, pp. 52-57, în SPENCER, Alexander, *Questioning the Concept of 'New Terrorism'*, în *Peace Conflict & Development*, nr. 8, ianuarie 2006, p.12, www.peacestudiesjournal.org.ok.

³⁹ ZIMMERMANN, Doron, WENGER, Andreas, *The Transformation of Terrorism*, International Relations and Security Network, ianuarie 2003, pp. 25-29.

⁴⁰ JUERGENSEMEYER, Mark, în *Understanding the New Terrorism*, articol apărut în *Current History*, aprilie 2000, p. 158

⁴¹ WILKINSON, Paul, *The strategic implications of terrorism*, în *Terrorism & Political Violence*, Har-anand Publications, India, 2000, <http://www.com.w.org/rma/fulltext/00sondhi.pdf>.

⁴² ROBERTS, Adam, La „guerre contre le terrorisme” dans une perspective historique, în ADREANI, Gilles, HASSNER, Pierre, *Justifier la guerre. De l'humanitaire au contre-terrorisme*, Presses de Sciences Po, 2005, pp. 158-166.

⁴³ Versiunea în franceză: „Par son caractère clandestin et par la haine qu'il engendre au sein des communautés et entre celles-ci, il devient facile,ent une habitude et a tendance à se propager à d'autres groupes et factions dissidentes”, în ROBERTS, Adam, La „guerre contre le terrorisme” dans une perspective historique, în ADREANI, Gilles, HASSNER, Pierre, *Justifier la guerre. De l'humanitaire au contre-terrorisme*, Presses de Sciences Po, 2005, pp. 159.

■ Monitor Strategic ■

⁴⁴ CORUM, James S., *Fighting the War on Terror. A Countersurgency Strategy*, Zenith Press, 2007, p.13.

⁴⁵ Versiunea în franceză: «la violence religieuse ne cessera que lorsque les deux idéologies auront trouvé un terrain d'entente : d'un côté, une atténuation de la passions religieuse; de l'autre, la reconnaissance de la religion comme base des valeurs morales et spirituelles de la

société. Ce qui revient à dire que la solution au problème de la violence religieuse se trouve finalement dans une revalorisation de la religion», JUERGENSMEYER, Mark, *Au nom de Dieu ils tuent ! Chrétiens, juifs ou musulmans, ils revendiquent la violence*, Ed. AutrementFrontières, 2003, p. 237.

ABSTRACT

The concept of security evolved and diversified in accordance with the mutations suffered by the international environment in order to respond to an imperative necessity to adapt to new risks and threats. The classic realist vision on security is no longer sufficient to explain phenomenons as the new terrorism, here conceptualized through the analysis of the „new archaic violence”, and therefore no longer capable to offer solutions. Becoming able to understand what pushes the individuals in committing terrorist acts must be a priority for all the entities engaged in fighting this plague. The poststructuralist authors strive to discover an alternative path and explain what escaped the realist understanding which rejects any possible rationality of the religious way of thinking. The study of the „new archaic violence” creates the necessary premises for a new and better adapted security strategy.

Andreea-Cristina Mihai este doctorand în relații internaționale al SNSPA și consilier în cadrul MApN.

Amenințări teroriste la început de mileniu

drd. Silvia Buliga

La începutul secolului al XXI-lea, ca și în ultimii ani ai secolului al XX-lea, entități teroriste continuă să susțină atacuri violente contra unor populații civile din diverse țări, astfel încât, la începutul mileniului trei, într-un mod grav și în circumstanțe nemaîntâlnite după al doilea război mondial, sunt puse sub semnul întrebării valorile și drepturile fundamentale ale omului și civilizației: pace, libertate, prosperitate.

Astfel, în perioada 1989 – 2002, organizația „*Frații Musulmani*”, condusă de Al-Bashir, sub coordonarea lui Osama Ben Laden, în urma unei lovituri de stat pro-islamice, pro-arabă, acaparează puterea în Sudan, instaurând un regim de ură rasială, promovând războiul civil, asasinatetele etnice, violurile și aducând foamete și boli, toate acestea provocând moartea a două milioane de creștini sudanezi. Genocidul a continuat și în anul 2003 încă 500 mii de persoane pierzându-și viața și alte 1,5 milioane de refugiați din fața morții și a terorii – Asistăm, așadar, la o criză umanitară, pentru care Al-Bashir refuză orice ajutor internațional, iar situația rămâne critică.

În Algeria, în perioada 1993 – 2002, împotriva guvernului laic algerian, „*Grupul Islamic Armat*” – mișcare teroristă islamistă fundamentalistă – declară Războiul Sfânt, Jihadul algerian, fiind finanțată de Iran și Arabia Saudită, război activ și astăzi. Sunt arse mii de școli, 200 de profesori sunt asasinați, la fel ca și numeroși intelectuali, politicieni, personalități publice laice, în adevărate scene de oroare: victimele au gâtul tăiat, sunt decapitate, copiii sunt bătuți până la moarte sau izbiți de zidurile clădirilor.

Grupul lui Abu Sayaf, format din vechi mujahedini, aparținând „*Fraților Musulmani*” egipteni, declanșează Jihadul filipinez în anii 1993 – 2002,

destabilizând ordinea publică în sudul Filipinelor, a cărei populație este formată din 97% creștini și 3% musulmani. Grupul Abu Sayaf legat de Al Qaida și finanțat de petrolul iranian și saudit devine celebru pentru răpirile de persoane, sumele de bani cerute drept răscumpărare și asasinatetele personalităților publice. Din anul 2002, în Filipine sunt trimise trupe americane pentru a sprijini militarii locali în lupta lor contra Jihadului, dar gherila filipineză este totuși activă.

La începutul secolului al XXI-lea, terorismul este o problemă profundă a societății, care a căpătat noi dimensiuni, caracteristici și complexități. Terorismul a rămas aceeași complicitate în interese, o asociere ascunsă care, în ultimii 20 de ani, s-a perfecționat într-un grad greu de imaginat pentru a putea colabora, legal sau nelegal, cu diferite structuri ale unor state mai mult sau mai puțin dezvoltate (în special servicii secrete, caz în care terorismul funcționează ca „braț asasin” pentru statul respectiv), cu companii naționale ori transnaționale, cu organizații neguvernamentale, indiferent de obiectul de activitate, fie ele legale sau clandestine, dar și cu simpli cetățeni, indiferent de sex, vârstă, rasă ori religie, din state democratice sau cu regimuri totalitare, chiar agresive.

Dovadă este situația din Italia când, la 21 mai 1981, Primul Ministru Forlani a publicat un raport cuprinzând numele a 953 de persoane, printre care mulți miniștri, care erau membri ai Lojii masonice P-2. Această Lojă avea legături deosebit de strânse cu anumite organizații teroriste împreună cu care participa la pregătirea unei lovituri de stat; pe 26 mai, ca urmare a uriașului scandal provocat de această afacere, Premierul Forlani va demisiona.

Așadar terorismul are o uriașă putere de a corupe, putere ce este cu atât mai mare cu cât în ultimii cinci ani terorismul s-a dezvoltat și funcționează ca un organism viu dăunător, în cadrul unei multitudini de celule foarte bine specializate pentru activitatea din aria de responsabilitate. Aceste celule pot oricând acționa singular, dar și în grup sau ca un tot, în cadrul unei uriașe rețele fără chip material.

O dovadă a puterii de corupere a terorismului este faptul că unele state tolerează pe teritoriul lor cultivarea de plante din care se extrag droguri, precum și laboratoare de producere a acestora, deși în planul public și internațional condamna aceste activități.

Este vorba de o politică dublicitară a cărei dovadă palpabilă o constituie „Drumul drogurilor” din perioada 1996 – 2000, respectiv zonele lumii producătoare de opium. Principala zonă, Pakistan, Afganistan, veritabila placă turnantă a drogurilor în ultimii 20 de ani, și-a scăzut începând cu anul 1999 semnificativ producția de droguri ca urmare a măsurilor „anti-drog” luate de Talibani, dar căderea regimului mollah a precipitat relansarea producției de mac. Trebuie menționat că Iran, țară a „Semilunei de aur” a edificat un adevărat dispozitiv antidrog pentru a lupta contra tranzitului cu opium și a derivatelor aferente pe teritoriul său. Printre zonele secundare se numără – Tadjikistan și Uzbekistan, ca zonă producătoare de canabis – Kârgizstan. Principalele laboratoare de transformare a drogurilor în morfină și heroină se găsesc în Afganistan și Tadjikistan, iar principalele rute de transport spre Europa (prin Turcia), spre Asia (prin Kazakhstan) și spre Pen. Arabică (prin Marea Oman) se situează mai mult în nord, nord-vest și sud-estul Afganistanului.

De asemenea, importante curente pentru traficul de droguri se găsesc în state din vestul Americii Latine ca Bolivia, Peru, Columbia, Panama, Mexic care sunt mari producătoare de droguri și de produse din droguri, dar și mari distribuitori de droguri prin estul (pentru Asia), vestul (pentru Europa) și nordul (spre SUA) Americii Latine și de Sud. Totodată, importante centre de spălare a banilor se găsesc în: Uruguay, Chile, Paraguay, Brazilia, Ecuador, Columbia, Venezuela, Panama, Saint-Christophe et Nevis, SUA (Miami), Bahamas.

Cele 203 atentate teroriste din Columbia din perioada 1975 – 2004 sunt strâns legate de situația specifică a acestei țări: țară mare producătoare de droguri, sub o puternică influență a gherilelor *Forțele Armate revoluționare ale Columbiei* și *Armata de Eliberare Națională*, dar și a forțelor paramilitare, care se și intersectează mai ales pe teritoriul unde se găsesc importante culturi de droguri; lupta dintre cele trei forțe, inclusiv pentru veniturile din droguri, a determinat proliferarea atentatelor teroriste în această țară.

Observând localizarea atentatelor teroriste se constată că întotdeauna, în ultimii 60 de ani, pe glob au existat anumite „zone protejate de teroriști” în care atacurile teroriste nu au avut loc sau au avut loc într-un număr mic, dar fără să producă pagube însemnate. Este vorba de diferite regiuni ale planetei care au un singur punct comun: sunt locații aducătoare de venituri uriașe pentru activitățile teroriste, mai ales în ultimii 20 de ani, motiv pentru care toți teroriștii planetei le consideră „zone protejate” de atentate teroriste. O asemenea „zonă protejată” de atentate teroriste este „Drumul drogurilor” prezentat mai sus.

În acest sens este semnificativ de comparat locația atentatelor teroriste din perioada 2000 – 2004 cu „arhișleagul criminalității financiare” așa cum „este desenat” pe glob, în aprilie 2000, constatându-se corectitudinea afirmației de mai sus, în următoarele zone ale „arhișleagului”:

1. – „principalele plasamente financiare”: Amsterdam, Bernhein, insulele Caiman, Chicago, Frankfurt, Geneva, Hong Kong, Londra, Luxemburg, Milano, Montreal, Nassau, Paris, Singapur, Sydney, Tokio, Toronto, Zurich;

2. – zone „*franches*” (zone de frontieră unde mărfurile străine intră liber, fără formalități sau plata de taxe) sau zone „temporar defiscalizate” din: America Latină – Mexic, Guatemala, Honduras, Panama, Nicaragua, Costa Rica, Saint Domingue, Guyana franceză; din Africa – Tunisia, Maurice, Togo, Egipt, Ghana, Kenya, Zimbabwe, Madagascar; din Asia – China, Indonezia, Filipine, Taiwan, Sri Lanka, Bangladesh, Pakistan, Turcia; din Europa – Irlanda, Franța.

3. – „paradisuri fiscale” situate în: Europa – Elveția, Luxemburg, Liechtenstein, Monaco, Vatican, Malta, Cipru, Gibraltar, Andorra, Insula Man, Jersey, Guernesey; America – Caraibe –

Bermude, Bahamas, Caiman, Jamaica, Grenade, Antigua și Barbuda, Belize, Salvador, Costa Rica, Panama; Asia – Oceania – Hong – Kong, Hainan, Filipine, Vanuatu, Fidji, Tonga, Samoa, Marshall, Nauru;

4. – „organizații criminale transnaționale” sunt situate în: SUA – Cosa Nostra (40 000 membri, 25 familii), Columbia – Carteluri (25 000 membri, 2500 grupuri), Italia – Mafia (Sicilia cu 50 000 membri și 150 familii, Camora cu 7000 de membri și 130 de familii, 'Ndrangheta cu 500 de membri și 150 'Ndrine, Nuova Sacra Corona Unita cu 2000 de membri și 50 familii), Rusia cu 160 000 membri și 12 000 grupuri, Japonia (Yakusas, Yamaguchi – Gumi, Sumiyoshi – Rengo, Inagawa – Kai), Hong Kong (Triade, Federația Wo, Sun Yee), Canada, Mexic, Jamaica, Turcia, Albania, Kosovo, Cecenia, China, Taiwan, Nigeria, Israel.

Procesul de globalizare de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului al XXI-lea este caracterizat de o nemaîntâlnită revoluție tehnologică și a comunicațiilor, care, pe fondul liberalizării complete a mișcării capitalurilor, accelerează creșterea și dematerializarea tranzacțiilor financiare, astfel încât acestea pot circula pretutindeni, fără nici un control național sau internațional, favorizând explozia unei piețe a finanțelor dincolo de lege, ca motor al expansiunii capitaliste și lubrifiant pentru profiturile marii criminalități organizate.

În arhivele planetare al criminalității organizate partenerii sunt reprezentați de guverne, organizații mafioate, companii bancare și societăți transnaționale prospere care acționează împreună pe baza principiului unanim acceptat că „afacerile sunt afaceri”, într-o lume stăpânită suveran de piață, piață care aduce cel mai bun produs, cel mai bun serviciu la cel mai bun preț.

Pentru a câștiga războiul economic sunt permise orice lovituri sau arme: înțelegeri și carteluri, abuz de putere dominantă, dumping și vânzări obligatorii, speculații, absorbția concurenților, bilanțuri false, fraude și evaziuni fiscale, deturnarea fondurilor publice și trucarea piețelor, corupție și comisioane oculte, spionaj, șantaj, violarea reglementărilor în materie de dreptul muncii și libertatea sindicală, igienă și securitate, poluare și mediu etc.

Aceste operațiuni se efectuează în orice mare sector de activitate și pe orice piață: armament, petrol, lucrări publice, aviația civilă, transport rutier, feroviar și maritim, telecomunicații, chimie, agroalimentară, bancară și de asigurări etc.

Astfel, marile organizații criminale își asigură spălarea banilor și reciclarea profiturilor fabuloase din activitățile lor nelegale cu complicitatea mediului de afaceri și mai ales a puterii politice care își acordă sprijinul, inclusiv pentru obținerea de „contracte ale secolului”, în schimbul susținerii perenității sale la guvernare. În schimbul obținerii unui minim de reglementări și sancțiuni minore, se oferă finanțarea „democrației”, a campaniilor electorale ale partidelor, promovarea unor personalități politice și înalți funcționari etc. Împotriva unor „perturbatori” ai intereselor „majore” – simpli lucrători, spărgători de grevă, lideri de sindicat - nu de puține ori, se apelează la organizații criminale profesionale, poliții private, escadroane ale morții.

Dar mai mult decât orice, după ce le-au spălat și introdus în circuitul legal, marile bănci și companii sunt averse să capteze giganticele profituri din afacerile crimei organizate, motiv pentru care aproape orice țară dezvoltată adăpostește, în mod tacit, asemenea criminali și organizații criminale.

Acestea nu se sfîșiesc să-și împartă piețele naționale și internaționale, folosind inclusiv mijloace teroriste pentru a-și menține sau crește profiturile anuale din droguri, răpiri, jocuri de noroc, proxenetism, contrabandă cu alcool, tutun, medicamente, furt de armament, falsificarea de monede, traficul de mână de lucru clandestină, pirateria informatică, traficul de obiecte de artă și de antichitate, traficul de organe umane, traficul de arme, deșeurile toxice și produse nucleare etc.

De exemplu, la nivelul anului 1998, veniturile din asemenea activități criminale, care se constituie și în surse de finanțare a terorismului, erau de trei ori mai mari decât rezervele în devaloare ale tuturor băncilor centrale, iar exemplificativ, profiturile anuale se prezintă astfel: între 300 – 500 miliarde dolari din traficul de droguri (canabis, cocaină, heroină, exclusiv drogurile sintetice), peste 200 miliarde dolari din pirateria informatică, 20 miliarde pentru traficul de animale – în total un produs criminal brut cu mult

peste 1000 miliarde de dolari pe an, ceea ce reprezintă circa 20% din comerțul mondial. De asemenea, tot la nivelul anului 1998, sunt spălați și reinvestiți peste 350 miliarde dolari, adică peste 1 miliard dolari zilnic în domenii cum sunt: imobiliare, noi tehnologii, plasamente de risc și speculații financiare, industrie, comerț etc.

Deși sunt adoptate și ratificate peste 30 de convenții internaționale destinate să reducă criminalitatea financiară și pe cale de consecință să diminueze aportul său la finanțarea terorismului, totuși, se constată că în cei peste 30 de ani de luptă internațională contra traficului de droguri nu s-au obținut rezultate semnificative. Aceasta confirmă „succesul formulei” – orice schimbare pentru ca totul să rămână identic - aplicat de puterea politico-birocratică, de poliție și justiție care nu au reușit să perturbe funcționarea sistemului criminalității financiare.

Mai mult, în cadrul reuniunilor lor de lucru de la începutul mileniului trei, Organizația Națiunilor Unite, Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, Fondul Monetar Internațional, Banca de reglementări internaționale, Uniunea Europeană și alte asemenea organizații internaționale, în repetate rânduri, au semnalat slabele succese înregistrate în acest domeniu.

La începutul mileniului trei, lumea se confruntă cu un nou tip de terorism, caracterizat prin resurse tehnologice sofisticate și multiple, prin fanatism religios localizat mai ales în zona arabo-musulmană, prin sentimente exacerbate, aproape paranoice, legate de ordinea mondială și de anvergura mondială, care-și găsesc un sprijin divers, constant și important în politica unor state, ca Iran și Siria, precum și Irakul înainte de 2003 – motiv pentru care sunt considerate promotoare ale terorismului de stat.

Cauza principală a ceea ce a devenit astăzi lumea arabo-musulmană aflată în declin, și mai ales cea din Orientul Mijlociu, este indisolubil și organic legată de guvernele acestor țări și de rolul Islamului în societate, care determină decisiv incapacitatea acestui colț de lume de a evolua ca și restul lumii. Islamul este un sistem politic și social bazat pe „totalitarismul” religios, contrar setului de valori universal acceptat de civilizația mondială modernă. Este vorba de lipsa de libertate, în general, și în special de lipsa de libertate

a spiritului eliberat de constrângeri și îndoctrinări, de libertatea de exprimare, de a întreba, de libertatea economică – în afara corupției și incompetenței, de libertatea femeilor – dincolo de opresiunea bărbaților, de libertatea cetățenilor – în afara influenței conducerilor dictatoriale din multe state musulmane.

Terorismul este o rezultantă, un efect al tendinței de extensie a influenței unor state asupra altor state, pentru a-și maximiza influența într-o regiune densă de state. „Bătălia” se dă pentru țări puțin dezvoltate din punct de vedere economic sau tehnologic, cu posibilități scăzute de prelucrare eficientă a materiilor prime pe care le posedă (între care mai ales materiile energetice), relativ dotate din punct de vedere militar (în general posedă arsenale de armament clasic, chiar și nuclear, dar inadapate noilor cerințe și condiții de la începutul secolului XXI privind confruntările militare care trebuie să se bazează aproape integral pe mijloace high-tech capabile să asigure succesul maxim cu minim de pierderi. Populația din aceste țări situate în regiunea Orientului Mijlociu și nu numai, este o populație săracă și analfabetă, majoritar de religie musulmană, miliarde de dolari din petrol aparținând, cu titlu de avere personală, doar unui număr restrâns de conducători politici sau religioși.

De fapt, majoritatea lumii musulmane nu este o victimă a țărilor dezvoltate, ci a propriului său arhaism și neglijențe crase a propriilor conducători sau lideri religioși, care, nu de puține ori, au încurajat, în diverse modalități, acțiunile teroriste.

În octombrie 2003, la Putrajaya, în Malaezia, reprezentanții din 52 de țări musulmane prezenți la conferință l-au aplaudat cu entuziasm pe Primul Ministru al Malaeziei Mahthir Muhamad care anunța agenda „Organizației Conferinței Islamice” astfel:

„Europeenii au ucis șase milioane de evrei din cele 12 milioane. Dar astăzi, evreii conduc lumea prin procură. Această mică comunitate a devenit o putere mondială. Noi, musulmanii, nu-i putem învinge numai cu mușchii noștri. De aceea va trebui să utilizăm mintea și capacitățile noastre.”

Francois – Bernard Huyghe a constatat, în mod corect, că terorismul modern de la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea presupune:

- o anumită cazuistică, teroristul vrând să legitimizeze actul său criminal ca fiind un drept natural superior sau o stare de necesitate;

- o anume idee, mesaj și retorică (discurs) pentru a-și convinge adversarul, dar și o anumită simbolistică – Tirania, Răul, Revoluția, dar și bombe, cratere, cadavre etc. – cu mare putere de propagare și cvasi-contractual, cu putere de exemplu și valoare demonstrativă: „faci acest lucru, iar eu nu voi face acel lucru” (de exemplu, avertismentul);

- tipologia unei rețele care depinde de capacitatea de a funcționa în ciuda tentativelor de întrerupere, motiv pentru care are un comportament specific sectant și secret, pentru a face ca manifestarea teroristă să fie surprinzătoare, catastrofală și de mică frecvență în timp (pentru a nu deveni rutină) astfel încât transformat în informație publică atentatul terorist să fie sau măcar să pară catastrofal, în acest mod câștigând impact la public;

- o economie capabilă să administreze resurse rare și să producă o plus-valoare considerabilă pentru a-și contracara adversarul, între care, de departe, se distinge publicitatea acțiunii sale spectaculare, cu cheltuieli foarte reduse;

- o strategie specifică caracterizată prin conceptul de „non-victorie” care constă mai mult în a perturba sau paraliza capacitatea adversarului prin crearea unui climat de insecuritate, decât în a-i cauza distrugerii sau pagube importante, pentru un unic scop de a-și afirma o anumită identitate sau de răzbunare simbolică.

În perioada 2001 – 2004 se observă o creștere semnificativă a atentatelor suicidare, având ca efect și creșterea numărului de victime nevinovate: în anul 2001 au avut loc 28 atentate teroriste suicidare care au provocat 103 morți și 1092 răniți; în 2002 au avut loc 30 asemenea atentate soldate cu moartea a 230 persoane și rănirea altor 1565; în 2003 au fost 23 atentate suicidare cu 287 morți și 826 răniți; iar în anul 2004 alte 24 atentate care au provocat 302 morți și 671 răniți.

Terorismul suicidar are scopuri strategice cum sunt alungarea forțelor (trupelor străine), obținerea independenței politice, edificarea unui regat islamic (pentru adepții jihad-ului).

Suicidarul terorist poate proveni din toate categoriile de vârstă și niveluri sociale, dar de

obicei este un bărbat de 18-27 de ani, dintr-o familie săracă, devotat studiilor religioase (fervent religios), credul și foarte ușor de manipulat, iar familia sa este mândră de gestul său, onorată și recompensată financiar. S-a dovedit că teroristul suicidar nu suferă de anumite disfuncții și nici nu este dezechilibrat mintal, ci acționează în ideea pe care și-a însușit-o, potrivit căreia, jertfa de sine ca scop este dovada hotărâtoare a virtuții. Printre motivațiile teroristului suicidar se numără „dobândirea gloriei, salvarea spirituală eternă”, învingerea dușmanului, ameliorarea standardului social al familiei sale și răzbunarea morții sau rănirii rudelor ori prietenilor; atentatorii suicidari acționează în numele lui Dumnezeu, al lui Allah, al națiunii, al liderului organizației sau al grupării căreia îi aparțin.

Spre deosebire de atacurile teroriste convenționale, cele suicidare prezintă particularități specifice: au un impact psihologic devastator asupra opiniei publice și mass-media, au eficacitate mai mare deoarece provoacă mult mai mulți morți, răniți și pagube materiale, sunt operațiuni simple și ieftine deoarece nu necesită pregătirea unor rute de evacuare (retragere) sau a unor operațiuni de recuperare a atentatorilor, atentatorul alegându-și cu precizie locul, momentul și circumstanțele pentru a fi sigur că va provoca maximum de victime și pagube materiale și nefiind îngrijorat de perspectiva unor interogatorii sau torturi ulterioare (premisă pentru ca atentatorul sinucigaș să aibă un calm interior peste medie, dar și răbdarea de a aștepta, fără să stârnească suspiciuni, pentru a-și îndeplini „misiunea”).

Particularitatea atentatelor teroriste suicidare constă și în faptul că, prin intermediul rețelilor multinaționale, transcend frontierele statului și evoluează într-un spațiu virtual, lipsit de reglementările juridice privind violența, valabile pe teritoriul unei țări, putând astfel să atace orice țintă, exploataând asimetria puterii și dezvoltând percepția că marile puteri sunt vulnerabile.

De aceea, atentatele teroriste suicidare, denumite „atacuri de martiri”, constituie strategia și tactica predilectă a tuturor grupărilor teroriste fundamentaliste islamice, unele dintre ele constituind din acest „gen de armă” chiar grupuri de atentatori sinucigași. În atentatele teroriste

de la 11 septembrie 2001 din SUA, s-a constatat că prin îmbinarea a două procedee clasice – deturnarea unor avioane de pasageri și atentatul sinucigaș – Al Qaeda a îmbogățit arsenalul terorismului cu cea mai ucigătoare tactică neconvențională folosită în prezent, dovedindu-se un inamic modern, sofisticat și extrem de bine coordonat în toate componentele, unicitatea sa fiind dată de faptul că „globalizează terorismul, astfel că poate folosi indivizi diferiți cu aptitudini diferite, ceea ce îi dă puterea să sfideze restul lumii” – aprecierea aparține lui Magnus Ranstorp, analist la Universitatea St. Andrews din Scoția.

La 11 septembrie 2001, în SUA, la New York și Washington, patru avioane comerciale sunt utilizate ca bombe, două dintre ele distrugând World Trade Center, altul atacă Pentagonul, iar ultimul se prăbușește, fără să-și atingă ținta, dar omorând toți pasagerii. Atentatele au provocat uciderea a 5000 de civili de către „sabia” islamistă, 15 dintre cei 19 teroriști fiind saudiți.

Astfel, după ce în 1998 „Al Qaida” lui Osama Ben Laden împreună cu „Frații Musulmani” ai lui Al Zahawiri formează „Frontul Internațional Islamic pentru Jihadul contra Statelor Unite și Israel”, care va reuni și alte organizații teroriste transformându-se în „Frontul Unit al Organizațiilor Panislamice”, la 7 octombrie 2001, Osama Ben Laden, unul dintre liderii lumii arabo-musulmane, devenit ulterior lider al rețelei teroriste Al Qaida,

neagă participarea sa la atentat, dar aplaudă actul, și se identifică oficial cu Imperiul Islamic Otoman și dorința sa de cucerire musulmană, declarând că Jihadul „de astăzi pune capăt celor 80 de ani de rușine și umilințe” – semnificație dublă: 80 de ani de la înfrângerea definitivă din 1918 a Imperiului Otoman de către englezi și francezi, dar și 80 de ani de când Amin Al Husseini a fost numit, în 1921, Mare Muftiu al Ierusalimului, de către autoritățile engleze, în ciuda opoziției musulmanilor locali, devenind astfel forța arabă cea mai proeminentă din toată Palestina; dar brutalitatea și violența sa vor determina izgonirea completă a autorităților musulmane din Ierusalim.

Atentatele de la 11 septembrie din SUA au demonstrat că sistemele de supraveghere teritorială electronică, radioelectrică și informatică a SUA erau departe de a fi infailibile, fiind relativ penetrate de teroriști.

Ca umare, fostul președinte G.W. Bush a declarat război în numele SUA împotriva terorismului, precum și contra „statelor care adăpostesc sau finanțează teroriștii”, între care Afganistan, Irak, Iran, Siria.

Așadar, la începutul secolului al XXI-lea, sistemul relațiilor internaționale se confruntă cu un nou tip de amenințare concretizată într-un nou tip de terorism, care ar putea fi diminuat sau înlăturat prin măsuri specifice adaptate cauzelor, mijloacelor și locațiilor care au favorizat proliferarea acestui fenomen.

ABSTRACT

The terrorist phenomenon is an old one, but after the Cold War a new paradigm of terrorist activities emerged, based on a radical interpretation of religious doctrines like Islam and the wish of the religious phanatics to destroy all their enemies, to transform the societies by eliminating democracy, tolerance and rule of law. The new terrorists use all the modern technological innovations that the West has produced and the suicidal strategies, as they hope to spill-over the „holy war” on behalf of Islam, in order to destabilize all the countries in their region and replace their political regimes with a Caliphate regrouping all the muslims. The globalization of the terrorist threat requires a coordinated and planned response from the international community.

Silvia Buliga is a PhD candidate within the NSPSA and she is specialized in international relations and security studies.

ARMATĂ, STAT, SOCIETATE

Civil-Military Relations in the former Yugoslavia (the case of Slovenia)

Captain Mag. Zvezdan Marković

Until the proclamation of independence in June 1991 Slovenia constituted one of the six republics within the »Socialist Federal Republic of Yugoslavia« (SFRY). Since late 1968 ex-Yugoslavia had had a two-part armed force, consisting of a fully centralized federal standing army (»Yugoslav People's Army« - JNA) and militia – type Territorial Defence (TD) organizations in each republic.

The Yugoslav system of civil-military relations, as it operated between 1945 and the mid-1980's, had developed from the heritage of a guerrilla-type fusion between the political and military leaderships. The symbiotic relationship between the Communist Party and the Yugoslav Army was partly modified in 1945-1948, bringing the system closer to the Soviet type of Communist civil-military relations while still retaining some traits originating in the guerrilla experience. Until his death in 1980, the entire Yugoslav system had been dominated for several decades by Marshal Josip Broz Tito, the former professional revolutionary and war-time guerrilla commander. Simultaneously fulfilling the role of the head of state, leader of the ruling Communist Party and Commander-in-Chief of the Yugoslav Armed Forces, Tito served as the lynchpin between the civilian and the military spheres. Moreover, Tito had exercised his control over the military personally and through his own relatively small presidential office, excluding from this activity the civilian Communist Party apparatus and the civilian security agency.

In several respects the Yugoslav system deviated very significantly from the Soviet

precepts of maintaining strong civilian (and authoritarian) control over the military and contained elements similar to those in the Chinese, North Korean, Vietnamese and Cuban systems. Due to the above-mentioned arrangement, the Yugoslav military obtained *de facto* far-reaching institutional and corporate autonomy behind the façade of civilian rule. Under Tito's personal dictatorship, softened and liberalized towards the end of his rule, a dual system had developed. On the one hand, President Tito, clad on ceremony occasions either in a civilian dress or in a marshal uniform of several colours, supervised, occasionally reshuffled, and sacked the top generals. On the other, the Federal Army controlled the state borders and air space, monitored the key civilian institutions, the entire electronic traffic, the mass media and the pockets of the mostly silent opposition. The JNA owned large chunks of very extensive federal real estate and managed or supervised a rather large military-economic complex, hunting reserves, agricultural estates, commercial tourist facilities, etc. The Federal Army had also served as the ultimate ideological and security watch-dog for the Communist regime. Official civilian control over the Yugoslav military had deteriorated progressively and, after Tito's death in May 1980, soon became an official pretence. In the late 1980s an asymmetric civilian-military condominium developed. The divided and bickering civilian elites very soon become the ever weaker side in this arrangement, susceptible to blackmail by the much more homogenous and centralized JNA leadership. The degeneration of the Yugoslav Communist order became visible in 1988-1989 as

a general economic, political and moral malaise turned in to Yugoslavia's accelerated disintegration. Political and ideological clashes between fractured, regionally and ethnically based civilian elites brought the federal civilian institutions to a deadlock. In this situation the Yugoslav military leadership moved to the center of the political stage and started acting as the ultimate political arbiter. The top brass declared publicly their intention to defend, with arms if necessary, «true socialism» (the Yugoslav variation of Communism) against its external and internal enemies (meaning the West and all kinds of opposition, particularly the nationalists, liberals, etc.). They also set up an unconstitutional «Supreme Command of the Armed Forces» with Defence Minister, four-star general Veljko Kadijević at its head. Using psychological pressure, the JNA leadership tried to coerce a majority in the collective Federal Presidency into declaring a state of emergency and giving the military extraordinary powers. In March 1991 the JNA high command sent tanks into the streets of the federal capital to prop up the Milošević regime in Serbia. Furthermore, the military leadership apparently considered detaining and isolating the leaders of the six republics, too. It also made preparations for imposing on the federation a regime led by a newly-organized and military-controlled pan-Yugoslav Communist Party. However, the top brass was divided and finally desisted from the intention. One of the reasons for this decision was the Yugoslav Defence Minister's failure in mid-March 1991 to obtain from his Soviet counterpart a pledge of military support in case of a conflict with the West. More importantly, Slobodan Milošević and his confidants among the top generals derailed these preparations, which could have led to a Yugoslav version of the Polish «martial law».

In June 1991 the JNA tried to prevent by force the implementation of Slovenia's independence. Having grossly miscalculated and failed in this attempt, the JNA leadership put all their resources at the disposal of the Communist regime in Serbia under Slobodan Milošević. Three predominantly Serbian armies created out of JNA's remaining units, commands and various facilities («The

Army of Yugoslavia» in the Federal Republic of Yugoslavia (FRY) and the armies of Republika Srpska Krajina in Croatia and Republika Srpska in Bosnia and Herzegovina). They were to serve as the principal tools for carving out a «Great Serbia» at the expense of Croatia and Bosnia and Herzegovina and for keeping the province of Kosovo under Serbian domination. The JNA's short ascendancy in federal politics (1990-1991) in fact hastened SFRY's breakdown and contributed significantly to its violent outcome. Finally the JNA professional military lost both the federal state they were sworn to defend and the Communist system of which they were an important part). The JNA leadership was pensioned off, purged and replaced in Serbia by Slobodan Milošević's servile appointees. The specter of military dictatorship was thus dissipated in the rump Yugoslavia.

The Slovenian political elite's relations with the federal military varied during the entire four and a half decades of Communist Yugoslavia's existence between multilateral co-operation, subdued tensions and overt conflicts (often related to defence allocations). Slovenia had occupied a rather unique position also in the post-Tito Yugoslavia. During the last decade of SFRY's existence two Slovenian politicians served as one-year rotating presidents of the Federal Presidency. As such they were members of the collective civilian Commander-in-Chief of the Yugoslav armed forces. However, their real influence on the JNA was very modest to nil. During the last several years of SFRY's existence (1988-1991) military-related matters had played a prominent role in political debates and struggles in Slovenia. By the late 1980s, the public opinion and particularly the opposition in Slovenia grew highly critical of the federal military's national and linguistic assimilationism, political conservatism and its evident power ambitions. As the important elements of *real socialism* were preserved in the federal army much better than in the civilian sphere the JNA became a negative symbol and a focus of public discontent with the Communist regime. This was particularly true in the most economically developed regions of Yugoslavia which had the closest human, economic and

cultural contacts with the West. Slovenia combined these features with its cultural and linguistic distinctiveness within the Yugoslav multinational conglomerate. The late 1980s in Slovenia were a period of unprecedented outburst of public debates related to defence matters. As the interest in defence-related subjects ran high, the previously operating authoritarian inhibitions for public involvement largely vanished.

Up to SFRY's demise Slovenia was obliged to follow and contribute (notably financially) to the implementation of the costly official policy of »total defence«. However, in a partly decentralized federal defence and security system the Slovenian leadership controlled the ordinary police and shared with the federal military control over the Territorial Defence (TD) organization in Slovenia. Both the police and TD used Slovenian as the language of command, were financed by Slovenia and staffed mostly by ethnic Slovenians. The Territorial Defence organization of Slovenia was the first in SFRY to emerge in autumn 1968, soon after and as a response to Czechoslovakia's invasion by Warsaw Pact troops. It was created and organized by the civilian leadership of the then ruling »League of Communists of Slovenia« and its headquarters were intentionally set up only two blocks away from the Central Committee building. This link and the firm civilian control exercised by the Central Committee had been maintained throughout the existence of the Communist regime, although it weakened towards its end.

Civil-military relations in Slovenia at the level of the Territorial Defence had differed markedly from those which existed between the Slovenian civilian political elite and the federal military. For about two decades the Yugoslav military leadership on a number of occasions tried either to obtain from the federal government the

disbanding or disarming of the Territorial Defence, absorbing it in the reserve component of the federal Army or subduing it to effective federal military control. In Slovenia it never fully achieved any(one) of these goals. In April 1990 it finally came very close, however. Exploiting a brief period of transition to the first freely elected non-Communist coalition government, the JNA almost disarmed the Slovenian TD. At SFRY's very end the JNA leadership caused, furthermore, the deepest crisis ever in civil-military relations in Slovenia. The entire last command of the Territorial Defence in Slovenia, with three Yugoslav generals of Slovenian nationality at its head, was dismissed by the Slovenian government in late 1990. It was forced to vacate the TD headquarters after a long stand-off and having lost prior to the dislodging effective control over all subordinate commands and units. Reserve Major Janez Slapar was appointed new acting TD commander and later became the first General and Chief-of-Staff in the independent Slovenia.

The disintegration of SFRY in 1991-1992 led to a highly uneven distribution of the former federal military assets and defence industries and the burdens of maintaining the previously integrated, relatively large and expensive military-industrial complex. Unlike in the Czechoslovak case, for example, no peaceful, orderly and equitable distribution of federal stocks of weapons, equipment and facilities among the new national armies took place. Luckily for Slovenia, the armed hostilities on its soil in late June to early July 1991 lasted for only about seven days and did not cause many casualties and much direct economic damage. However, this brief armed conflict with the much better armed JNA influenced considerably Slovenia's subsequent defence and security policy as well as its civil-military relations.

ABSTRACT

The disintegration of SFRY in 1991-1992 produced a highly uneven distribution of the former federal military assets and defence industries and the burdens of maintaining the previously integrated, relatively large and expensive military-industrial complex. Unlike in the Czechoslovak case, for example, no peaceful, orderly and equitable distribution of federal stocks of weapons, equipment and facilities among the new national armies took place. But Slovenia had the luck that the armed hostilities on its soil in late June to early July 1991 lasted for only about seven days and did not cause many casualties and much direct economic damage. However, this brief armed conflict with the much better armed JNA influenced very considerably Slovenia's subsequent defence and security policy as well as its civil-military relations.

Captain Mag. **Zvezdan Marković** is an officer within the Slovenian Armed Forces and an expert in strategic studies.

Conflictul din Nagorno-Karabagh: Între realism și interdependență complexă¹

O analiză a cauzelor și evoluțiilor înregistrate în cadrul
conflictului în conformitate cu modelele decizionale
dezvoltate de Graham T. Allison

drd. Simona Țuțuianu

Scurtă prezentare a conflictului, a cauzelor și evoluțiilor sale recente

În zilele de 27 și 28 februarie 1988, în Sumgait, localitate la Marea Caspică, pe fondul tensiunii extreme din opinia publică azeră și în strânsă legătură cu protestele și cererile separatiste ale armenilor din Nagorno-Karabagh, are loc un progrom anti-armean. Soldate cu un număr de 30 (după cifre oficiale) până la 200 de victime (conform estimărilor independente), incidentele de la Sumgait marchează intrarea într-o nouă etapă de evoluție a conflictului din Nagorno Karabagh ce are drept obiect suveranitatea contestată asupra unei părți a teritoriului azer locuită de o majoritate armeană. Părțile în conflict sunt, pe de o parte, autoritățile armenice din regiunea disputată ce se opun guvernului azer de la Baku, iar pe de alta, statele armean și azer.

Situație conflictuală cu un înalt potențial destabilizator pentru regiune, disputa armeano-azeră a presupus prezența în gestionarea sa și în negocierea unei soluții de compromis între părți, a fostei puteri coloniale, Federația Rusă, precum și a unor puteri regionale precum Turcia și Iran. În procesul de management a crizei s-au implicat, alături de actorii regionali deja menționați, Statele Unite (cu puternice interese de securitate și economice în regiune), Uniunea Europeană, OSCE, Națiunile Unite. Din 1994 părțile în conflict respectă un acord de încetare a focului negociat sub auspiciile OSCE, acord care a pus capăt unei perioade de 13 luni de lupte armate. Conflictul din regiunea Nagorno Karabagh este inclus, de

către majoritatea covârșitoare a cercetătorilor și analiștilor specializați în problematica regională post Război Rece, în categoria „conflictelor înghețate”, categorie specifică circumscrisă spațiului ex-sovietic și care mai include, alături de acesta, conflicte precum cele din Abkhazia și Osetia de Sud (Georgia) ori Transnistria (Republica Moldova)². Trăsăturile definitorii ale acestei categorii conceptuale sunt existența unor revendicări teritoriale din partea unor minorități ce contestă autoritatea centrală și care doresc secesiunea, existența unor autorități paralele autorității centrale ce exercită autoritatea pe teritoriile și asupra populațiilor în discuție, precum și perpetuarea unor situații politico-militare și teritoriale stabilite pe calea armelor și a căror evoluție a fost „înghețată” prin intervenția externă în gestionarea și negocierea conflictului. O altă caracteristică importantă asociată fenomenului este aceea a statalității „de facto” de care beneficiază entitățile separatiste³.

Istoric, primele confruntări armeano-azere consemnate în epoca modernă sunt cele survenite în Baku în 1905⁴. Declanșatorul acestor evenimente conflictuale se regăsește în diferențele culturale și religioase exacerbate de migrația antrenată de dezvoltarea economică deosebită înregistrată de localitate în legătură cu industria extractivă și prelucrătoare de petrol. Evoluțiile înregistrate în regiunea caucaziană la sfârșitul primului război mondial în contextul revoluției bolșevice și al prăbușirii autorității țariste au condus la accederea la independență a statelor regiunii, chiar dacă pentru scurtă perioadă de

timp. Intervențiile turcă, aliată și bolșevică în regiune vor pune capăt existenței independente a statelor caucaziene.

Ca un rezultat al tratatelor semnate de Rusia bolșevică, Republica Federativă Sovietică Transcaucaziană și Turcia (1921), tratate întărite de cel de la Lausanne (1923), harta regiunii este redesenată. În condițiile în care o delimitare precisă a unor frontiere pentru state omogene din punct de vedere etnic și cultural era practic imposibilă în regiune și date fiind și constrângerile impuse de înțelegerile cu Turcia delimitând frontiera comună⁵, Moscova procedează la o stabilire, la nivelul anului 1921, a frontierelor republicilor caucaziene ce include Nagorno-Karabagh (regiune majoritar armeană) și Nahicevan (regiune majoritar azeră de la frontiera sovietică cu Turcia) - aflate sub control armean în perioada 1918-1920 - în republica sovietică azeră cu statut de regiuni autonome⁶. Situația, în special statutul Nagorno-Karabagh, va constitui un motiv de conflict permanent dintre autoritățile de la Baku și cele din Stepanakert (capitala Nagorno-Karabagh) precum și dintre Baku și Erevan. Reprimată sub regimul stalinist, situația conflictuală se va manifesta cu putere și va cunoaște o amplificare în timp. Pe parcursul anilor '60 și '70 mai multe petiții și apeluri susținute de autoritățile din Nagorno Karabagh și Erevan vor fi adresate Moscovei fără a se obține un rezultat favorabil⁷. Deschiderea și reforma promovate de ultimul lider sovietic, Mihail Gorbaciov, începând cu a doua jumătate a deceniului nouă al secolului trecut se vor constitui într-un nou pretext pentru populația și autoritățile armenice de reluare a protestelor și cererilor de reparare a unei situații considerate injuste și care se perpetua deja de aproape șase decenii.⁸

Situația se agravează odată cu anul 1987 și primele manifestații cu caracter ecologist organizate în Erevan. Foarte rapid, manifestații trec de la cereri precum aceea a închiderii centralei atomice din Erevan ori a combinatului chimic din Nairit, surse importante de poluare și factori de risc importanți la adresa securității ecologice a regiunii, la revendicări cu caracter național centrate în jurul ideii apartenenței regiunii Nagorno Karabagh la Armenia.⁹

Implicând un veritabil transfer de putere și inițiativă politică de la autoritățile comuniste/sovietice din regiune către comitete de inițiativă/fronturi populare, de la autoritatea guvernamentală către stradă, conflictul va evolua în timp, de la dispută politică și cereri adresate autorităților sovietice către dispută armată deschisă¹⁰. Disoluția URSS în 1991 se constituie într-un factor agravant pentru conflict. Punctul de maxim este atins în perioada martie 1993 – februarie 1994 când asistăm la o confruntare armată pe scară largă între forțele armate azere, pe de o parte, și cele separatiste armenice la care se adaugă și cele ale guvernului de la Erevan, pe de altă parte. Rezultatul acestor confruntări armate este ocuparea de către forțele armate armenice separatiste, cu largul concurs al Erevanului, a aproximativ 20% din teritoriul azer (enclava Nagorno-Karabagh precum și încă șase districte azere învecinate acesteia spre frontierele armeană și iraniană), între 15.000 și 25.000 de morți și între 600.000 și 1 milion de refugiați de ambele părți.¹¹ Acordurile de încetare a focului, intervenite la nivelul anului 1994 sub auspiciile OSCE și ale Grupului de la Minsk constituit în cadrul acesteia, „îngheață” o situație de fapt fără a aduce vreo rezolvare palpabilă a conflictului ce rămâne în coordonatele sale definitorii și astăzi, la mai bine de un deceniu de la semnarea armistițiului. Pe parcursul conflictului asistăm la o implicare graduală a comunității internaționale în gestionarea conflictului, de la actori regionali interesați în securitatea și stabilitatea regională (Federația Rusă, CSI, Iran, Turcia, Belarus, Kazakhstan etc.) și până la actori globali precum OSCE, UE ori SUA.¹²

Analiza de caz – Modele decizionale în politica externă

În cadrul demersului său conceptual, Graham T. Allison propune trei modele majore de analiză de politică externă – **rațional, organizațional și birocratic**¹³. Durata, datele disponibile precum și contextul de derulare a situației conflictuale din Nagorno-Karabagh ne impun o restrângere a demersului nostru la câteva probleme cheie legate de explicarea comportamentelor și deciziilor

părților la criză precum și a principalilor actori implicați în gestionarea crizei.

Modelarea conduitei adoptate de Moscova pe parcursul conflictului se înscrie în **prima paradigmă – cea rațională** - propusă de Allison. Temporizarea, recursul la plasarea sub administrație federală a regiunii, introducerea stării de urgență și ocupația militară la care procedează Moscova pe parcursul anilor 1988-1990 (avem în vedere în principal momente de maxim ale crizei – 1988¹⁴ și 1990¹⁵), se înscriu perfect în cadrele acestui model conceptual explicativ. Confruntat cu o criză ce pune sub semnul întrebării procesul de reformă și restructurare a statului și societății pe care îl inițiasse, liderul sovietic, Mihail Gorbaciov,¹⁶ procedează la o abordare a crizei caucaziene pe bazele statu quo-ului, în condițiile în care alternativa acceptării uneia ori alteia dintre pozițiile părților în conflict ar fi declanșat un proces evolutiv ce ar fi transformat ceea ce era încă considerat un conflict izolat creat de o situație particulară, într-o stare de fapt amenințând integritatea structurală a statului sovietic. Utilizarea de către părțile în conflict a unor prevederi ale constituției federale, imprecizia și lipsa de mijloace adecvate de intervenție legale în conflicte de asemenea natură, secesiunea deschisă a enclavei armenie susținută de autoritățile de la Erevan precum și dimensiunea populară și de stradă a evenimentelor sunt resorturile care determină reacția autorităților centrale și a liderului sovietic. Perspectiva scăpării de sub control a evenimentelor, conturarea unor forțe politice concurente la hegemonia partidului comunist în regiunea caucaziană dar și în alte regiuni periferice ale URSS, vor dicta analiza și măsurile adoptate de factorii de decizie sovietici. Decizia și conduita observate de Moscova pe parcursul acestei prime faze a conflictului sunt deci raționale și au la bază capacitatea analitică și predictivă de care dispuneau factorii de conducere la vremea respectivă. Implementarea s-a făcut gradual cu utilizarea mijloacelor la dispoziție. Rezultatele obținute, complet nesatisfăcătoare, sunt rodul conjuncției unor factori exogeni și endogeni a căror evoluție depășește capacitatea inițială de analiză, și a unei evaluări și gestionări inadecvate, din punctul de vedere al mijloacelor și capacităților la dispoziția autorităților sovietice.

Ulterior disoluției URSS, moștenitoarea sa de drept, Federația Rusă revine activă în gestionarea conflictului în discuție, începând cu februarie 1992. Decizia rusă respectă aceleași considerații de ordin realist pragmatic, medierea fiind dorită atât pentru considerații ținând de reafirmarea rolului dominant în regiunea caucaziană, ca de altfel în tot spațiul ex-sovietic, cât și de promovarea și protejarea de interese de ordin economic, politic și militar.

A doua paradigmă enunțată de Allison, cea **organizațională**, reprezintă modelul teoretic explicativ pentru o componentă esențială a crizei armeano-azere – intervenția organismelor de securitate internaționale în gestionarea crizei, și aici avem în vedere modul în care s-a structurat și a evoluat prestația OSCE în relație cu această criză.¹⁷ Confruntată cu necesitatea reorganizării și redefinirii misiunilor și obiectivelor ce îi reveneau în noul context geopolitic și în sistemul de securitate și al relațiilor internaționale în plină reconsiderare, caracteristice perioadei de sfârșit a Războiului Rece, OSCE a văzut în conflictul caucazian o oportunitate pentru dezvoltarea, evaluarea și stabilirea acestor noi dimensiuni ale activității sale. Mecanisme de negociere și gestionare a crizei sunt implementate succesiv în căutarea celei mai bune căi de management al crizei. Rivalități și acțiuni politice concurente, în special acțiunea politică externă a Federației Ruse vor modela și mai mult acțiunea OSCE: Crearea grupului de la Minsk (1992) precum și reconsiderarea structurii sale la summit-ul OSCE de la Budapesta (1994) sunt principalele etape ale acestui proces evolutiv.

Cea de-a treia paradigmă a lui Allison, cea **guvernamentală**, consideră decizia de politică externă un rezultat al unei interacțiuni strategice intraguvernamentale, al unui proces de negociere și de planificare strategică a diverșilor actori implicați direct ori capabili a influența procesul de definire a conduitei politice externe a unui stat. Considerăm că ea servește drept principiu explicativ și de modelare a conduitei adoptate de principalele părți în conflict în cazul crizei caucaziene, obiect al demersului nostru. Atât pozițiile oficiale cât și acțiunile adoptate de către părțile armeană, azeră și separatist-armeană (Nagorno-Karabagh) pe parcursul crizelor

successive din regiune din perioada 1987-1994 se explică prin acest model. Pozițiile succesive adoptate de către autoritățile armene de la Erevan și Stepanakert, poziții ce au survenit în pofida presiunilor și instrucțiunilor directe și contrare acestora ale Moscovei (această situație manifestându-se în condițiile existenței monopolului politic al partidului comunist cu toate determinările asociate acestui tip de regim politic), nu pot fi explicate în afara luării în calcul a presiunii unor grupuri de opinie și activiști politici exteriori sistemului¹⁸. Pozițiile adoptate de autoritățile azere urmează îndeaproape modelul comportamental armean. Deciziile se repetă și în condițiile în care Moscova intervine direct și procedează la o remaniere de substanță a conducerilor politice și de stat din Armenia și Azerbaidjan, la introducerea unor regimuri de administrare specială (este cazul administrației federale în Nagorno-Karabagh) și de necesitate pe teritoriile celor două republici sovietice. În cazul Armeniei este vorba de Comitetul Karabagh ce regrupează facțiuni politice de orientări diverse care au în comun revendicarea anexării regiunii în dispută la Armenia și al cărui lider proeminent este, pentru anii 1988-1991, Levon Ter-Petrosian. În cazul Azerbaidjanului, avem de-a face cu Frontul Popular ce se manifestă în viața politică azeră începând cu jumătatea anului 1989 și care este la originea blocadei rutiere și feroviare impusă de facto Armeniei începând cu jumătatea lui august 1989. În ambele situații ne confruntăm cu o elită comunistă ce încearcă să conserve puterea și cu o opoziție de diverse orientări politice ce folosește revendicările naționaliste ca principiu unificator. Pozițiile adoptate de către cele două părți pe timpul conflictului sunt rezultatul interacțiunii dintre interesele grupărilor politice și mai puțin rezultatul unor evaluări și analize clare ale premiselor și consecințelor liniilor de conduită politică adoptate. Intransigența introdusă în disputa politică, presiunea pe care o acuză din plin oficialitățile și acțiunile paralele la acțiunea guvernamentală ce potențează ori impietează asupra acesteia, explicitează și descriu evoluțiile înregistrate în conflict, precum și escaladarea acestuia, în pofida intervenției autorităților centrale federale ori încercărilor autorităților locale de a gestiona și aplana situația conflictuală. Modul în care s-au

adoptat deciziile de anexare a Nagorno-Karabagh de către parlamentul armean, cea de respingere a acestui act, precum și aceea vizând anularea statutului autonom al provinciei mai sus-menționate, în fine conduita adoptată pe tot parcursul crizei de către autoritățile regiunii autonome separatiste, susțin punctul de vedere mai sus enunțat. Presiunea opiniei publice și a grupărilor politice concurente puterii politice este omniprezentă pe parcursul evenimentelor invocate. Mai mult, odată cu accentuarea crizei și pe măsură ce speranța în obținerea unei intervenții care să răspundă favorabil intereselor lor din partea autorităților centrale scade, atât autoritățile de la Baku cât și cele de Erevan procedează la o reconsiderare de substanță a poziției lor și la aranjamente de coexistență, dacă nu chiar de colaborare cu forțele politice alter native apărute în viața politică a respectivelor state.

Analiza aparținând lui Peter Rutland,¹⁹ asupra modului în care s-a produs tranziția politică în Armenia în perioada 1988-1994, ilustrează pe deplin această aserțiune și mecanismul evolutiv invocat.

Concluzionând, putem afirma că nu este posibilă o aplicare unilaterală a paradigmatelor/ modelelor decizionale de politică externă dezvoltate de Allison. Fiecare dintre acestea oferă cadrul necesar pentru explicarea unei părți a întregului pe care îl constituie conflictul din Nagorno-Karabagh, dar se dovedește a fi insuficientă pentru modelarea întregului. În pofida acestor constrângeri, considerăm că o revenire la o modelare realistă nu este de dorit, situația ideală și premisele presupuse de dezvoltarea acestui cadru analitic fiind de natură să distorsioneze de o manieră semnificativă obiectul de studiu, impietând astfel asupra concluziilor demersului pe care ni-l propunem.

Considerăm că situația satisfăcătoare din punct de vedere conceptual analitic este aceea sugerată de Stefano Guzzini²⁰ în analiza pe care o face asupra celor trei modele conceptuale mai sus invocate și ale cărei concluzii ni le însușim: Nu se mai poate afirma despre realism că ar fi o înțelegere suficientă a evenimentelor internaționale; el este tot mai des contestat de politici interne și guvernamentale și de factori psihologici. Supozițiile cheie ale realismului se pierd pe făgașul

unui experiment de gândire care ne permite să ne imaginăm un alt tip de politică mondială. Specialiștii în științe sociale numesc acest experiment **„interdependență complexă”** (aluzie la titlul lucrării). Astfel, lumea reală o vom întâlni pe un sector cuprins între cele două modele de tipuri ideale: **realism și interdependență complexă**. Și pentru că tot am amintit de titlu, iată ce afirma Joseph S. Nye: *„Este greșit să pretindem că lumea întreagă este un exemplu tipic de realism à la Hobbes, precum interdependență complexă – un exemplu tipic ă la Kant”*.²¹

Bibliografie

Allison, Graham T., Zelikow, Philip, *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*, Longman, 1999.

Guzzini, Stefano, *Realism și relații internaționale. Povestea fără sfârșit a unei morți anunțate: realismul în relațiile internaționale și în economia politică internațională*, Institutul European, Iași, 2000.

Nye, Joseph S., *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și Istorie*, Antet XX Press, București, 2005.

Dawisha, Karen, Parott, Bruce, *Conflict, cleavage and change in Central Asia and Caucasus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Gokay, Bulent, *A Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism 1918-1923*, Tauris, London, 1997.

Allison, Graham T., *Conceptual Models and Cuban Missile Crisis*, în „The American Political Science Review”, vol. 63, nr. 3, September 1969, p. 689-718.

Horowitz, Shale, *War after Communism: Effects on Political and Economic Reform in the Former Soviet Union and Yugoslavia*, în „Journal of Peace research”, vol. 40, no. 1, January 2003, p. 25-48.

Lynch, Dov, *Separatist States and Post-Soviet Conflicts*, în „International Affairs”, vol. 78, no. 4, October 2002, p. 831-848.

Shabad, Theodore, *Political-Administrative Divisions of the USSR, 1945*, în „Geographical Review”, vol. 36, no. 2, Aprilie 1946, p. 303-311.

Sunny, Ronald Grigor, *Provisional Stabilities: The Politics of Identities in Post-Soviet Eurasia*, în „International Security”, vol. 24, no. 3, Winter 1999-2000, p. 139-178.

Sunny, Ronald Grigor, *Constructing Primordialism: Old Histories for New Nations*, în „The Journal of Modern History”, vol. 73, no. 4, December 2001, p. 862-896.

Tishkov, Valery, *Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data*, în „Journal of Peace Research”, vol. 36, no. 5, September 1999, p. 571-591.

Wallenstein, Peter, Sollenberg, Margareta, *After the Cold War: Emerging Patterns of Armed Conflict 1989-1994*, în „Journal of Peace Research”, vol. 32, no. 3, August 1995, p. 345-360.

Zacher, Mark W., *The Territorial Integrity Norm: International Boundaries and the Use of Force*, în „International Organization”, vol. 55, no. 2, Spring 2001, p. 215-250.

Barylski, Robert V., *The Russian Federation and the Eurasia's Islamic Crescent*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 46, no. 3, 1994, p. 389-416.

Dekmejian, R.H., *Soviet-Turkish Relations and Politics in the Armenian SSR*, în „Soviet Studies”, vol. 19, no. 4, Aprilie 1968, p. 510-525.

Fraser, Niall M., Hipel, Keith W., Javorsky, John, Zuljan, Ralph, *A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute*, în „The Journal of Conflict Resolution”, vol. 34, no. 4, December 1990, p. 655-657.

German, Tracey, *Untagting the Karabakh Knot*, „Caucasus Series”, no. 28, Conflict Studies Research Centre, Sandhurst, June 2005.

Mooradian, Moorad, Druckman, Daniel, *Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabakh, 1990-95* în „Journal of Peace Research”, vol. 36, no. 6, November 1999, p. 709-727.

Rutland, Peter, *Democracy and Nationalism in Armenia*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 46, no. 5, 1994, p. 841-845.

Sunny, Ronald G, Stork, Joe, *What Happened in Soviet Armenia*, în „Middle East Report”, no. 153, *Islam and the State*, July-August 1988, p. 37-40.

Usher, Graham, *the Fate of Small Nations: The Karabagh Conflict Ten Years Later*, în „Middle East Report”, no. 213, *Millennial Middle East: Changing Orders, Shifting Borders*, Winter 1999, p. 19-22.

Note

¹ Conceptele sunt invocate în accepțiunea ce le este atribuită de către Joseph S. Nye Jr., *Descifrarea conflictelor internaționale. Teorie și Istorie*, Antet XX Press, București, 2005, p. 191-192.

² Considerăm relevante pentru aserțiune articolele lui Valery Tishkov, *Ethnic Conflicts in the Former USSR: The Use and Misuse of Typologies and Data*, în „Journal of Peace Research”, vol. 36, no. 5, September 1999, p. 571-591 și Dov Lynch, *Separatist States and Post-Soviet Conflicts* în „International Affairs”, vol. 78, no. 4, October 2002, p. 831-848 care procedează la o inventariere a literaturii de specialitate consacrată subiectului și acordă un spațiu central problematicei „conflictelor înghețate”, tipologiei și determinanților definitorii ai fenomenului.

³ Dov Lynch, *Op.cit.*, p. 834-835.

⁴ Niall M. Fraser, Keith W. Hipel, John Javorsky, Ralph Zuljan, *A Conflict Analysis of the Armenian-Azerbaijani Dispute*, în „The Journal of Conflict Resolution”, vol. 34, no. 4, December 1990, p. 655-657.

⁵ Potrivit acordurilor turco-sovietice, regiunea Nahicevan, o fâșie de teren de la frontiera sovieto-turcă și sovieto-iraniană cu o suprafață totală de 5.500 km² a

intrat în componența Azerbaidjan-ului ca regiune autonomă. Turcia a impus Moscovei această delimitare ca o garanție suplimentară de securitate pentru zona sa frontalieră evitând astfel vecinătatea Armeniei sovietice cu regiunile istorice armenice de din nord-estul Turciei. Vezi Bulent Gokay, *A Clash of Empires. Turkey between Russian Bolshevism and British Imperialism 1918-1923*, Tauris, London, 1997.

⁶ Pentru o descriere a frontierelor interne și externe ale URSS ale epocii vezi Theodore Shabad, *Political-Administrative Divisions of the USSR, 1945*, în „Geographical Review”, vol. 36, no. 2, Aprilie 1946, p. 303-311. Frontierele externe și diviziunile administrative inter-republicane din regiunea caucaziană analizate de autor coincid cu cele stabilite în anii '20 ai secolului XX și cu situația de facto la disoluția URSS în 1991.

⁷ Niall M. Fraser, Keith W. Hipel, John Javorsky, Ralph Zuljan, *Op.cit.*, p. 658-659

⁸ Ronald G. Sunny, Joe Stork, *What Happened in Soviet Armenia*, în „Middle East Report”, no. 153, *Islam and the State*, July-August 1988, p. 37-40.

⁹ Asupra primelor faze ale conflictului și modalităților în care acesta evoluează transferând ponderea revendicărilor activiștilor armeni de la ecologie la naționalism vezi Peter Rutland, *Democracy and Nationalism in Armenia*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 46, no. 5, 1994, p. 841-845.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ În conformitate cu datele consemnate de Nora Dudwick și Audrey Altstadt în capitolele referitoare la Armenia și Azerbaidjan din Karen Dawisha și Bruce Parott, *Conflict, cleavage and change in Central Asia and Caucasus*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, p. 69-156. Vezi și Valery Tishkov, *Op.cit.*

¹² În perioada 1990-1995, perioadă ce acoperă faza armată a conflictului, pot fi repertoriile nu mai puțin de 6 tentative majore de negociere a unei soluții mediate a conflictului implicând actori regionali și internaționali de primă mărime. Vezi asupra subiectului Moorad Mooradian, Daniel Druckman, *Hurting Stalemate or Mediation? The Conflict over Nagorno-Karabagh, 1990-95*, în „Journal of Peace Research”, vol. 36, no. 6, November 1999, p. 709-727.

¹³ Vezi Graham T. Allison, *Conceptual Models and Cuban Missile Crisis* în „The American Political Science Review”, vol. 63, nr. 3, September 1969, p. 689-718; Graham T. Allison, Philip Zelikow, *Essence of Decision. Explaining the Cuban Missile Crisis*, Longman, 1999.

¹⁴ Pe parcursul anului 1988 criza evoluează gradual de la proteste de stradă și greve, de la petiții și demersuri pe lângă autoritățile federale vizând incorporarea regiunii Nagorno Karabagh la Armenia (ianuarie-mai 1988) către acțiuni fățișe vizând înfăptuirea acestui deziderat. Avem în vedere votul din Sovietul Suprem al Armeniei de incorporare a regiunii la statul sovietic armean precum și decizia de secesiune de Azerbaidjan adoptată la 12 iulie 1988 de

către Sovietul de Deputați al Regiunii Autonome Nagorno Karabagh. Acestor demersuri armenice li se opun atât autoritățile federale preocupate de menținerea statu quo-ului cât și cele azere. Evoluțiile în discuție sunt acompaniate de un val de violență intercomunitară care are drept principale repere ciocnirile de la Askeran (22 februarie 1988) și pogromul anti armean de la Sumgait (27-28 februarie 1988) cu un bilanț de câteva zeci de morți și sute de răniți.

¹⁵ Escaladarea crizei aparține, de această dată, părții azere. Evenimentul declanșator îl constituie plasarea, în ianuarie 1989, prin decizie a Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, a regiunii Nagorno Karabakh sub administrare specială a unui comitet administrativ direct controlat de Moscova cu păstrarea statutului său de regiune autonomă în cadrul Azerbaidjanului. Demonstrații de masă și greve atât în Azerbaidjan cât și în regiunea autonomă și Armenia vor avea loc pe tot parcursul anului 1989. O grevă de proporții a lucrătorilor de la drumuri și căi ferate din Azerbaidjan s-a transformat într-o blocadă economică pe scară largă a Armeniei. Încetarea statutului special impus în Nagorno Karabagh în ianuarie 1989 cât și respingerea unei a doua tentative de transfer a suveranității asupra acesteia către Armenia nu fac decât să accentueze criza din regiune. Demonstrațiile de masă din Baku din ianuarie 1990 urmate de violențe anti armenice conduc la instaurarea stării de urgență în republică și intervenția militară a trupelor federale pentru restabilirea ordinii. Comitetul Karabagh din Armenia și Frontul Popular din Azerbaidjan sunt dizolvate iar activitatea lor interzisă. În pofida acestor măsuri de forță situația de criză escaladează iar în debutul anului următor.

¹⁶ Într-o întâlnire cu reprezentanți proeminenți ai activiștilor armeni din februarie 1988, Gorbaciov declară deschis că interpretarea pe care o dă evenimentelor din Caucaz este aceea a unui atac deschis la adresa procesului de reformă și deschidere pe care-l inițiasse în 1985. Cf. Niall M. Fraser, Keith W. Hipel, John Javorsky, Ralph Zuljan, *Op.cit.*, p. 658.

¹⁷ Pentru o analiză a evoluției conflictului din Nagorno Karabagh și a tentativelor de gestionare și mediere a sa ilustrând aserțiunea noastră asupra acțiunii OSCE în acest sens vezi Moorad Mooradian, Daniel Druckman, *Op.cit.*

¹⁸ O prezentare a evoluțiilor precum și o analiză a procesului pe care îl descriem poate fi găsită în demersul lui Robert V. Barylski, *The Russian Federation and the Eurasia's Islamic Crescent*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 46, no. 3, 1994, p. 389-416.

¹⁹ Peter Rutland, *Op.cit.*

²⁰ Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale. Povestea fără sfârșit a unei moți anunțate: realismul în relațiile internaționale și în economia politică internațională*, Institutul European, Iași, 2000, p. 133-162.

²¹ Joseph S. Nye Jr., *Op. cit.* p. 192

SUMMARY

This paper analyzes the roots and evolutions of the Nagorno-Karabagh conflict, according to the paradigms of foreign policy analysis (decision making models) developed by the famous American political scientist, Graham T. Allison. Conclusions show that *realism* can no longer ensure a sufficient understanding of the international events, being more and more contested by internal governmental policies and psychological factors. Its key presumptions seem to be lost in a thought experiment that finally allows us to imagine another type of world politics. Analysts in Social Sciences call it „a complex interdependence”, the real world being therefore located somewhere between these two ideal models, namely realism and complex interdependence.

Major Simona Țuțuianu is a scientific researcher with the Institute for Political Studies of Defense and Military History. Her responsibilities and main areas of interest include issues related to public international law and its facets on international security, disarmament, non-proliferation and arms control. She served as diplomat with the Permanent Mission of Romania to the UN in New York and covered the activity of the First Committee to the General Assembly and of the two Security Council subsidiary bodies Romania chaired during its non-permanent membership (2004-2005), namely the 1540 Committee on non-proliferation of WMD and the 1518 Committee on Iraq.

OPINII

Panarabismul între contradicții identitare și modernitate: Paradoxurile naționalismului în lumea arabă

drd. Mihaela Matei

Încă de la debutul dezbaterilor privind teoriile modernizării ale secolului al XX-lea, majoritatea analiștilor care au studiat rolul naționalismului – în principal în Europa – au subliniat importanța jucată de ideologiile naționale în modernizarea statală. În opoziție cu formularea identităților colective în termeni de religie și apartenență confesională (Ernst Gellner, Karl Deutsch)¹, naționalismul a fost considerat unul din vectorii principali de creare a statelor-națiuni, cu forme de guvernare moderne, bazate pe secularism și reprezentare politică.

Într-un mod similar, naționalismul arab, apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea și dezvoltat în special în prima jumătate a secolului trecut, a constituit un factor ideologic important în procesele de decolonizare a lumii arabe, în constituirea statelor moderne și relegarea Islamului și tribalismului – în anumite cazuri – într-o zonă a societății decuplată de procesele asociate guvernării politice.

Naționalismul arab a suscitat admirație, a fost demonizat, a fost criticat, a fost considerat adesea o formă de “ipocrizie” sau propagandă a liderilor arabi (în special în ceea ce privește promovarea panarabismului), a cunoscut momentele sale de glorie (crearea Ligii Arabe în 1945, uniunile arabe efemere), dar și de eșec total (înfrângerea Egiptului în Războiul de șase zile din 1967 cu Israelul și declinul puterii și influenței președintelui Abdel Gamal Nasser, primul război din Golf). Este cert însă că această ideologie, fundamentată pe un “împrumut” conceptual și ideatic european (derivat în principal din național-socialism, dar și din marxism) a jucat un rol important în formarea statelor arabe moderne și continuă să

reprezinte o platformă politică relevantă pentru evaluarea schimbărilor actuale în lumea musulmană. În ce măsură naționalismul arab și panarabismul mai înseamnă în prezent un vehicul de modernizare socială sau, dimpotrivă, au devenit forme de exercitare și justificare a autoritarismului statal este o întrebare la care va încerca să răspundă acest studiu. Esența demersului nostru se bazează pe asumția că perioada de glorie a panarabismului a contribuit atât la forjarea identităților culturale în Orientul Mijlociu, cât și la dezvoltarea statală și modernizarea societăților arabe, dar, ulterior, forța ideatică a arabismului s-a fragmentat la nivelul naționalismelor teritoriale și a devenit un factor de stagnare politică, autoritarism și sectarism, ca și un mod de legitimare pentru jocurile de putere în Orientul Mijlociu. În ambele circumstanțe, însă, panarabismul și-a păstrat, într-o anumită măsură, forța de legitimare la nivel colectiv și individual până spre sfârșitul secolului al-XX-lea și rămâne încă un element important de analiză a evoluțiilor contemporane din societățile arabe.

1. Naționalismul arab – câteva abordări teoretice

Majoritatea evaluărilor privind rolul naționalismului în Orientul Mijlociu arab s-au referit la sfârșitul secolului al XX-lea, după cum punctează și Israel Gershoni și James Jankowski², la o abordare mai curând bazată pe activismul politic și reactivitatea culturală: naționalismul arab ca răspuns la imperialismul european și la colapsul ordinii otomane, naționalismul ca imitație fasci-

nată a curentelor intelectuale europene sau naționalismul ca fenomen difuzionist (extinderea naționalismului socialist și a doctrinelor naziste sau fasciste în afara continentului european). Totuși, o atenție cel puțin egală ar trebui acordată naționalismului arab ca fenomen de sine stătător, generator de schimbări sociale și psihologice la nivel de mase, vector de propagare a unor noi identități politice în societățile post-feudale și post-coloniale arabe și catalizator pentru formarea unor noi tipuri de elite în lumea arabă (mulți dintre socialiștii arabi baathiști fiind formați în universități prestigioase din Europa, cum ar fi Sorbona).

Sintetizând literatura de specialitate cu privire la rolul și funcția naționalismului ca ideologie politică, un doctorand de la *Washington University* definea astfel acest concept:

*“Nationalism is a form of collective identity in which the members are aware of their membership in a community through a varied combination of shared literature, customs, language, monuments, and socialization, as well as ties to a territorial homeland be it mythic or realized. National citizens are socialized through a combination of shared institutional experiences, e.g. education or service in the military; leadership by a self-conscious intellectual, political, or social elite; and socioeconomic processes, such as industrialization. Mass socialization typically occurs under the auspices of the state, either in instilling national feeling or provoking a nationally conscious reaction against a state project.”*³

Mulți autori sunt de acord cu distincția dintre etnicitate și naționalism: apartenența etnică poate crea o bază de susținere a naționalismului, în cazul statelor formate pe afinități și identități colective determinate etnic, dar nu întotdeauna. Există națiuni civice, în care identitatea colectivă se bazează pe un set de valori comune ce transcend etnicitatea propriu-zisă (cazul Statelor Unite ale Americii), după cum există naționalisme definite pe alte criterii decât cele etnice – în războiul din Iugoslavia, „inamicul” a fost conceptualizat pe baze religioase (musulmani, catolici și ortodocși) și mai puțin pe cele etnice, lingvistice sau elitiste (a existat de altfel o elită politică și intelectuală care s-a definit ca fiind „iugoslavă”). Această separație conceptuală este foarte importantă

pentru analiza naționalismului în lumea arabă, deoarece avem de a face cu multiple forme de identități colective, dezvoltate fie pe criterii teritoriale – naționalismul sirian, libian –, fie pe criterii etnic-sectariene – naționalismul saudit –, fie ideologic-politice – baathismul –, fie pe o abordare trans-etnică, unificatoare – forma cea mai cunoscută a naționalismului arab fiind panarabismul și proiectele asociate creării unei identități arabe trans-statale.

Rolul naționalismului în modernizarea societăților pre-industriale, în coagularea unei identități comunitare mai largi a fost argumentat de Ernst Gellner⁴ care considera că naționalismul a indus un fenomen de înlocuire a vechilor forme de comunități izolate (sat, trib) cu societatea urbană de masă, de creștere a alfabetizării în rândul unei populații eterogene și de constituire a unor forme de coexistență între diferite grupuri etnice (incluzând cooperare, dar și conflict) în societatea industrializată. Naționalismul modern este legat de trei procese istorice majore: declinul formelor anterioare de comunități (religioase sau dinastice), emergența unor noi moduri de conceptualizare a timpului și spațiului (prin apariția comunicațiilor, a ziarelor) și consolidarea și răspândirea limbilor și culturii literare în rândul populațiilor.

În completarea abordării moderniste, Eric Hobsbawm și Terence Ranger s-au referit la conceptul de „tradiție inventată”, subliniind faptul că ideologii naționaliști și liderii politici creează în mod conștient un rezervor de simboluri și ceremonii de legitimare, câteodată prin re-interpretarea unor credințe, obiceiuri sau concepții pre-existente, alteori complet separat de acestea și, în acest sens, noile tradiții contribuie la transformarea mentalităților și comportamentelor individuale sau colective într-o anumită comunitate.⁵

2. Originile intelectuale ale naționalismului arab și rolul său modernizator: între fascism, socialism și echilibre ale puterii în Orientul Mijlociu

Pe bună dreptate, Hallyday remarcă faptul că *“in the Middle East as elsewhere, nationalisms*

*have been modern, contingent, and confused, and the instrumental ideologies and the movements corresponding to them have reflected this*⁶.

Originile naționalismului arab coincid cu apariția mișcărilor și revoltelor împotriva colonizatorilor europeni, la sfârșitul secolului al XIX-lea, dar mai ales după dispariția Imperiului Otoman și sfârșitul Primului Război Mondial. Procesul de dobândire a independenței statelor arabe a fost sinuos, unele devenind formal independente abia după al Doilea Război Mondial, în altele impunându-se de facto o elită tribală locală cu un grad ridicat de autonomie în gestionarea problemelor publice (Casa Saud în Arabia Saudită). Majoritatea fostelor colonii au rămas multă vreme periferii dependente politic și economic de „centru”, prin controlul de către fostele puteri coloniale, precum Anglia sau Franța, a resurselor lor energetice, utilizarea ca sursă de import de materii prime și influența politică exercitată asupra noilor elite din țări precum Algeria, Maroc, Egipt, Irak sau Iordania. Naționalismul arab a fost primordial definit ca un curent de eliberare națională, de susținere – prin intermediul elitelor emergente, în special cele militare – a independenței și ulterior suveranității complete a statelor arabe. Implicit, esența sa a fost anti-europeană și anti-occidentală, fapt ce a determinat ulterior o influență crescândă a Uniunii Sovietice asupra bazelor sale ideologice și intelectuale.

Deși, în majoritatea statelor arabe, naționalismul s-a manifestat ca un curent politic puternic la începutul secolului trecut, există diferențe semnificative privind rolul său în modernizarea viitoarelor state post-coloniale. Naționalismul a constituit un vector de influență relevant în Maghreb (Nordul Africii), în Algeria, Libia, Tunisia sau Egipt, ca și în unele state din Orientul Mijlociu (Irak, Siria), dar a avut un impact mult mai redus în cazul monarhiilor din Golf (Qatar, Arabia Saudită, Kuwait) sau în cazul revoluției iraniene și creării ulterioare a Republicii Islamice.

O rațiune pentru această evoluție este oferită și de constituirea naționalismului nu doar pe baze ideologice tipice curentelor similare din Europa, ci și pe fundalul unor concepte și teorii anterioare

acestora, respectiv propensiunea sunnismului spre forjarea unor identități naționale (statele din Maghreb fiind majoritar sunnite), spre deosebire de zona șiiită, unde aceste concepte nu au avut același teren fertil de manifestare. Unii analiști consideră că sunnismul a fost întotdeauna mai apropiat de curentele de gândire și ideologiile europene, ceea ce a permis transferuri ideatice fertile, spre deosebire de šiism, orientat mai mult spre o sinteză între islam, tradiții locale și un naționalism religios bazat pe acestea și nu pe filosofile europene adoptate de sunniții din Maghreb, Siria sau Irak.

Termenul de „națiune arabă” a fost consacrat prima oară, la începutul secolului al XX-lea, de către Sati’ al Husri (în textul *„Ma hiya al-qawmiyya”* – Ce este naționalismul?)⁷, ideolog al arabismului format în școlile otomane și europene și ales de regele Faisal ca director general al educației în Irak, după ce Franța și-a impus mandatul asupra Siriei și al Husri a ales să părăsească această țară. Ideile sale au influențat ofițerii armatei irakiene în încercarea din 1941 de răsturnare a regimului hașemit, fidel monarhiei britanice, și de impunere a unei (scurte) guvernări favorabile Axei, condusă de Rashid al-Gailani. După revenirea regelui în Irak, al Husri a fost deportat. Al Husri a reformat, practic, întreaga curriculă de învățământ din Siria pe o filieră național-arabistă în anii ’40 și a fost ulterior, timp de 18 ani, directorul cultural al Ligii Statelor Arabe la Cairo.

Acesta a adoptat o viziune apropiată, explicit, de cea a fascismului german, derivată din filosofia lui Herder și Fichte și orientat spre glorificarea „volk” – respectiv, identificarea unei națiuni și civilizații inițiale, originare, ca sursă culturală și politică din care au apărut ulterior toate popoarele. Frontierele actuale sunt artificiale, iar arabii ar trebui să creeze o uniune de state, bazată pe o istorie și o limbă comună: *„However neither religion, nor the state, nor a shared economic life are the basic elements of a nation, and nor is common territory. . . . If we want to define the role of language and history for a nation we can say in short that the language is the soul and the life of the nation, but history is its memory and its consciousness”*⁸ Influențat de aderarea sa inițială la principiile kemalismului, al Husri

consideră că istoria națiunii arabe nu poate fi identificată cu istoria Islamului, al cărui rol trebuie redus doar la cel de vector de răspândire al arabității și păstrare a unei anumite identități colective (idei care reapar ulterior, în forme diferite atât la ideologia Baathismului – Michel Aflaq, cât și la Nasser sau Ghaddafi). Naționalismul arab, care trebuie să tindă spre un contur politic similar „sistemului fascist”, transcede atât legăturile religioase, cât și cele tribale ale individului, putând fi îmbrățișat, în opinia lui al Husri, atât de evrei și de creștini, cât și de sunniți sau șiiți, dacă aceștia se consideră arabi și trăiesc pe pământ arab. Adept al diversității etnice, reunite prin unicitatea unei rase arabe, al Husri a sprijinit involuntar obiectivele sunniților irakieni, favorizați de britanici, împotriva șeicilor șiiți din sudul Irakului, șefi de trib cooptați în Parlament, dar care dețineau *de facto* o mai mare putere și influență locală decât administrația centrală.

Al Husri, inspirat de modelele europene și de cel turc, aprecia că școala și obligativitatea efectuării stagiului militar sunt cele mai importante mecanisme pentru a asigura coeziunea unei națiuni, idee promovată ulterior în reformele interne din Irak și Siria și preluată în anii '60 și de diversele forme de naționalism din Maghreb (Algeria, Egipt, Tunisia). Aceste două mecanisme erau destinate forjării unor noi identități individuale, axate pe națiune, nu pe comunitate locală, pe o limbă arabă unitară, nu pe dialecte (al Husri a și propus o reformă lingvistică de amploare), pe un sistem de învățământ care să formeze patriotismul înainte de toate – gândit de al Husri, atât în Irak, cât și în Siria, pe modelul francez, axat pe studiul limbii, geografiei și al istoriei.

Totuși, naționalismul irakian s-a dezvoltat, independent de tezele lui al Husri, pe un clivaj confesional poate inherent – astfel orientarea sa a fost preponderent sunnită, șiiții fiind asimilați unei entități externe, al cărei rol în susținerea naționalismului este redus (similar celui oferit kurzilor, spre exemplu). De asemenea, este dificil de afirmat că ideile lui al Husri ar fi constituit un ferment de reformă internă în mod real la începutul secolului al XX-lea, pe de o parte deoarece teza multi-etnicității a fost rapid rejectată de regimul politic din Irak, iar pe de alta, pentru că temele

utilizate de ofițerii irakieni implicați în lovitura de stat din 1941 nu au vizat proiectul unei modernizări a societății irakiene, ci doar alinierea alături de Puterile Axei împotriva Marii Britanii pentru încetarea protectoratului englez asupra Palestinei și eliminarea dominației exercitate prin regele Faisal, asupra Irakului. Ofițerii atașați conceptului de „Uruba” („Arabitate”) – de fapt un import ulterior lui al Husri, care prefera termenul de „qawmiyya”⁹, adaptat după conceptul de „naționalism” european – au folosit ideile naționale ca element discursiv, mobilizator și mai puțin ca proiect politic de sine stătător. Mai mult, ei au fost o minoritate, liderii tribali șiiți fiind împotriva revoltei militare contra regelui. De asemenea, unificarea ideală a triburilor și religiilor diverse din Irak a fost prea puțin realizabilă, chiar și prin sistemul de învățământ promovat de Husri, câtă vreme pentru naționaliștii arabi din Bagdad, șiiții rămăneau o „sectă”, iar evreii constituiau o etnie diferită, ne-asimilabilă națiunii arabe. Deși evreii din Irak în anii '30 nu erau orientați spre susținerea sionismului, după moartea regelui Faisal doctrinele naziste și fasciste europene au contribuit la marginalizarea lor (obligativitatea declarării identității evreiești, interzicerea unor publicații etc), culminând cu masacrarea a mai mult de o sută cincizeci de evrei în 1941 (eveniment cunoscut sub numele de *farhud*) și emigrarea lor rapidă în anii care au urmat.¹⁰

Ulterior fazei de început, „fasciste”, a naționalismului arab, marcată mai curând de forme de idealism și proiecte educaționale transnaționale, decât de teze sau inițiative politice sau statale și care a eșuat în a impune un model social și politic nou, atât secular, cât și multiethnic, a urmat ceea ce s-ar putea denumi „faza socialistă”, declanșată în ultimii ani ai monarhiei irakiene și ajunsă la dezvoltarea sa maximă sub Nasser în Egipt și Partidul Baath în Siria și Irak.

Deși originile intelectuale ale naționalismului arab, care a atins nivelul său maxim de exprimare politică transnațională odată cu Nasser, s-a bazat pe evidente împrumuturi din teoriile marxiste privind revolta maselor și necesitatea acțiunii împotriva imperialismului occidental (asimilat, volens-nolens, capitalismului), este paradoxal faptul că Marx și Engels, pe filieră hegeliană, au

avut poziții pro-coloniale, similare conservatorismului britanic și împotriva unei insurecții a fellahinilor (țăranii) egipteni. Contrar curentului european anarhist (Bakunin, Errico Malatesta, care s-a și angajat personal în revolta egipteană a lui Arabi Pașa la sfârșitul secolului al-XIX-lea), Engels a mers pe teza hegeliană a societăților arabe stagnante, care ar afecta progresul istoric general în situația auto-determinării lor și care ar amenința socialismul european. Numai coloniștii anglo-saxoni ar fi fost capabili să domine și să revoluționeze coloniile arabe, iar mișcările naționale de eliberare nu ar fi fost destinate, în opinia lui Engels, să preceadă sau să contribuie la aplicarea socialismului european în țările arabe.¹¹ Un paradox similar marchează și relațiile aparent solide dintre statele arabe cu doctrine socialiste și Uniunea Sovietică, pe tot parcursul Războiului Rece. Deși percepute ca aparținând sferei de influență comuniste, asemenea state (Egipt, Siria) au evitat o aliniere completă, preferând forme de neutralitate stângistă (tier-mondismul, non-aliniatii) și acționând în mod dur împotriva grupurilor comuniste proprii sau a oricăror încercări de interferență a Moscovei în politicile lor interne, dar și împotriva doctrinei Eisenhower a SUA care prevedea intervenția directă în Orientul Mijlociu pentru a evita ca statele cu resurse energetice importante să cadă sub influența comunismului.

Naționalismul promovat de Abdel Gamal Nasser, ca președinte al Egiptului, s-a bazat pe câteva teze fundamentale. Prima se referă la importanța independenței lumii arabe și a consolidării puterii proprii în raport cu fostele state coloniale. A doua, derivată din gândirea lui al Husri, privind necesitatea apariției unei „Prusii” sau a unui „Piemont” arab, acea țară capabilă să adune – în format unional federativ – toate statele arabe, după modelul emergenței Italiei sau Germaniei moderne (acest rol fiind dedicat Egiptului). În fine, a treia teză este cea a nevoii unității arabe din rațiuni de susținere a intereselor comune în plan internațional (cauza palestiniană spre exemplu). De fapt, naționalismul lui Nasser nu a fost neapărat, de la bun început, o formă de panarabism, ci un naționalism etnic – bazat pe rolul „mesianic” al civilizației egiptene – după cum importul tezelor economiei socialiste s-a realizat

relativ târziu la nivel conceptual și practic. Aceasta a fost, de altfel, și o acuzație explicită formulată de alți lideri arabi împotriva Ligii și a lui Nasser – prioritatea acordată intereselor egiptene în detrimentul celor consensuale agreate de alte state arabe.

Menținerea de către britanici a posesiunii canalului de Suez până în 1954 și consecințele creării statului Israel și apariției refugiaților palestinieni au contribuit la revoluția din Egipt din 1952, condusă de armată, exilarea regelui și proclamarea republicii. Conform lui Fred Halliday „the revolution of 1952 was to unleash a process of radicalisation that profoundly affected Egypt, as well as the Arab World. It brought the Cold War to the Arab world (...) aligning Arab states with one or other bloc in the Cold War itself.”¹² Deși, la început, SUA au sprijinit noul regim politic, oferind asistență militară, susținerea de către Occident a Pactului de la Bagdad (perceput de Egipt ca având o influență similară fostului colonialism), deteriorarea relațiilor cu Israelul – sprijinit de Anglia, Franța și apoi de SUA – și criza Canalului de Suez au determinat re-orientarea politicii colonelului Nasser spre Uniunea Sovietică. Similar poate evoluțiilor inițiale din Cuba castristă, revoluționarii și naționaliștii arabi nu au avut o doctrină inerentă sau implicită de stânga (dimpotrivă, erau percepuți uneori de către curentele islamiste locale chiar ca un prototip arab al fasciștilor europeni), ci au asimilat această ideologie din rațiuni pragmatice, ceea ce a condus ulterior la o aliniere strategică la una din cele două superputeri.

Proiectul creării unui curent al socialismului arab, îmbrățișat de Nasser în 1961, a inclus atât schimbări interne, specifice dezvoltării și modernizării unei societăți tribale – reforma agrară, naționalizarea industriei, mobilizarea populației și formarea unor noi birourății civile și militare pentru sistemul de conducere și administrare a statului – cât și o opțiune ideologică nouă: distanțarea de comunismul secularist ateu al URSS și proclamarea unei specificități arabe care s-ar baza pe doi piloni distincți – Islamul social și socialismul statal și politic (doctrină preluată ulterior, cu o încercare de resuscitare în anii 70-80, de către Ghaddafi în Libia). Socialismul arab se baza pe introducerea ideii partidului unic,

regimului autoritarist și economiei controlate (preluate din fundamentele marxiste), populism ca mijloc de exprimare politică internă (în anumite dimensiuni similar demersurilor peroniste din America Latină), precum și pe neutralitatea de stânga în relațiile internaționale (aliniearea limitată cu URSS, dar menținerea unei abordări pragmatice și excluderea oricăror curente comuniste interne lumii arabe).

În 1964, Nasser a introdus o nouă constituție și o Cartă Națională, care susțineau o serie de reforme interne majore: dreptul la sănătate al fiecărui cetățean, oferirea de case pentru populație, crearea unor școli de meserii, lărgirea canalului de Suez, creșterea drepturilor femeilor în societatea egipteană, dezvoltarea unor programe de planning familial. Dar, deja, în această perioadă, conform lui Aburish¹³, loialitatea armatei față de comandant devenise discutabilă, cazurile de corupție la nivel înalt se înmulțiseră considerabil, sistemul unipartid impus de Nasser începea să fie tot mai contestat – nu doar de Frații Musulmani, ci și de alte grupuri politice excluse de la exercițiul puterii.

Tema unității lumii arabe a apărut în discursul lui Nasser relativ târziu, după revoluția din 1952, fiind bazată nu atât pe culturalismul lui al Husri sau pe abordările ideologice ale fondatorilor Baathismului, cât pe concepția politică a victoriei arabilor împotriva ocupanților, posibilă doar printr-un proiect de unificare statală pan-arabă. Deci rădăcina panarabismului nasserist este mai curând politică în sens clasic, decât animată de lupta de clasă sau de idealurile naționalismului de tip german. Tema frecventă a nasserismului este legată de faptul că disensiunile inter-arabe și lipsa unei unități politice a condus la înfrângerea națiunilor arabe în întreaga lor istorie, de la cruciade la revoluția egipteană din 1919 și până la primul război arabo-israelian.¹⁴

Nasser a indicat în mod clar, încă de la primele discursuri, că preferă o separare clară între religie și politică, două sfere ale activității umane complet diferite – prima relegată în spațiul privat, a doua, inevitabil publică. Nasser afirma în mod explicit că „*the Koran is a very general text, capable of interpretation, and that is why I don't think it is suitable as a source of policy or political doctrine*”¹⁵. Această abordare este explicabilă

prin intenția clară de a elimina din spațiul politic Frăția Musulmană ca vector de influență islamică și de a-i opune, ulterior, o formă de Islam public limitat și limitativ, obținut de președintele Nasser prin transformarea Universității Al-Azhar de la Cairo și a profesorilor de acolo (*ulemas*) în singura autoritate religioasă recunoscută și controlată, practic, în întregime de stat.

Deși gândirea naționalistă arabă își are originile primare în perioada sfârșitului Imperiului Otoman, Nasser a fost practic primul lider și ideolog care a creat și promovat – politic, economic, social – ideile unității arabe în întregul Orient Mijlociu. Cuvintele cheie ale nasserismului erau „națiunea arabă / *al-umma al-'arabiyya*” (1954), „naționalismul arab / *al-qawmiyya al-'arabiyya*” (1955) și „uniunea arabă / *al-wahda al-'arabiyya*” (1956).¹⁶ În pofida opoziției exprimate de liderii din Iordania, Irak, Liban, dar mai ales de monarhia saudită (care vedea în Egiptul nasserist o putere competitoare, sprijinită de URSS împotriva SUA), Nasser a câștigat rapid foarte mulți adepți în cercurile politice din diverse state arabe, fiind probabil singurul lider din istoria modernă care a fost capabil să catalizeze curente trans-naționale, trans-partinice și trans-sectariene în favoarea unei doctrine proprii – „nasserismul”. Mulți politicieni libanezi sau palestinieni erau practic plătiți de statul egiptean pentru a sprijini politica regională a lui Nasser, iar alții erau adepți sinceri, organizați în cluburi sau mișcări informale locale sau în grupări ale unor partide (Frontul Liberării Naționale din Algeria, Partidul Progresist Socialist al lui Kamal Jumblatt în Liban, facțiuni din partidele Baathiste din Irak și Siria). Totuși, chiar în perioada de glorie a lui Nasser, nu a existat nicio organizație sau structură internațională (de pildă, un Partid Nasserist trans-național) capabilă să aplice principiile unității arabe, cu excepția Ligii Arabe – cu sediul la Cairo – care însă a fost, în întreaga sa istorie, marcată de disensiuni majore inter-arabe și nu a reușit niciodată să susțină o abordare integraționistă politică sau economică.¹⁷

Arabismul nasserist s-a orientat prioritar pe teze anti-imperialiste și anti-coloniale, dar într-o primă etapă, a fost marcat de reticență față de ideile unei uniuni politice inter-statale (Nasser s-a opus încercărilor de unificare între Irak și

Iordania, apoi pactului islamic lansat de Arabia Saudită și sprijinit de mai multe state din Orient și Maghreb), privită mai curând ca un deziderat, un ideal, decât drept un obiectiv concret pe termen scurt. Crearea Republicii Unite Arabe împreună cu Siria s-a realizat nu la dorința lui Nasser, ci datorită presiunilor ofițerilor sirieni și a unor exponenți ai Partidului Baath care erau îngrijorați că succesele crize politice interne de la Damasc vor conduce la accesarea la putere a comuniștilor și transformarea Siriei într-un adevărat „satelit” al URSS în regiune. Întrucât Nasser a dus o politică foarte dură împotriva comuniștilor egipteni (expulzați, încarcerați în repetate rânduri), spectrul unei asemenea amenințări se pare că a contribuit la crearea UAR mai mult decât o ipotetică propensiune spre unificarea tuturor statelor arabe. La fel, încercările de alipire a Irakului la UAR s-au bazat pe aceeași necesitate strategică a Egiptului de a rămâne singurul lider regional și de a elimina orice posibilă „concurență” strategică în Orient.

Ulcior creării bazelor arabismului naționalist nasserist, o serie de revolte și schimbări ale puterii s-au succedat în mai multe state din Orientul Mijlociu: crearea uniunii cu Siria în 1958, războiul civil din Liban între adepții președintelui Camille Chamoun și nasseristi, lovitura de stat a Ofițerilor Liberi din Irak împotriva regelui și ulterior, o nouă lovitură de stat la Bagdad, împotriva lui Qasim, orchestrată de nasseristi și baathiști cu impunerea lui Hassan al Bakr la conducerea țării, războiul din Yemen care a condus la confruntarea directă dintre, pe de o parte, trupele egiptene și adepții nasserismului și, pe de alta, susținătorii monarhiei, sprijiniți de Arabia Saudită. În 1962, ultima colonie arabă – Algeria – a devenit independentă și s-a aliniat nasserismului prin Frontul Eliberării Naționale (FLN), partid fondat și format din reprezentanții armatei. Aceste crize și conflicte au reprezentat practic perioada de maximă extindere ideologică și politică a nasserismului, când Egiptul a finanțat și sprijinit militar grupări rebele sau subversive din alte state arabe și când, reformele și proiectele de modernizare lansate la Cairo au fost preluate la diferite niveluri în multe din statele din regiune: impunerea reformei agrare în Siria (ca parte a UAR în acea perioadă) după modelul

aplicat în Egipt; procesele de re-arabizare post-colonială dezvoltate în Algeria sau Tunisia (cu impunerea scrierii în araba clasică, eliminarea „importurilor” lingvistice europene, negarea identității lingvistice distincte a berberilor)¹⁸. În anii '50-'60 însă, datorită extinderii influenței Egiptului în politica internă a multor state arabe, au apărut și primele disensiuni majore – inclusiv între facțiunile nasseriste din diverse state sau între adepții lui Nasser și baathiști, generate nu de confruntări doctrinare (inexistente, câtă vreme nici doctrina nasseristă nu se baza pe un document scris, o ideologie clar definită politic și discursiv), ci pe conflicte legate de control și putere. Mulți lideri arabi au contestat nasserismul din perspectiva a ceea ce au perceput drept un „export de revoluții socialiste” destinat schimbării monarhiilor arabe cu sisteme laice monopartite de stânga, după modelul egiptean. De aceea, se poate afirma că perioada de maximă extindere a nasserismului a coincis și cu începutul declinului său, așa cum vom argumenta în subcapitolul următor.

Cel de-al doilea mare curent al naționalismului arab socialist a pornit de la înființarea Partidului Baath în Siria în anii 30 de către profesorii Michel Aflaq și Salah-ul-Din Bitar (ulterior devenit prim ministru), doi intelectuali care au studiat la Sorbonna în prima decadă după Primul Război Mondial. Influențați de socialismul european, aceștia au dezvoltat o doctrină a arabismului bazată pe un sistem centralist-etatist, pe o economie controlată și pe definirea unor principii de stânga ca fundament pentru unificarea lumii arabe (sloganele partidului fiind „Unitate, Libertate, Socialism” sau „O singură națiune arabă cu o misiune eternă”). Baathismul nu a fost un curent unitar pe parcursul istoriei sale – fiind scindat de-a lungul timpului în diverse facțiuni, atât în Siria, cât și Irak, mare parte din acestea evoluând în conflict unele cu celelalte și dezvoltând alter native doctrinare, fie moderate, fie, dimpotrivă, militant-radical (anumite curente asimilând și comuniștii, altele respingându-i).

Michel Aflaq, deși s-a revendicat de la ideile lui al-Husri, a negat componenta „germanistă”, fascistă sau rasială a naționalismului arab, considerând că acesta trebuie să se bazeze pe idealuri sociale și politice egalitariste, independente de criteriile superiorității rasiale.¹⁹ Doctrina baathis-

mului (Renaștere, în limba arabă) s-a bazat inițial pe o formă radicală de panarabism, considerând artificiale granițele statale și promovând necesitatea unei revoluții care să conducă la unificarea lumii arabe, sub o ideologie socialistă. Dacă temele arabiste sunt destul de clar prezentate, pornind de la gândirea lui al Husri, temele socialiste sunt încorporate vag din punct de vedere doctrinar, baathismul militând pentru naționalizare și regimuri autoritare ale unui singur partid în scopul atingerii rapide a progresului și modernizării sociale (ca metodă, nu ca scop). Dacă inițial curentul baathist constituia o facțiune minoră pe scena politică siriană, formată din exponenți ai clasei de mijloc și studenți, ulterior transformarea sa într-un partid puternic s-a datorat atragerii ofițerilor în rândul membrilor săi și dorinței acestora de a accede la putere și de a susține o abordare secularistă a statului, anti-colonială și anti-imperialistă, dar și anti-comunistă (în măsura în care aceștia percepeau grupurile comuniste ca o coloană a cincea a URSS – fapt ce a determinat și presiunile ulterioare pentru crearea Republicii Unite Arabe - UAR). În 1963, baathiștii din Siria și Irak au acționat pentru răsturnarea puterii și impunerea unor regimuri proprii, ajungând, pe fondul recesiunii economice și nemulțumirilor legate de politica dictatorială a lui Nasser, să solicite dezmembrarea UAR și să încerce, ulterior, proiecte mai curând federaliste de uniune pan-arabă între Egipt, Siria și Irak.

Michel Aflaq (creștin ortodox) a promovat alături de Bitar (sunnit) o formă militantă a arabismului, bazată pe utopiile socialismului european, dar și pe gândirea sirianului creștin Constantin Zurayq ((1909–2000) despre separarea statului de religie, reformele sociale și necesitatea susținerii unor noi modele culturale pentru lumea arabă, axate pe stimularea cunoașterii științifice, a inițiativei individuale, libertăților sociale și egalității între etnii, religii și sexe. (Profesorul Zurayq, președinte al Universității din Damasc și apoi al Universității Americane din Beirut, a fost ideologul principal al tinerilor pan-arabiști din regiune.²⁰) Textele lui Michel Aflaq²¹ sunt însă destul de vagi în ceea ce privește poziționarea sa ideologică: socialismul este prezentat ca o soluție

a eliminării dominației unor elite corupte, capitaliste, susținătoare și sprijinite de Occidentul colonial, dar în același timp ca o formă de umanism, de promovare a egalității și drepturilor cetățenilor, de adoptare a unor reforme sociale și morale destinate progresului lumii arabe. Naționalismului european Aflaq îi opune un „naționalism umanist” arab, dificil de încadrat conceptual într-un anumit curent ideologic.

În acest context, după dispariția UAR, în Siria, Aflaq s-a aliniat unei facțiuni moderate a Partidului Baath, pronunțându-se în favoarea unei guvernări civile și a limitării rolului armatei în administrație, împotriva celor care susțineau o abordare mai radicală și instaurarea unui regim militar dictatorial (susținuți de Hafez al Assad, ulterior devenit președinte al Siriei). Moderații baathiști au fost înlăturați printr-o nouă lovitură de stat – a baathiștilor radicali – în 1966, fiind obligați să emigreze în Irak, sprijiniți de baathiștii irakieni, care deveniseră deja rivali ai celor din Siria.

Hanna Batatu subliniază rolul modernizator avut de baathism la începuturile sale și în perioada de început a președintelui Assad, când a contribuit la creșterea numărului de centre de sănătate rurale, a mobilității clasei țărănești prin dezvoltarea sistemelor de transport și comunicații, la electrificarea a mai mult de 95% din satele siriene, la exceptarea de la plata taxelor aferente veniturilor acordată țăranilor și chiar de la taxele pe produse agricole importate sau exportate. De asemenea, baathismul a jucat un rol important în creșterea nivelului de educație a populației, eliminarea analfabetismului și accesul femeilor în școli și universități (numărul lor crescând de patru ori în câțiva ani).²²

Baathismul, devenit ideologie de stat în Irak și Siria, și-a consumat resursele revoluționare după anii '60 și a constituit treptat un sinonim pentru regimuri politice dictatoriale, segregare etnică sau sectariană (conducerea sunnită în Irak, cea alawită în Siria, cu marginalizarea șiiților, a kurzilor sau creștinilor), recursul la forță armată împotriva populației și formarea unor puternice servicii de informații (*mukhabarat*) destinate exercitării unui control total asupra câmpului politic și social intern.

Atracția exercitată de tezele nasseriste și cele ale baathismului de început nu s-a oprit însă în această perioadă, încercări de resuscitare a pararabismului fiind declanșate în anii '70-'80 de către președintele Libiei, Muammar al Ghaddafi și, într-o mai mică măsură, de programul politic al lui Saddam Hussein în Irak. Fără a inova în mod deosebit tezele socialismului arab nasserist, Ghaddafi a încercat în Cartea sa Verde²³ o sinteză, numită „socialism islamic”, între democrația directă (conducerea populară exercitată prin comitete), controlul statal asupra economiei și regimul socialist monopartit, cu inserarea unor principii ale moralei islamice legate de reguli sociale (și mai puțin ale Islamismului politic, refuzat de altfel de colonelul Ghaddafi de la bun început) cum ar fi interzicerea alcoolului sau a jocurilor de noroc. Ghaddafi s-a inspirat din preceptele Cărții Roșii a lui Mao Ze Dung, dar pararabismul său ideologic, destul de eclectic și dificil de poziționat în istoria ideilor, nu a condus la formarea unor curente politice sau doctrinare în lumea arabă. Mai degrabă, pe urmele lui Nasser, Ghaddafi a încercat să joace un rol de lider regional prin susținerea ferventă a diverselor forme de uniuni inter-statale: în 1972, Federația Republicilor Arabe cu Egipt și Siria (propusă, aprobată pe hârtie, niciodată realizată), Carta de la Tripoli (cu Egipt și Sudan), o uniune cu Tunisia președintelui Bourguiba (diferențele de opinie dintre cei doi lideri împiedicând și acest proiect), o uniune cu Maroc (propusă în 1984, denunțată de Maroc doi ani mai târziu). Pe același plan s-au situat însă și încercările sale de constituire a unor uniuni africane și de control sau dominare, prin facțiuni rivale interne, a unor state din Africa neagră. Mai mult, spre deosebire de arabismul naționalist originar, Ghaddafi a susținut diverse mișcări islamiste radicale sau atentate teroriste (Munchen, Lokerbie), fără legătură cu ideologiile panarabe, ci mai curând cu subminarea din interior a sistemelor și regimurilor politice occidentale.

Dacă în perioada decolonizării și imediat după, pararabismul a jucat un rol important în plan intern și extern în lumea arabă – nu doar la nivel discursiv, ci și prin mobilizarea politică a maselor, schimbarea sistemelor de guvernare, crearea

unor legături și afinități sociale și politice trans-statale – deja, declinul acestui curent a condus, în anii '80, la dezvoltarea unui criticism tot mai puternic la adresa tezelor panarabe și la utilizarea sa ca factor de legitimare a unor mișcări sau regimuri politice ce nu mai aveau o legătură directă cu tezele inițiale ale naționalismului arab de început de secol al-XX-lea.

În concluzie, perioada de extindere a pararabismului a contribuit, într-o anumită măsură, la consolidarea noilor state arabe, la crearea bazelor moderne ale guvernării, dar a acționat, într-un mod oarecum paradoxal, și ca vector de susținere a noilor regimuri politice și în final, a naționalismelor și patriotismelor locale, teritoriale – care au sfârșit prin a submina în mod inerent principiile panarabe și trans-naționale.

Mansoor Moaddel surprinde foarte bine referindu-se la Egipt importanța arabismului în schimbarea discursului public și transformarea socială: “a series of binaries defined the liberal-nationalist discourse. These includes such opposing ideas as *watan* (nation) versus *umma*, Egyptian primordial identity versus the Ottomans’ suzerainty, self-rule versus British protectorate, secular law versus the *sharia*, utilitarian principles versus traditional values, constitutionalism versus hereditary rule, freedom versus despotism, and Egyptology versus Islamic history.”²⁴ Proiectul naționalist ca proiect politic și social a presupus, în Egipt, dar și în alte state arabe, nu numai eliberarea de colonialism și de dominația occidentală, ci și transferul loialității individului de la familie, Islamul popular, relațiile tribale sau comunitățile sătești către stat, administrație centrală, națiune ca tot unitar și cetățenie seculară. Astfel, curente naționaliste susținute de partidele post-independență (în general, dominate puternic de armată – element primordial în mișcările de eliberare din Algeria, Tunisia, Egipt, Siria sau Irak) au fost un factor de sprijin pentru reforme administrative modernizatoare: teritoriul a fost reorganizat pe provincii și nu pe delimitări formate tribal sau pe fostele *vilayate* turcești în diverse state precum Algeria, Egipt, Yemen; în Yemen a fost chiar impusă renunțarea la numele de familie determinate tribal sau geografic, renunțare care însă a fost abandonată câțiva ani mai târziu

(formal a funcționat, dar în practică, populația a continuat să utilizeze vechile nume tribale). Au fost promovate, atât la nivel național, cât și prin intermediul Ligii Arabe, proiecte de reformă a învățământului, de industrializare masivă, de creare și școlarizare a noii birocratii, de dezvoltare rurală etc.

În anii 60, teza generală a analiștilor lumii musulmane a fost axată pe faptul că, pe măsură ce statele din Orientul Mijlociu își vor consolida independența, o nouă elită a „clasei de mijloc” va emerge, formată din profesori, ofițeri, birocrati, mici oameni de afaceri care vor deveni un fel de burghezie modernizatoare și vor schimba treptat politicile interne ale regimurilor autoritariste. Vali Nasr argumentează însă, în recenta sa carte *„Forces of Fortune: the Rise of the New Muslim Middle Class and what It will Mean for Our World”*²⁵, că, deoarece aceste grupuri sociale erau un produs al statului post-colonial, rolul lor în liberalizare a fost înlocuit de acceptarea tacită a patronajului statal și perpetuarea practicilor politice existente, nu schimbarea lor cu altele noi. Totuși, ideea emergenței – favorizate și susținute de naționalismul arab – a unei „professional intelligentsia” (Anthony D. Smith²⁶) a reprezentat multă vreme una din principalele teme în analiza viitorului statelor arabe în secolul al XX-lea.

Dincolo de aceste transformări interne, ideea unității lumii musulmane, legăturile trans-statale la nivel politic, economic, social sunt tot un produs al efer vescenței panarabismului, mai mult decât al confluențelor și contact elor religioase islamice (a căror dezvoltare modernă și postmodernă se poate afirma că a succedat, nu a precedat arabismului). Un analist precum Aziz al Azmeh afirmă că declinul clanurilor și triburilor ca factori de putere în statele arabe, crearea unor sisteme legale omogene și a unor Constituții moderne, promovarea limbii arabe clasice și a culturii arabe, formarea multor intelectuali și scriitori arabi contemporani se datorează în bună măsură „epocii de aur” a panarabismului și decolonizării²⁷. În prezent, Noble apreciază că lumea arabă poate fi comparată cu o „cameră de rezonanță” în care ideile, informațiile, curente de opinie se transferă de la un stat la altul, dincolo de frontiere – dacă unitatea arabă nu a fost realizată politic,

există o anumită unitate spirituală arabă care s-a cimentat în anii nasserismului și baathismului²⁸.

3. Declinul naționalismului arab și critica panarabismului ca vector al autoritarismului statal

Majoritatea analiștilor plasează declinul naționalismului arab, legat de pierderea treptată a influenței lui Nasser în lumea arabă, în evenimintele din anii '60, începând cu desființarea UAR și culminând cu înfrângerea Egiptului în Războiul de 6 zile cu Israelul²⁹. Chiar dacă dispariția unor curente poate fi asimilată pierderii charismei unor lideri politici, realitatea politică și socială a acelor ani a constituit de fapt catalizatorul tranziției de la panarabism la naționalisme teritoriale, de la unitatea arabă la consolidarea unității statale a fiecărui regim politic arab, de la *qawmiyya* la *wataniyya*. Naționalismul arab a prosperat atât timp cât sloganele anti-imperiale erau de actualitate. În fapt, declinul său a început atunci când ultimul stat arab condus de o putere colonială a devenit independent (Algeria în 1962). Mai mult, confruntat cu probleme economice majore, Nasser s-a reorientat după 1967 spre „destinderea” relațiilor cu monarhiile arabe, aceleași pe care le blama anterior în numele socialismului modernizator, fapt care a afectat însăși credibilitatea panarabismului ca abordare ideologică. După cum sublinia Adeed Dawisha într-un articol intitulat sugestiv *“Requiem for Arab Nationalism”*: *“Abdel Nasser, by moving away from revolutionary Arab nationalism and its touchstone of comprehensive and organic Arab unity, was at least partly to blame for the growing prominence of competing ideologies. His deepening dependence on the financial support of conservative Arab states—the same oil kingdoms that had fought Abdel Nasser’s Arab nationalism tooth and nail—set the seal on the Arab nationalist creed. Pragmatic considerations outweighed ideological fidelity in Abdel Nasser’s decision to seek detente with the status quo forces in the area. He signaled this change of attitude by closing down the «Voice of the Arabs» radio station, which for so long had been the shrill voice of radical Arab nationalism.*

*Then came the Khartoum Summit meeting, consecrating the territorial nationalism of each Arab state (wataniya) as the dominant ideology, regulating inter-Arab relations on the principle of state sovereignty.*³⁰

Același autor evidențiază faptul că noile elite arabe din diferite state, odată ce și-au asigurat stabilitatea și independența politică – adesea sub forma unor regimuri autoritariste, deci deținând o putere incontestabilă în interiorul frontierelor proprii – nu au mai dorit să cedeze avantajele guvernării în numele unui iluzoriu panarabism, sau, mai mult, al unui panarabism tot mai mult perceput ca riscând să se transforme într-o dominație arabă asupra arabilor (adică a Egiptului asupra altor state).

În pofida idealurilor inițiale ale lui Husri sau ale lui Aflaq, președinți precum Hafez al Assad sau Saddam Hussein au fost înclinați să sprijine formarea unui naționalism statal sirian, respectiv irakian, ca soluție la problemele sociale, economice sau inter-etnice cu care se confruntau – și pe care panarabismul nu le putea, în opinia lor, rezolva într-un timp scurt. Discursurile acestor lideri se focalizau pe națiunea siriană, națiunea irakiană ca parte a marii națiuni arabe și nu invers.³¹ În Siria, ambiția creării unei „Sirii Mari” (*Bilad ash-Sham*)³² evocată de un intelectual precum Antun Sa’ada în anii ‘30 și rezultă inițial de baathiști, a revenit în actualitate în anii ‘70, când Assad a fost interesat să-și consolideze influența regională și să joace un rol propriu în relațiile cu Libanul sau Iordania. Mai mult, naționalismul teritorial – bazat pe conceptul de „watan” – nu a preluat și încorporat decât într-o foarte mică măsură idealurile panarabismului legate de promovarea arabității culturale trans-etnice, axându-se mai curând pe specificitățile regionale, susținerea dialectelor, a anumitor identități tribale (spre exemplu integrarea beduinilor prin formarea de unități militare doar din beduini incluse în armata iordaniană sau în cea saudită). Cu atât mai mult, paradoxal, naționalismul teritorial a devenit un factor contrar concepției lui Husri sau a lui Aflaq, destinat segregării etnice și comunitare, fiind folosit pentru legitimarea liderilor la putere în statele arabe (în Irak – aparținând minorității sunnite, în Siria – celei alawite).

Chiar și în Egipt, odată cu președintele Sadat, naționalismul egiptean a înlocuit treptat panarabismul socialist (Sadat a schimbat și numele țării din Republica Arabă Unită în Republica Arabă Egipt). Reorientarea lui Sadat spre un acord de pace cu Israelul și tranziția spre o cooperare mai strânsă cu SUA, în detrimentul celei cu URSS, au pecetluit încheierea rolului acestui stat în susținerea curentelor panarabiste, fiind percepute ca acte politice împotriva voinței arabilor și nu în sprijinul intereselor acestora. Până și o grupare precum *Mișcarea Naționalistă Arabă*, care încă de la începuturile sale s-a orientat spre susținerea nasserismului și panarabismului, în sprijinul cauzei palestinienilor, s-a scindat și s-a afiliat explicit tezelor marxist-leniniste, renunțând la ideile nasserismului și redenumindu-se Partidul de Acțiune Socialistă Arabă (condus de George Habash) și ulterior regroupându-se în Frontul Popular pentru Eliberarea Palestinei.

Anii ‘70 - ‘80 au marcat și o revenire pe scena politică a unei noi ideologii în competiție cu panarabismul: islamismul (Frontul Islamic al Salvării în Algeria, Frații Musulmani, în Egipt, dar și în alte state din Orientul Mijlociu) care ataca Occidentul nu de pe poziții anti-imperialiste și seculare, ci culturale și identitare, bazate pe o revenire la tradiție, tribalism. Aceasta a coincis și cu adâncirea problemelor economice în statele arabe, cu dezamăgirea intelectualilor naționaliști în fața stagnării politice și sociale și cu reorientarea unora dintre aceștia spre o nouă ideologie, de această dată de factură religioasă. Înființarea Organizației Conferinței Islamice în 1969, sponsorizată de Arabia Saudită a marcat primele încercări de politizare a Islamului și creare a unor alternative de cooperare și coordonare între statele arabe, alta decât cea bazată pe secularismul socialist.

Originile declinului naționalismului arab sunt de fapt, oarecum paradoxal, identificabile chiar în doctrina și practica acestuia. Ceea ce în perioada decolonizării constituia un factor de modernizare – autoritatea puternică a statului, progresul social prin impunerea unor reguli și norme noi – a devenit un element al stagnării – autoritarismul a contribuit la dezvoltarea unor elite închise, corupte, regimurile partidelor unice au sfârșit prin a pierde treptat susținerea populară, ideile inițiale

cu tentă liberală ale naționalismului de început de secol al-XX-lea (în anii '20-'30, în multe state arabe funcționau, mai mult sau mai puțin eficient, dar funcționau regimuri parlamentare pluripartide după modelele francez sau britanic) au fost complet uitate sau relegate unui trecut colonial depășit.

În acest sens, mitul panarabismului nu poate fi analizat separat de regimurile politice autoritariste care l-au promovat și de susținerea liderilor acestora. Dawisha afirmă că naționalismul arab s-a confundat încă de la început, prin tezele sale anti-occidentale (anti-liberale în mod inerent) cu absența democrației: *“Arab nationalism operated throughout its glory days in a sea of authoritarianism, and this happened not because of some unfortunate circumstance. Indeed, the very way Arab nationalism was defined and developed accounted for the absence of democracy. And when nationalism finally collapsed, there were precious few institutions to come to its rescue.”*³³ “Centralismul democratic”, concept lansat de Partidul Baath la al șaselea Congres, a fost considerat necesar pentru a preveni orice influență internă a unei puteri străine pe care un sistem liberal pluripartinic ar putea să o permită. Nasser chiar argumenta că partidele de opoziție pot deveni agenți ai Occidentului, acționând ca adevărate servicii de informații în interiorul Egiptului.³⁴

Nathan J. Brown analizând constituțiile și cartele „revoluționare” din acea perioadă concluzionează că identificarea progresului social și dezvoltării economice cu întărirea puterii executive a fost un loc comun al ideologiilor panarabe de la mijlocul secolului al-XX-lea. Singura formă de exercitare a drepturilor individuale și de control asupra executivului în Egipt, Siria sau Irak era legată de organizarea alegerilor (cu rezultate în general pre-determinate) și în nici un caz de un sistem de echilibrare constituțională a puterii.³⁵

De asemenea, regimurile autoritariste au continuat să utilizeze principiul „wag the dog” pentru a menține și extinde puterea proprie, armata și serviciile de informații, în fața spectrului unui inamic extern – identificat uneori cu foștii coloniști, aproape întotdeauna cu Israelul, dar și, în unele situații, chiar cu alte state arabe

puternice, dornice de afirmare regională (una din rațiunile, de altfel, ale disensiunilor continue între baathiștii irakieni și cei sirieni). Bellin subliniază: *„Besides providing rhetorical legitimization for coercive regimes, persistent conflict has rationalized the prolonged states of emergency that stifle civil liberties in many MENA countries”*³⁶

4. Naționalismul arab în prezent: Realpolitik versus forjarea constructivistă a identităților colective în Orientul Mijlociu

Comparând idealurile discursive ale panarabismului cu Realpolitik-ul statelor arabe la sfârșitul secolului al-XX-lea, Michael Barnett nu se sfiește să afirme că *„Arab leaders routinely paid lip service to the ideals of pan-Arabism while engaging in powerseeking behavior”*³⁷ Tot Barnett susține că, dacă naționalismul arab a reamintit – prin proiectele sale utopice de dispariție a granițelor statale și unificare teritorială – că țările Orientului Mijlociu au împreună interese comune, politice, culturale, economice sau de securitate, consolidarea identităților statale proprii fiecăreia dintre acestea a diminuat entuziasmul liderilor pentru orice fel de proiect politic comun (alianță militară, pact de securitate, abordare comună în politicile externe etc).

Deși majoritatea analiștilor privesc Orientul Mijlociu ca o scenă de manifestare a realismului clasic în relațiile internaționale, bazat pe echilibre de putere și evitarea anarhiei, este interesant de remarcat faptul că panarabismul continuă să joace un rol important în forjarea relațiilor interarabe, prin impactul discursurilor și legitimității acordate de această ideologie alianțelor interstatale. Panarabismul nu a fost poate niciodată o realitate politică propriu-zisă (poate nici măcar în perioada de glorie a nasserismului), dar a rămas și rămâne un vector de creare a identităților individuale sau colective și, prin aceasta, dacă ar fi să dezvoltăm o teorie constructivistă asupra relațiilor de putere în Orientul Mijlociu, un factor important în alegerea alianțelor și formelor de cooperare în lumea arabă. Așa cum recunoaște chiar și un realist precum Stephen Walt:

„A different form of balancing has occurred in inter-Arab relations. In the Arab world, the most important source of power has been the ability to manipulate one's own image and the image of one's rivals in the minds of other Arab elites. Regimes have gained power and legitimacy if they have been seen as loyal to accepted Arab goals, and they have lost these assets if they have appeared to stray outside the Arab consensus. As a result, an effective means of countering one's rivals has been to attract as many allies as possible in order to portray oneself as leading (or at least conforming to) the norms of Arab solidarity. In effect, the Arab states have balanced one another not by adding up armies but by adding up votes. Thus militarily insignificant alliances between various Arab states often have had profound political effects.”³⁸ Fără a aplica o asemenea abordare, dincolo de tezele realiste clasice, este greu de înțeles modul în care s-au dezvoltat sau au dispărut diferite alianțe, pacturi și modul în care statele arabe se raportează, chiar și în prezent, unele la altele. Reticența Egiptului față de o uniune Irak – Siria sau față de Pactul de la Bagdad (Irak – Turcia) nu s-a bazat pe frica rațională față de o cumulare a puterii militare a acestor state (care ar fi „echilibrat” sau amenințat pe cea egipteană), ci față de riscul ca noi legitimități panarabe sau naționaliste să apară, contestând pre-eminența Cairo ca lider al lumii arabe. La fel, disensiunile din cadrul Uniunii Maghrebului Arab și eșecul tuturor încercărilor de uniune din anii '80 ale președintelui Ghaddafi au avut la bază nu frica de o Libie puternică militar cu ambiții de anexare a altor state, ci față de o Libie care să se erijeze în purtător de mesaj al arabității care să câștige aderenți în diferite state și să devină astfel un risc real, de contestare politică internă, pentru liderii la putere în acele state.

După intervenția Irakului în Kuwait și primul Război din Golf, a devenit clar faptul că alianțele de securitate între statele arabe nu mai sunt posibile, că Liga Arabă nu va juca niciodată un rol real de mediere între statele arabe, iar proiectele mai pragmatice de unificare prin cooperare (utilizarea „banilor saudiți, a creierelor egiptene și a mușchilor yemeniți – cum afirma Emanuel Sivan”³⁹ sunt sortite eșecului. Revenirii în forță a naționalismelor teritoriale i s-a adăugat sfârșitul

Războiului Rece și al utopiilor socialiste (cu o forță de mobilizare populară aproape inexistentă în prezent) – discursurile liderilor arabi din Orientul Mijlociu fiind supuse unor transformări profunde: inamicul extern a devenit mult mai volatil (Israelul a încheiat acorduri cu multe state arabe și negociază direct cu grupările palestiniene, SUA este aliatul de elecție al majorității monarhiilor petroliere), iar inamicilor interni (islamiștii) nu li se mai poate contrapune argumentul național, câtă vreme aceștia, sau cel puțin unii dintre ei, l-au asimilat deja doctrinelor și discursului propriu (Frații Musulmani, FIS în Algeria, Hamas în Palestina) cu tot cu componenta sa anti-imperialistă și anti-occidentală. Mai mult, în locul unității arabe iluzorii, în ultimii ani au apărut alte tipuri de proiecte integraționiste, a căror determinant nu mai are o bază etnică sau lingvistică, ci un fundament legat de geografie sau de civilizații (procesul Barcelona, ideea unei Uniuni Mediteraneene promovată de europeni, versus „New/Greater Middle East” al neoconservatorilor americani).

Pe de altă parte, marea realizare a nasserismului și panarabismului, care s-a păstrat pe tot parcursul anilor '80 și '90 ai secolului trecut, rezidă în impunerea unor „norme” simbolice de conduită externă, discurs public și legitimitate, care rămân în bună măsură active și astăzi, în pofida slăbiciunilor anterior menționate. Există anumite limite pe care nici un lider arab nu-și poate propune să le depășească, fără a risca oprobiul public: când Egiptul, susținut de Arabia Saudită (practic cele două mari puteri ale lumii arabe), a demarat discuțiile pentru Acordul de la Camp David, o coaliție de state arabe, mult mai slabe decât cele două, s-a opus acestui demers al președintelui Sadat. Efectul a fost că Egiptul a devenit un „paria” simbolic al lumii arabe, iar saudiții au refuzat în cele din urmă să sprijine public demersurile acestuia, temându-se de efectele contestării publice în numele naționalismului arab.⁴⁰

De asemenea, pe un alt plan, panarabismul a contribuit la crearea acelor legături identitare trans-naționale vizibile în cultura de masă (telenovelele arabe, programele radio, muzica arabă promovată de Cairo, literatura arabă contemporană), ca și în „reacțiile străzii” la diferite evenimente politice (manifestațiile de sprijin

pentru Palestina sunt un loc comun în spațiul public arab, adesea organizându-se spontan, anti-americanismul nu este o creație a islamismului, ci un „împrumut” de la nasserism). Pentru a putea înțelege publicul arab, este necesar un recurs istoric la originile și rolul naționalismului în formarea unor astfel de identități și a unor astfel de opțiuni politice.

În ce măsură normele politice ale statului arab sau valorile individuale în societățile arabe vor fi supuse unor schimbări profunde în secolul al-XXI-lea este greu de estimat. Atât inserțiile occidentale în cultura arabă, cât și fragmentarea intereselor țărilor arabe, ca efect al postmodernității și globalizării au afectat în mod cert nucleul identitar al panarabismului, fără însă a-i elimina cu totul forța discursivă, atât în Orientul Mijlociu, cât și, într-o anumită măsură, printre emigranții arabi din Europa, chiar dacă aflați în competiție cu discursul islamist și identitatea individuală musulmană.

Există două tendințe opuse de evaluare a rolului naționalismului arab în prezent: unii îl neagă în totalitate și îl apreciază ca profund nociv în istoria recentă a Orientului Mijlociu; alții încearcă să-i transfere o parte din conținut, din idei, spre noi tipuri de proiecte politice care să „recupereze” dimensiunea sa modernizatoare.

În prima categorie, intră un analist precum Martin Kramer care consideră că panarabismul a fost o utopie la fel de periculoasă precum comunismul sau fascismul – o utopie în numele căreia au murit milioane de arabi, dar care nu a ajutat cu nimic popoarele arabe. În sinteză, o utopie a liderilor și o manipulare a maselor, căreia trebuie să i se cânte cu bucurie requiem-ul final¹.

În a doua categorie, unii orientaliști europeni propun abordări mai nuanțate. Evocând discrepanța între teoria naționalismului arab și practica arabității ca formulă a statalității teritoriale, etnicității și sectarismului, Bassam Tibi crede totuși că fundamentul panarab poate fi salvat printr-un nou proiect politic, mult mai pragmatic, dar și mai ambițios: utilizarea modelului Uniunii Europene și a cetățeniei europene, bazată pe secularism și interese comune împărtășite (politice, sociale, economice) ca fundament de redefinire a unei noi arabități și de refacere, treptată, a rolului Ligii Arabe ca factor de unitate și nu de

disensiune în Orientul Mijlociu. Tibi crede că panarabismul poate fi „salvat” într-un anumit fel, prin renunțarea la socialism, radicalism sau mesianism și revenirea la unele din tezele sale primare, legate de cetățenie și apartenență la un spațiu cultural în care însă, diversitatea să fie privită ca un câștig, nu ca o pierdere, iar unitatea să fie regăsită la un nivel de îmbogățire culturală prin schimburi și cooperare inter-statală similare celor dezvoltate în cadrul Uniunii Europene².

Indiferent de tabăra în care se poziționează însă, majoritatea teoreticienilor lumii arabe consideră că panarabismul ar trebui re-evaluat din perspectivă identitară și discursivă pentru a putea înțelege mai bine bazele subliminale ale politicii interne și externe a statelor arabe.

Note

¹ Gellner, Ernest, *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1983

² Israel Gershoni, James Jankowski (eds), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, Columbia University Press, New York, 1997, p. 7, <http://www.ciaonet.org/book/jankowski/jank01.html>

³ Jonathan M. Acuff, *One Nation Under God: Nationalism, Religion, and Collective Violence*, Paper prepared for 49th Annual Meeting of the International Studies Association, San Francisco, CA, March 2008, www.isanet.org/publications

⁴ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism*, Ithaca, 1983

⁵ Hobsbawm, Eric și Ranger, Terence, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, 1992

⁶ Fred Hallyday, *The formation of Yemeni Nationalism. Initial Reflections*, in Israel Gershoni, James Jankowski (eds), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, p. 47

⁷ Citat în Laura Sitaru, „Gândirea politică arabă. Concepte cheie între tradiție și inovație”, *Polirom*, Iași, 2009, p. 122-123

⁸ Citat în William L. Cleveland, „The Making of an Arab Nationalist: Ottomanism and Arabism in the life and Thought of Sati’al-Husri”, Princeton University Press, Princeton, 1971, pp. 123-127

⁹ Pentru o discuție asupra termenilor referitori la naționalismul arab vezi excelenta analiză lingvistică realizată de Laura Sitaru, op. cit., pp. 120-160

¹⁰ Simon, Reeva S., „The Imposition of Nationalism on a Non-Nation State The Case of Iraq During the Interwar Period, 1921-1941” in Israel Gershoni, James Jankowski (eds), *Rethinking Nationalism in the Arab Middle East*, Columbia University Press, New York, 1997, pp. 105-110

¹¹ Karl Marx, *On Colonialism and Modernization*, citat în Stephen P. Halbrook, *Left Hegelianism*, Arab

Nationalism and Labor Zionism, the Journal of Libertarian Studies, Vol. VI, No.2, Spring 1982, p. 183, 186-187

¹² Fred Halliday, The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology, Cambridge University Press, Cambridge, p. 112

¹³ Idem, ibidem, p. 235-237

¹⁴ Gamal Abdel Nasser, The Philosophy of the Revolution, citată în Stephens, Robert Henry, "Nasser, A Political Biography", Simon and Schuster, New York, 1972

¹⁵ James Jankowski Arab Nationalism in "Nasserism" and Egyptian State Policy, 1952-1958, p. 160

¹⁶ Idem, ibidem, p. 163

¹⁷ Aburish, Said K., „Nasser, the Last Arab”, St. Martin's Press, New York, 2004

¹⁸ Laura Sitaru, op. cit., p. 127

¹⁹ Coury, Ralph M., The demonisation of pan-Arab Nationalism, Race&Class no. 46 / 2005, p. 8 <http://rac.sagepub.com/cgi/content/abstract/46/4/1>

²⁰ Tarek Y. Ismael, The Arab Left, Syracuse, New York, 1976, pp. 3-6.

²¹ <http://alabaath.online.fr/English>

²² Hanna Batatu, Syria's Peasantry: the descendants of its lesser rural notables, and their politics, Princeton, New York, 1999, p. 133

²³ Mummar al-Ghaddafi, Green Book, Martin, Brian&O'Keeffe, London, 1976

²⁴ Mansoor Moaddel, „Islamic modernism, nationalism and fundamentalism. Episode and discourse”, the University of Chicago Press, Chicago, 2005, p. 126

²⁵ Nasr, Vali, „Forces of Fortune: The Rise of the New Muslim Middle Class and What It Will Mean for Our World”, Free Press, September 2009

²⁶ Smith, Anthony D., The Ethnic Revival in the Modern World, Cambridge University Press, Cambridge, 1981, 108-133

²⁷ Asmeh, Aziz Al, „Nationalism and the Arabs”, Arab Studies Quarterly (Vol. 17, no. 1-2, 1995

²⁸ Noble, Paul, 'The Arab system: pressures, constraints, and opportunities', în Bahgat Korany, "The Foreign Policies of Arab States", Boulder, CO, New York, 1991

²⁹ Ajami, Fouad, "The End of Pan-Arabism," Foreign Affairs, Winter 1978/79

³⁰ Dawisha, Adeed, Requiem for Arab Nationalism, Middle East Quarterly, Volume X, No. 1, Winter 2003, <http://www.meforum.org/518/requiem-for-arab-nationalism>

³¹ Idem, ibidem

³² Khadduri, Majid, Political Trends in the Arab World: The Role of Ideas and Ideals in Politics, John Hopkins University Press, Baltimore, 1970, pp. 185-190

³³ Dawisha, Adeed, op. cit.

³⁴ Idem, ibidem

³⁵ Brown, Nathan J., Regimes Reinventing Themselves: Constitutional Development in the Arab World, International Sociology Vol. 18 No. 1, 2003, p. 33 <http://iss.sagepub.com/cgi/content/abstract/18/1/33>

³⁶ Bellin, Eva., The Robustness of Authoritarianism in the Middle East, *Comparative Politics* 36, no. 2: p. 157

³⁷ Barnett, Michael N., Identity and Alliances in the Middle East, în Peter J. Katzenstein (ed), The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics, Columbia University Press, New York, 1996, <http://www.ciaonet.org/book/katzenstein/index.html>

³⁸ Walt, Stephen, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca, 1987, pp. 26

³⁹ Sivan, Emmanuel, Arab Nationalism in the Age of the Islamic Resurgence în Israel Gershoni, James Jankowski (eds), Rethinking Nationalism in the Arab Middle East, p. 217

⁴⁰ Barnett, Michael, Dialogues in Arab Politics: Negotiations in Regional Order, Columbia University Press, New York, 1998, www.ciaonet.org/book/barnett/index.html

⁴¹ Martin Kramer, "Arab Nationalism: Mistaken Identity," *Daedalus* 122 (Summer 1993), pp. 171-206

⁴² Tibi, Bassam, From Pan-Arabism to the Community of Sovereign Arab States: Redefining the Arab and Arabism in the Aftermath of the Second Gulf War, în Michael C. Hudson (ed.), Middle East Dilemma: The Politics and Economics of Arab Integration, Tauris&Co. Ltd, 1999 www.ciaonet.org/books/hudson/index.html

ABSTRACT

Panarabism as a global ideology which has been used by some important leaders within the Greater Middle East gradually lost its attractiveness and was replaced by nationalism and then islamism. The only solution to recover it would be to adopt a European-like pluralist model base don tolerance and permanent dialogue between the different Arab nations.

Mihaela Matei este doctorand în relații internaționale în cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative, fiind specializată în analiza politicilor de apărare și în studiul civilizației popoarelor arabe.

Fuel Cells. An alternative in Romania's energy policy

Cătălina D. Ceafar, Șerban N. Stamatina

Introduction

Romania's population is around 21 million. Although the growth rate is -0.136%, Romanian energy demand is growing and is expected to continue growing in the near future. Romania produces significant quantities of solid fossil fuel. The national production of fossil fuel has decreased since the '90s, but the national production on renewable energy shows a growth of 79% in the period of 1990-2004. Romania is an energy importing country. More than 32% of energy consumption in the country is met by imports who continue growing each year¹. Therefore it is important to supply the energy demand with renewable resources without taking into account the fossil resources.

Renewable energy resources such as solar, hydroelectric, biomass, wind, ocean and geothermal energy offer a great number of benefits like environmental benefits and industrial competitiveness. The investments in the renewable energy will help creating jobs and promoting innovation in the Romanian economy. An important renewable energy aspect is that almost none of them release gaseous or liquid pollutants. Romania disposes of a varied scale of resources, a reduced quantity of fossil fuel and a huge renewable resource potential. In Romania there is a good potential of renewable energy and also of engineers, but the main issue is the lack of operational experience. Romania has also two main advantages: that it has a long tradition in the energy industry, and an institutional and legislative frame according to the principals of the internal market of the European Union. On

the other hand it is facing many deficiencies, such as: the lack of financial measures regarding the sustainable programs of the energy growth and the use of renewable energy sources, and big costs of the uranium exploitation. The energetic strategy and objectives are set according to the European political directions and the main objective of the Romanian political energy is to assure a durable development in the energetic sector.

An alternative way of producing energy is the fuel cell technology. Japan and Germany are the leading countries in this technology and probably the first that will implement them in the national energy market. Romania is struggling to promote renewable energy sources at national level. The population is not agreeing with new forms of energy that makes it even harder for fuel cell technology to reach a major involvement.

Energy profile

Romania does not possess large fossil fuel reserves. Besides natural gas, the rest of the fossil fuel reserves in the country are far from being able to meet the increasing domestic demands. Romania has the largest petroleum reserves in Eastern Europe and was also a major oil producer and exporter in the last century. Instead of this continuous depletion of the fossil fuels fields, Romania has substantial but not sufficient renewable energy sources. According to Andris Piebalbs, Romania has to increase by 20% the use of renewable energy².

Romania's demand for electricity has been mostly constant over the past decade. Thermal-electric power plants are the major electricity supplier. Due to the lack of resources and the quality of it, Romania can cover only 65% of its energy needs. The rest of 35% is conditioned by import from Russia. As Figure 1 shows, Romania covered the Final Energy Consumption (FEC) only from its Total Primary Energy Production (TPEP), over the last years.

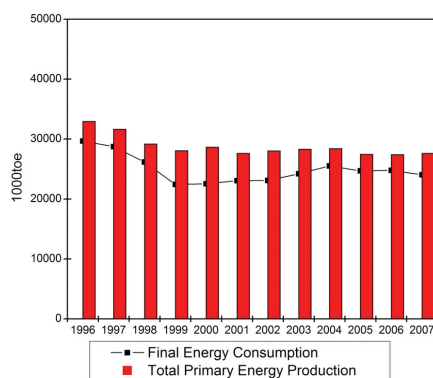

Fig.1 Romania's total primary production and final energy consumption of energy 1996-2007 (Eurostat's database, 2009)

Fossil fuel resources

At present, the energy program is based on producing energy from natural gas and crude oil. Natural gas is a major fuel resource for Romania. Romania's percentage for energy dependence fluctuated between 25 and 30 percent since 1996, reaching 32% in 2007. The energy is provided in most cases by natural gas power plant. The total primary energy production (TPEP) was constant in the last decade. The energy production from crude oil and natural gas overcome the domestic demand. The biggest lignite deposits are in Jiu Valley, Oltenia. Romania's hard coal resources are estimated at 936.8 Mt with 801 MT reserves and 4Mt are imported, while the lignite resources are estimated at 3537.9 Mt with 1364 Mt reserves. The coal found in Romania is called brown coal which is known for its medium quality³.

The oil peak production was reached in 1976. Primary production of crude oil is declining since 1990 due to the 200 oil fields that begun depleting

and discovery of new ones is wan. The final energy consumption of petroleum products is rising since 1999. The demand of petroleum products (Figure 2) will continuously rise due to the continuous development of the transport

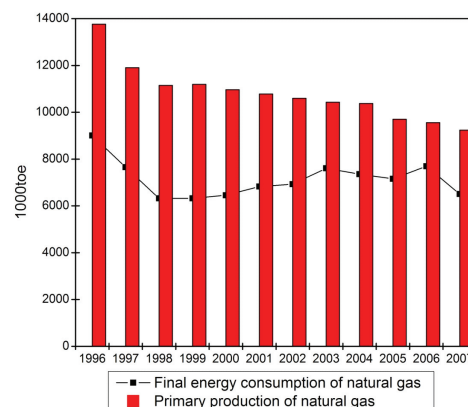

Fig.2 Romania's primary production of crude oil and final energy consumption of petroleum products 1996-2007 (Eurostat's database, 2009)

sector, which is the main consumer of petroleum products. The oil market in Romania is mainly controlled by four companies: Petrom, Rompetrol, RAFO Onesti and Lukoil. Petrom is the largest energy company, 51 % is owned by OMV, a group from Austria. Petrom holds concession rights over 20 exploitation and production areas and 400 commercial deposits of oil⁴. Romania is a well-

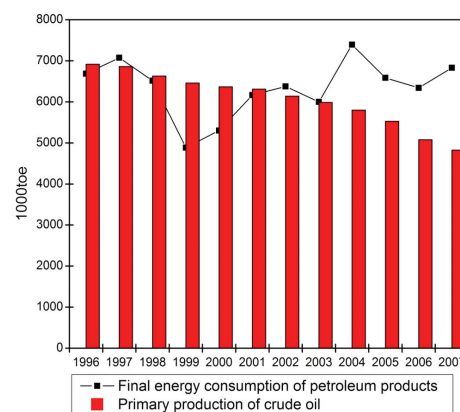

Fig.3 Romania's primary production of natural gas and final energy consumption of natural gas 1996-2007 (Eurostat's database, 2009)

known country regarding the natural gas resources. Romania has the largest gas market

in Central Europe and was the first country which used gas in industrial purposes. Romania uses natural gas for producing 45% of thermal energy and 33% of electric energy. Even if the primary production of natural gas is declining, the final energy consumption of natural gas is still small comparing to the production. Last year, Romgaz (The National Society for Natural Gas, the most important producer and supplier of natural gas in Romania) discovered a new natural deposit at Berbiceni. Romgaz and Gazprom will set up a joint venture for developing and building of new powerplants and gas storage facilities.

The only nuclear power plant in Romania, Cernavoda nuclear power plant, is using two reactors each one producing 700 MW of electricity. Romania's government is intending to build another two reactors. Two years ago, Romania started the second reactor from Cernavoda, due to this reactor 12% of Romanian energy demand is met by nuclear energy. Romania built in the last decade a whole infrastructure with two factories in Brasov and Zimnicea for producing nuclear fuel. Romania's biggest problem regarding the nuclear energy is the lack of resources, which it is anticipated for depletion in 2015-2018⁵.

Electricity generation in Romania

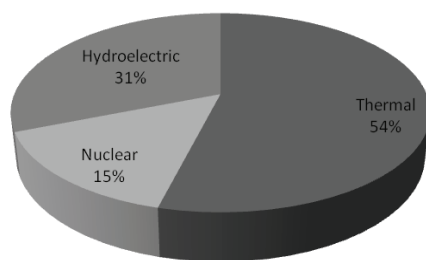

Table 1. Electricity generation in Romania by source

Renewable energy resources

Romania has substantial renewable energy resources, the main one being hydroelectric power plant. Romania's renewable energy resources are: hydro, biomass, wind, geothermal and solar.

Romania must increase the amount of renewables in its energy mix from 17.8% in 2005, to 24% by 2020, as it was mandated by the EU

renewables Directive. Wind energy is the leading way for meeting the 2020 demands⁶.

Type of source	Potential	Type of energy
solar	60 PJ	thermal
	1.2 TWh	electric
wind	23 TWh	electric
hydro	36 TWh	electric
small hydro (< 10 MW)	3.6 TWh	electric
biomass and biogas	318 PJ	thermal and electric
geothermal	7 PJ	thermal

Table 2. Romania's thermal and electric potential using renewable energy sources

According to recent studies, Romania's technical hydro potential is 36000 GWh/year, but the economically usable hydropower potential is estimated at 30000 GWh/year. The annual energy production from hydro is 18500 GWh/year, that means that Romania uses about 50% of his hydro potential⁷. The main company that produces hydroenergy is Hidroelectrica, the company controls 326 hydropower plants, 365 dams and 20 hydro-aggregates. The company provides 25 % of Romania's total energy production. Most of the hydropower plants owned and controlled by Hidroelectrica need serious improvements. The Romanian government hopes that hydroelectric power plant capacity will expand to 25000 MW by the year 2020⁸.

In 2007 wind installed capacity in the whole world reaches 74000 MW, meaning almost 1 % from the electrical energy world demand. According to recent studies Romania's wind potential is 14 GW installed capacity, meaning an energy production of 23 TWh/year. Romania started to build a wind park in Dobrogea region, 20 km from the Black Sea, with a capacity of 600 MW (= 0,6 GW); 30% of Romania's renewable energy. Dobrogea is the leading region regarding the wind potential in South-East Europe and the second region in Europe⁹. In 2009, Romania's wind power capacity installed was of 10MW, out of 65 GW installed capacity for EU. A major problem for Romania in the development of wind energy is the national electric grid, which needs serious improvements¹⁰.

Romania's history in geothermal resources began in 1960, when exploration identified eight geothermal areas. The geothermal resources were found at depths between 800 and 3500 m with low-enthalpy (40-120°C). Romania's reserves of geothermal energy amount to 200 000 TJ for 20 years. The reserves were found in Olt Valley, Oradea, Bors and Bucharest, where the soil is porous (Olt Valley) or carbonate formations (Oradea, Bors, Bucharest). Another 15 wells were drilled in the last decade. The total thermal capacity in the existing wells is 480 MW_t, but only 152 MW_t are currently being exploited, from 96 wells¹¹.

12% of world's primary energy supply is energy from biomass. Conversion of biomass to energy is made by using two technologies: thermo-chemical and bio-chemical. Energy from biomass can be produced by using four categories of materials:

- wastes: agricultural wastes, urban wood wastes, etc.
- forest products: wood, trees, sawdust, etc.
- energy crops: grasses, starch crops, sugar crops, oilseed crops, etc.
- aquatic plants: water weeds, reed, algae, etc.

Romania has a huge energetic potential of biomass. According to recent studies, Romania's biomass potential is evaluated at 318 PJ/year, representing 15% from the total primary energy resources in 2007. Wood and agricultural wastes represent 80% from the total biomass quantity.

Solar radiation can be transformed into useful energy by two technologies: solar panels and thermo-solar panels. Although solar energy has an interesting potential in Romania, the use of solar energy-electric energy conversion is close to zero. The biggest solar power plant is in Politehnica University of Bucharest, with an installed power of 30 kW. By the year 2010, 600 thermo-solar panels are supposed to be built in Mangalia towards sustaining the deficit of hot water.

Renewable energy policies

Europe is becoming increasingly dependent on imports of fossil fuel, which emits CO₂ and other greenhouse gases, and raises the problem

of the insecure supply and unpredictable growth of the energy prices. One of the European countries who confront these problems is Romania. The European Union has adopted targets such as expanding the use of renewable energy in order to achieve the improvement of energy security, reduced greenhouse gas, emissions and to improve the competitiveness of the European economics¹².

The energy sectors influence the evolution of the entire society. We cannot talk about economic growth without an efficient energy sector. The political energy starts with an economic perspective and the energy objective must be according to the global objective. The political energy is correlated with the other policies and together they sustain the national programs. The Romanian political energy is bounded by the general political economy, with the environmental problems and with the particularities of the energetic sector. Romania covers 66% of the necessary resources from internal resources. The energy policies anticipate the growth of the imports of the natural gas and nuclear energy in the detriment of crude oil. The national energetic sector must face the challenges that exist at the domestic and global level: the energy security, the growth of the economic competitiveness and the reduction of the environmental impact. Those challenges are very important because Romania must recover the economic growth that the other members of the European Union have. In order to have a sustainable political energy and an efficient one, the Romanian government has to create more strategies. The most complex and with more adjustments is the Energetic Strategy of Romania for 2007-2020. This strategy has the following objectives:

1. Energetic security
 - a. The growth of the energetic security by assuring the necessary of energetic resources and by limiting the dependence of the imports resources;
 - b. The diversity of resources imports;
2. Durable development
 - a. The growth of energetic efficient;
 - b. To promote the energy based on renewable resources;

c. The efficient and rational use of energy;

3. Competitiveness

a. The development of the competitor market of electric energy, natural gas, oil, uranium, green certificates;

b. The liberalization of energy transit¹³;

Romania disposes of a variable scale of resources like crude oil, natural gas, uranium and an important potential of renewable energy. Romania imports 40% of its annual consumption, around 18 billion cubic meters of gas. However, the Romanian Government is hoping for a resurgence of the coal industry, getting more output from existing mines¹⁴.

The challenge for Romania is to:

- To develop a real time demand-supply, balancing mechanism;
- To develop a mechanism for protection of residential consumers in a liberalized power market context;
- To develop new investments;

Regarding the investments in the energy sector, it must be mentioned the fact that Romania is connected to the regional power network, which operates simultaneous with other South-East Regional Energy Market countries, SEEREM. It is required large investments if Romania is to compete in the SEEREM. If Romania is able to meet challenges such as energy tariffs, further institutional reform, investments and export opportunities, we can talk about a prepared regional energy market.

The production and demand of energy forecast for 2007-2020:

- The national energy demand will grow with 3% on year;
- The export of electric energy will grow substantial after 2015, due to the nuclear power plant Nr.3 and 4 from Cernavoda that will work at that time;
- It will be encouraging the use of renewable energy, with the objective of reaching by 2010, 33% of the internal consumption of electricity¹⁵.

Legislative and European institutional framework

For a good function and a development of the energetic sector, it is necessary to create a stable

climate and predictable in what the legislative and settlement frame is concerned. The new settlements must be applied just after a long process of discusses, in this way all the entities can express their points of view. The settlements must not discriminate and must assure the drawing of the new investments in this sector.

The national security strategy defines the areas of major interest:

- o Transport infrastructure
- o Energetic infrastructure
- o Communications infrastructure
- o The management of the hydrographic potential

In order to sustain the former areas it has been given the following legislative decisions:

- o The order of the Economy and Trade Minister Nr. 796/2006 in what concerned the creation of the working group for the protection of the infrastructure in the electric energy field
- o The Law of electric energy Nr. 13/2007 which establish the responsibility regarding the energetic security

The legislative frame of the energetic sector was developed according to the communitarian legislation in the field. There had been adopted laws of the electric energy, natural gas, mines, oil, nuclear activities, and the efficient use of energy. These laws fit in the European legislation. Regarding the institutional aspect there had been created offices in the electric energy area like *National Regulatory Agency of Energy*, in the natural gas area *The Natural Gas Official Regulatory*. These offices have merged in 2007. The thermal energetic area belongs to the *National Official of Regulatory for the Community Service of the Public Utility*. Regarding the efficient use of the energy, *The Romanian Agency for the Conservation of the Energy* secures the legislative and regulatory frame, and also the implementation of investment programs at the national field. Romania has developed the necessary infrastructure for the nuclear energy, which respects the standard demands of the International Agency of atomic Energy from Vienne. The legislative system of adopted norms and standards in the nuclear security, correspond with the politics and the adjustments in the energetic area of the European Union.

Regarding the renewable resources, there have been a series of government decisions and laws like:

- o Government Decision Nr.443/2003 which promote the electric energy production from renewable energy

- o Government Decision Nr.1535/2004 regarding the approval of the renewable energy strategy

- o Government Decision Nr. 22/2008 regarding the energetic efficiency and the promotion of the use of the renewable energy¹⁶.

Romania was one of the candidate countries from the European Union which transposed in her legislation the stipulation of the Directive 2001/77/CE which established the objective for 2012, 33% of the internal consumption on electric energy¹⁷.

A new way for producing energy

One of the Romania's encountering problem is securing energy supplies and meeting international commitments to reduce CO₂ emissions. European Union concerns regarding the fossil fuel stocks and security of supply created a new energy strategy. European Union stimulated governments to explore the finding and development of alter native sources of energy. Within this context, the use of a sustainable source, such as fuel cells, as generating heat and power for residential and household sector.

A fuel cell is an energy converter that transforms the chemical energy of the fuel directly into electricity¹⁸. Fuel cell technology is a totally different technology than fossil fuel technology and even than renewable technology. This new technology may radically change the way in which electrical energy is supplied to the consumer.

Usually, a process of electricity generation from fuels involves several steps:

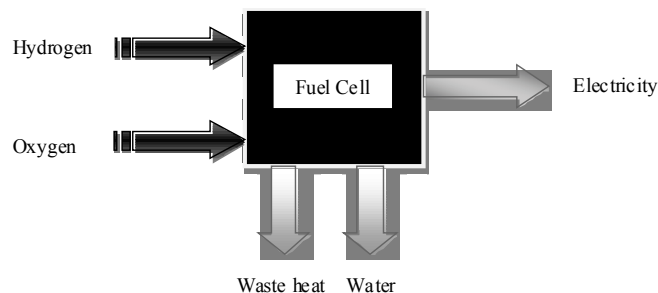
1. combustion of fuel converts the chemical energy into heat
2. the heat is used for generating steam
3. steam is used in a process that converts thermal energy into mechanical energy
4. mechanical energy is used for generating electricity

A fuel cell is generating electricity in a single step without involving moving parts. Actually this simplicity makes it more interesting. A fuel cell generates a small quantity of power, but a stack in which the fuel cell is a repetitive unit, can produce large amounts of energy depending on the fuel cell number that assemble the stack. So if this device is far much simpler than the four steps, means that it's less expensive than the current technology. Practically it's not, this technology is continuously developing. Fuel cells are not cheap to implement on the contrary they are quite expensive. Besides that they also need a new fuel infrastructure, ideally based on hydrogen. Moreover there is another problem mainly the increased liberalisation of energy markets.

For fuel cell technology to enter the Romanian energy market, the socio-technical regime will need a new perspective¹⁹ in fact a massive change. This change has an impact at micro and macro level. It demands the creation, evolution and growth of niche markets²⁰ at micro level and "slow-moving changes in the 'landscape'²¹".

The government no longer has to interfere only through research and development strategies, it has to create niche markets, new policy, etc. Even though, it is hard to predict how this transition will take place. The government funded and is still funding the pre-commercial use of fuel cell in demonstrations, but these demonstrations may or may not lead nowhere²².

Fig. 4 Products and reactants involved in a typically fuel cell process

Human kind produces electric energy for over 100 years, in this time the system evolved from highly fragmented towards a centralised dominated industry formed basically from a small number of large companies that generate and distribute electric energy over a national grid.

After the 1970 energy crisis, when the energy policy term was coined, the increase in the competition for producing energy led to a semi-independent energy market in the world. The European Union concern regarding the energy supply, forced it to develop an energy policy that encourages developing of new alternative ways for producing energy. One of these were the fuel cells.

One of the fuel cell asset is that it may produce heat in the same time in which electricity is produced. For governments that are interested in reducing carbon emissions, like Romania, and industry users that requires both heat and power take a big interest in this technology, Combined Heat and Power (CHP) is actually highly efficient. 80% of all over the world installed CHP is in large industrial applications with a need for both heat and power²³.

CHP creates advantages such as avoiding the costs for distribution in the national grid and also creates disadvantages for the incumbent electricity suppliers²⁴. The companies that tested CHP for industrial use are now turning to micro-CHP for residential use.

Although the huge potential for the market is clear, customers, especially residential customers, are not quite agreeing with the adoption of new technology, making the take-up for CHP especially micro-CHP slow. The fuel cell has another asset such as customer comfort. Basically, fuel cells are using electrochemical energy of a fuel and transforms it directly into energy, without using an engine, so excluding moving parts, noise, etc.

The question is: how does this socio-technical transformation occur? This transformation takes place by involving four processes²⁵, mainly:

- creating markets
- entry of firms in the energy market
- institutional change
- formation of technology coalitions

Creating markets generally refers to creating, exploring and exploiting niche markets, where this technology has some advantages,

mainly technology performances. Government support regarding the introduction of small CHP systems, for example 1kW, for new residential and households. In fact creating market for CHP systems that are using fuel cells.

Romania can create markets at national, regional and local level. For implementing fuel cells at national level it's mandatory forming a new infrastructure, mainly a new national grid based on hydrogen. CHP can be used for industrial and residential use, meaning that CHP can be introduced in the local energy market. For the local CHP use it's not mandatory the construction of a hydrogen national grid. Hydrogen is the main fuel used in this new technology, that can be obtained by electrolysis for local purpose.

The national grid in Romania is not a modern one, actually it can not face the renewable energy demand, see the wind energy demands regarding Dobrogea region. Also the national grid does not cover the whole geographical area or is not working at its maximum capacity, creating a niche market for fuel cells. Also some tourism interest areas are not connected to the thermal centralised grid, especially mountain facilities like Paltinis, Vatra Dornei neighborhoods, etc areas with a huge touristic potential.

All of this may create the fuel cell technology a promising technology within the tourism sector. The continuously development of the residential sector and the failure of the national grid might make CHP systems providing electric energy and heat to the customer, by a new and innovative way, more exactly by the means of the fuel cell technology.

Entry of firms is mainly the development of the complete fuel cell system, which integrates a number of technologies, including hydrogen processing (hydrogen being one of the fuels needed in a fuel cell), advanced material technology (the inside reaction is closely dependent to the component materials), fluid and electrical engineering for handling the heat and electricity in a usable form. The strength of these industries and the collaboration with other foreign companies to fill in the gaps and also the transfer technology will play a major role.

The leak transition from the university research towards the industrial sector makes it

hard for new companies to develop in this sector. Although there are some companies that are developing fuel cells and parts of it, such as Roseal and Comaltronic, it's hard to say that this stage is moving on. These two companies are part of international projects and are collaborating with different foreign companies such as Horner and G&E Electric. University research is not widely spread; there are a small number of universities that are involved in this research. University of Bucharest developed through "3 Nano-SAE" Research Center teaching systems for educational purposes. The Research Institute ICPE-CA developed one 5 kW fuel cell stack and another 700 W fuel cell stack.

The main *institutional factor* will probably be R&D policy, where the government may favor particular technologies. It is a multi-stage process, which includes directing science and engineering towards particular technologies, market regulations for supporting critical stages of new technologies. Institutional factor is the heart of the whole transformations²⁶.

Technology coalitions may contain rival partners or companies from different industries, interest groups, all this evolving towards a bigger influence over the institutional framework (ex.: Fuel Cell Commercialization Conference of Japan, formed in 2001 with 134 members including nearly all the companies in the fuel cell industry). For a technology to develop, it needs coalitions to engage in political debates for influencing institutional change²⁷.

Romania's government has not improved in the last decade in these two last stages. There is not a common R&D policy, so the government can't favor a technology. Without a certain R&D policy, creating new leading ways towards a common purpose of both science and engineering can't be done.

In Romania there are no more than four companies that develop fuel cell technology, due to this fact the number of coalitions is equal to zero.

SWOT ANALYSIS

The following SWOT Analysis shows the situation of the energy sector in Romania.

Fossil fuel resources:

Strengths:

- Romania has national energetic resources such as: reserves of coal, oil and natural gas;
- A complex and diverse infrastructure: national networks of transporting electric energy, natural gas and crude oil;
- An institutional and legislative frame according to the principles of the European Union internal market;
- The liberalization of the energetic and natural gas market;

Weaknesses:

- A high dependency of the European imports and an ever higher one from Russia;
- A decreased level of the financial sources comparing to the necessities in the infrastructure investments;
- A long time period regarding the coal regeneration;
- High costs for extraction;
- A unequally resource distribution on Earth, making Romania energy dependent of certain countries, like Russia

Opportunities:

- Economic growth;
- A long experience in the extraction field ;

Threats:

- The increased quantities of CO₂ emissions and other gas pollutants;
- High costs;
- Deficit of the fossil resources;
- The lack of fossil fuel can generate conflicts and energetic crises;
- The peak overrun for all fossil fuel resources;

Nuclear power

Strengths:

- Nuclear programs based on a safe technology;
- A developed technology regarding the production;

Weaknesses:

- Lack of nuclear fuel;
- Uranium dependence;
- Technology used in Cernavodă nuclear power plant is outdated;

■ Monitor Strategic ■

- High prices of the extraction of uranium;

Opportunities:

- Development in the nuclear research;
- Creating new jobs;
- Economy growth;

Threats:

- A negative impact on the environment;
- The prime material (uranium) is radioactive;
- Nuclear accidents such as Chernobyl accident;

Renewable energy resources such as: solar, hydroelectric, biomass, wind, ocean, and geothermal energy:

Strengths:

- The wind, solar and geothermal energy are inexhaustible sources;
- Clean energies that aren't a threat to global warming.

- High potential of the renewable energy;

Weaknesses:

- High costs for implementing anywhere in Romania;
- Few regions where the wind energy might be eligible;
- In order to produce energy, a study case is needed, due to the fact that the efficiency is highly dependent to the climate;
- A negative impact on the environment for hydro power plants, such as species extinctions;
- Moreover there are certain regions for producing energy: Dobrogea – Wind, Solar – southern Romania, etc.;
- High maintenance costs;

Opportunities:

- The creation of new technology and new jobs;
- Innovation;
- Competitiveness;
- Economy growth;

Threats:

- Dependency on the climate factors;
- Can led to the change of the environment, hydro case;
- Climate being in a continuously change, the technologies that are using solar and wind energy can't predict that a certain amount of energy will be produced over a period of time;

Fuel Cells

Strengths:

- Clean technology ;
- National security: the fuel cells are using hydrogen. Even if is not available like fuel, it can be obtained by water electrolysis;
- Dimension and weight;
- Comfort: reduced noise, no maintenance over a long period of time, etc.;
- High energy efficiency
- Actually the fuel cell technology may operate, without changing components, from 5000 to 8000 h, but their capacity is around 50 000 h or 10 years
- The possibility to be included in a module/ stack, which makes it easy to improve a power plant energy;
- Romania is one of the leading countries in fuel cell research;

Weaknesses:

- This new technology needs a new fuel infrastructure, mainly hydrogen

Opportunities:

- Because of their properties, the fuel cells have been applied in the following areas: the automobile industry, energy distribution systems, special programs and aviation industry;
- Introducing them on the residence and industrial energy market due to their capabilities of generating both power and heat;
- Supplying energy for portable devices, such as laptops, CD-players, mobile phones, Etc.
- Economic growth;
- Developing a new industry;
- Being partners with high developed countries, such as Germany, Japan, UK and USA, regarding the research implied in this domain;
- International investments, fuel cells being one of the leading technology in the EU policies for alternative energy;

Threats:

- It uses hydrogen, that may be explosive;

Conclusions

The world is facing energy and climate changes. Consumers, industry and public

authorities, need to be aware of the importance of energy efficiency and to treat this problem with the required attention. Europe does not have the fossil fuel resources necessary to emerge like a winner in the battle for the energy supply. But it does have rich renewable energy resources and must take advanced of this essay in order to have a good economic future and a sustainable energy policy. The development of the renewable sources has been and will continue to be a central aim of the European Union policy. As a member state of the European Union since 2007, Romania must be in accordance with the European Union legislation in the energy field. As we state earlier in the paper, Romania has a good potential regarding the renewable resources, but one of the main problem that it is facing, it is the lack of interest and the hierocratic level. The Romanian energy policy establishes a number of key principals like: competitiveness and innovation, an internal market and a fair competition. But in order to talk about a sustainable energy policy in Romania we must introduce another important key and that's flexibility. Flexibility which helps sustains new technology, an alternative way of producing energy, like fuel cells.

Fuel cells are based on a power generating technology that is changing the way that the electricity is supplied to the consumer. Fuel cells may be produced in different sizes: from few Watts to 50 kW. This feature makes them usable in many industries. This paper deals only with the fuel cells that may be used for residences and households, mainly small scale fuel cells for residential CHP. The technology has a huge potential but encounters big problems such as:

- It's much more expensive than the current technology;
- The technology is not proven;
- Cost-performance;
- Building a new infrastructure;

If the growth energy demand will continue to increase, probably the oil price will rise as well. When the oil and natural gas will reach a price that it would be outrageous, then the other technologies will breakthrough. Fuel cells are the right choice for residential use, because the need for both power and heat is mandatory. Another

market that can be used by CHP system is the mountain tourism region, which needs another form of heating.

Using the Jacobsson and Bergek factor conditions for adoption of new technologies we concluded to the fact that Romania have not took measures for implementing this technology, but the industrial, tourism and residential demand speaks for itself. Even though Romania hasn't adopted the technology, the perspective offered by it is huge. Implementing fuel cells can lead even to an independent energy market.

Regarding the first consideration, *creating markets*, Romania has a large number of households that are not connected to the national grid, creating the market opportunity for specialized firms. Due to Romania's society that is conservative regarding new technologies, creating markets is a big issue.

The *entry of firms* into the market can be achieved by new firms that are specialized or main companies established in the energy sector and are looking to enlarge their activity. Unfortunately there aren't companies that are taking interest in fuel cells in this moment. The firms exist and they are functioning but there activity is weak due to the reduced demand.

As much as for the last two factors, we might say that Romania is not generally taking part in *institutional change* and *technology coalitions*. The consumer preferences has a key role, but the consumer is majorly conservative that demands new larger and more powerful conventional power plants and it doesn't seems to change anytime sooner.

The SWOT analysis reveals the offer made by fuel cells, being the most efficient technology in producing both power and energy compared to fossil fuel, nuclear power and renewable energy. This technology wins the battle with renewable energy sources regarding the energy efficiency and it is also a winner in the battle against fossil fuel due to no GHG (greenhouse gas) emissions. Against nuclear power the new technology has the advantage of being much smaller and not dependent of a natural source. All four are helping Romania's economy to grow, but only fuel cells and renewable energy sources are also helping the environment. The fuel cells

■ Monitor Strategic ■

due to their size and weight may produce energy for different kinds of consumers, from portable electronics to residence and industrial use, being the single technology that may assure both power and heat.

The government may encourage local contractors to try and use CHP for residential use, the isolated regions, that are involved in tourism, may be also encouraged, by different policies towards using 1,5-2 kW micro-CHP. Besides this the government can create a strategic policy towards a certain technology or technologies, such as Renewable and Alternative Energy. If there will be a certain policy in achieving the first three indicators, reaching the fourth will be just a matter of time, due to international coalitions in this field.

We sustain the promotion of the fuel cells in the Romanian energy sector because we think that these alternative resources can produce less emissions, can assure an efficient energy

supply, and also can contribute to the development and the growth of the country. In conclusion we want to state the fact that the fuel cells can enforce the technology field, the innovation and the development of the research. Fuel cell represents alternative resources for the sustainability of the Romania energy policy.

Appendix A

Sir William Grove asked himself in 1839 the following question: Is the electrolysis process reversible? The answer is: yes, it is. By answering this question he discovered the fuel cell. As previously said the fuel cell works by means of electrolysis, more exactly the reversible process of it, actually this process is the fuel cell's heart. Later on Sir Francis Bacon developed a fuel cell for British submarines during the Second World War. The fuel cell technology wasn't used until the NASA's space missions. There are practically six types of fuel cells presented in Table A.1.

Table A. 1 Description, operating temperature, efficiency and applications for the six types of fuel cell

Type	Description	Operating temperature (°C)	Efficiency	Application
Proton Exchange Membrane Fuel Cell (PEMFC)	The name speaks for its self, it has a polymer membrane that can conduct protons but not electron	50 – 100	50-60%	Automotive and resident applications
Direct Methanol Fuel Cells (DMFC)	It has also a polymer membrane and it uses methanol to produce energy	0 – 60	30-40%	Portable application
Alkaline Fuel Cell (AFC)	It's known as the Bacon cell after its inventor, it was used in the US space missions	50-200	70%	Space missions
Phosphoric acid fuel cells (PAFC)	Uses phosphoric acid as electrolyte	150-220	55%	Residential applications
Molten Carbonate Fuel Cells (MCFC)	The electrolyte is based on lithium salts that produce carbonate ions when they are melted	600-700	55-65%	Residential and industrial application
Solid Oxide Fuel Cell (SOFC)	Uses solid ceramics as an electrolyte	700-1000	55-65%	Residential and auxiliary application

References

Books

- Frano Barbier, *PEM Fuel Cells, Theory and Practice*, Elsevier Academic Press Volumes 172, Issue 1, October 2007,

Articles

- Aizic, D., *Analysis of the district heating sector in Romania*, World Bank, Washington Dc, 2003
- Doerte Fouquet, Thomas B. Johansson, *European renewable energy policy at crossroads- Focus on electricity support mechanisms*, Energy Policy Volume 36, Issue 11, November 2008, Pages 4079-4092
- Christopher J. Koroneos, Evanthia A. Nanaki, Energy Policy, *Electric energy sustainability in the Eastern Balkans*, Energy Policy Volume 35, Issue 7, July 2007, Pages 3826-3842
- Rip, A. Kemp, *Technological change*. In: Rayner, S., Malone, E.L. Ed. Human Choice and Climate Change, Battelle Press, Ohio, pp. 327
- Mulder, P. *Evolutionary Theorizing on Technological Change and sustainable Development*, European Meeting on Applied Evolutionary Economic.
- James E. Brown, *An emerging market in fuel cells? Residential combined heat and power in four countries*. Energy policy, Volume 35 Issue 4, April 2007, Pages 2173-2186
- Jacobsson, S. Berker, A. *Transforming the energy sector: the evolution of the technological systems in renewables energy technology*. Industrial and Corporate Change. Volume 13, Number 5, 2004
- European Commission, Eurostat, *Panorama of Energy, Energy statistics to support EU policies and solutions*, 2009 Edition <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>
- European Commission, Directorate – General for Energy and Transport, *Renewable make the difference*, 2008, <http://bookshop.europa.eu>
- Grid development essential for Romanian wind industry's growth, 2009, www.ewea.org
- Monitorul Oficial al României, *Hotărârea privind aprobarea Strategiei energetice a României pentru perioada 2007-2020*, Partea I

Nr.781/19.XI.2007, www.minind.ro/.../strategia_energetica_a_romaniei_2007_2020.pdf

Links

- ec.europa.eu/eurostat
- <http://www.anre.ro/documente.php?id=393>
- Romania's National Institute of Statistics, <http://www.insse.ro>
- <http://europa.eu.int>
- www.eia.doe.gov

Note

- ¹ European Commission, *Panorama of Energy, Energy statistics to support EU policies and solutions*, 2009 Edition, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>, pg. 85
- ² European Commission, *Renewable make the difference*, 2008, pp 1, <http://bookshop.europa.eu>
- ³ ec.europa.eu/eurostat, accessed 10.10.2009
- ⁴ ec.europa.eu/eurostat, accessed 10.10.2009
- ⁵ ec.europa.eu/eurostat, accessed 10.10.2009
- ⁶ Grid development essential for Romanian wind industry's growth, www.ewea.org/
- ⁷ Europe Commission-Eurostat Europa database, 2006, <http://europa.eu.int>
- ⁸ Romania's National Institute of Statistics, 2007, <http://www.insse.ro>
- ⁹ Ibidem
- ¹⁰ Strategia energetica a României pentru perioada 2007-2020, pp 20, <http://www.enero.ro>
- ¹¹ Energy Information Administration, 2006, www.eia.doe.gov
- ¹² Doerte Fouquet, Thomas B. Johansson, *European renewable energy policy at crossroads- Focus on electricity support mechanisms*, Energy Policy Volume 36, Issue 11, November 2008, page 1
- ¹³ Monitorul Oficial al României, *Hotărârea privind aprobarea Strategiei energetice a României pentru perioada 2007-2020*, Partea I Nr.781/19.XI.2007, www.minind.ro/.../strategia_energetica_a_romaniei_2007_2020.pdf pg.1
- ¹⁴ Christopher J. Koroneos, Evanthia A. Nanaki, Energy Policy, *Electric energy sustainability in the Eastern Balkans*, Energy Policy Volume 35, Issue 7, July 2007, page.3829
- ¹⁵ Monitorul Oficial al României, *Hotărârea privind aprobarea Strategiei energetice a României pentru perioada 2007-2020*, Partea I Nr.781/19.XI.2007, www.minind.ro pg 14
- ¹⁶ <http://www.anre.ro>, accessed 11.10.2009
- ¹⁷ Ibidem
- ¹⁸ Frano Barbier, *PEM Fuel Cells, Theory and Practice*, Elsevier Academic Press, Volumes 172, Issue 1, October 2007 pg. 1
- ¹⁹ Rip, A. Kemp, *Technological change*. In: Rayner, S., Malone, E.L. Ed. Human Choice and Climate Change, Battelle Press, Ohio, pp. 327

Monitor Strategic

- ²⁰ Mulder, P. Evolutionary Theorizing on Technological Change and sustainable Development, European Meeting on Applied Evolutionary Economic.
- ²¹ James E. Brown, *An emerging market in fuel cells? Residential combined heat and power in four countries* Energy policy, www.elsevier.com/locate/enpol pp .2174
- ²² Ibidem,
- ²³ Aizic, D. Analysis of the district heating sector in Romania, World Bank, Washington, DC, 2003.
- ²⁴ James E. Brown, *An emerging market in fuel cells? Residential combined heat and power in four countries* Energy policy, Energy policy, Volume 35 Issue 4, April 2007 pp.2176
- ²⁵ Jacobsson, S. Berker, A. *Transforming the energy sector: the evolution of the technological systems in renewables energy technology*. Industrial an Corporate Change, pp 815
- ²⁶ Jacobsson, S. Berker, A. *Transforming the energy sector: the evolution of the technological systems in renewables energy technology*. Industrial an Corporate Change, Volume 13. Nr. 5, 2004, pp 840
- ²⁷ Ibidem

ABSTRACT

Energy is an important element in human activities, an indispensable factor and a leading force of our society. Issues such as climate change, an increasing dependence on fossil fuel and rising energy costs are making us to rethink the way we produce and consume it. As for this problem, renewable sources represent a solution for a sustainable energy future. Besides renewable energy, the global demand and issues regarding the energy production, energy security supply and also the climate change, forced the governments to search alternative ways in producing energy. Within this context, the fuel cells that are producing both power and heat can fit into the context of global energy change. The prime markets for fuel cells in Romania are the local and regional one. The fuel cells assay of producing both power and heat may create a market that needs them. The diffusion of this alternative source of energy will be explained by using a market analysis for Romania, which will have as a conclusion Romania's first step towards a sustainable fuel cell market. The paper will also show the government role in this process.

Cătălina D. Ceafar and Șerban N. Stamatina are M.A. students in International Relations within the National School of Political Studies and Administration from Bucharest.

„Exodul creierelor” – premise și implicații. Cazul României

Maior ing. drd. Ionel STOICA

Transformările politice, sociale și economice petrecute la nivel global după 1990 și-au pus amprenta și asupra migrației internaționale. Globalizarea economică a permis forței de muncă să se deplaseze acolo unde găsește condiții mai bune de valorificare. Această tendință firească a fost susținută de politicile selective adoptate de statele membre ale Organizației pentru Cooperare Economică și Dezvoltare (OECD) în domeniul migrației, începând cu anii 1980. Ceea ce inițial a fost o dorință de îmbunătățire a calității imigrației în Australia și Canada s-a transformat treptat într-o competiție globală pentru recrutarea de forță de muncă înalt calificată. Pentru a evita de la bun început ambiguitățile, menționăm că, de regulă, se consideră că termenul “forță de muncă calificată” se referă la persoanele care au absolvit cel puțin 12 clase.

În ultimii ani, problema *exodului creierelor* a căpătat o importanță aparte datorită, în special, consecințelor pe care acest proces le are asupra regiunilor de emigrare a creierelor - regiuni ce se confruntă adesea cu un deficit semnificativ de forță de muncă calificată. Apar câteva întrebări: ce motivează persoanele calificate să emigreze în alte țări, care sunt regiunile cele mai afectate și spre ce țări se îndreaptă aceste persoane, cât este de amplu fenomenul în prezent, care sunt consecințele sale asupra țărilor afectate de lipsa forței de muncă calificate, ce măsuri au adoptat statele în curs de dezvoltare și cele dezvoltate pentru gestionarea fenomenului? Iată câteva aspecte pe care își propune să le abordeze materialul de față. Lucrarea abordează, de asemenea, câteva aspecte ale migrației creierelor din România, cu implicațiile pe care acest

fenomen le are pentru țara noastră în actualul context socio-economic intern.

1. Motivații ale exodului creierelor

Ca și în cazul altor categorii de imigranți, emigrarea creierelor are la bază motivații legate de obținerea unor venituri mai mari, un standard de viață mai ridicat, oportunități mai bune pentru carieră. Oportunitățile economice nu reprezintă însă singura motivație a migrației forței de muncă înalt calificate. La acestea se pot adăuga conflictele etnice, războaiele, corupția, nerespectarea drepturilor omului, crearea unor infrastructuri, în anumite zone populate sau guvernarea ineficientă¹.

Lipsa perspectivelor profesionale, discriminările în angajare sau promovare, subutilizarea, lipsa fondurilor pentru cercetare, a instrumentelor și echipamentelor tehnice necesare cercetării, deficiențele în sistemul educațional, instabilitatea politică și tensiunea socială constituie factori favorizanți ai migrației persoanelor calificate. Mai trebuie menționat că o serie de date statistice indică faptul că sporirea numărului de imigranți calificați este strâns legată de creșterea demografică și a nivelului educațional în țările în curs de dezvoltare.

2. Dimensiunea actuală a exodului creierelor

Potrivit experților Fondului Monetar Internațional, volumul *exodului creierelor* dinspre statele

mai puțin dezvoltate către cele mai dezvoltate este de aproximativ 12,9 milioane de persoane, dintre care șapte milioane au emigrat în SUA, iar 5,9 în celelalte state ale OECD. Aceleași surse afirmă că persoanele cele mai educate (minimum 12 clase) formează și grupurile cele mai mobile. Pentru această categorie de persoane, rata emigrației este cea mai ridicată, ajungând la 30% în cazul țărilor în curs de dezvoltare. Pe regiuni, *pierderea de creiere* era estimată în 1990 astfel: America Centrală – 15%, Africa – 6%, Asia – 5%, America de Sud – 3%².

În ultimele patru decade volumul fluxurilor migraționale în rândul forței de muncă calificate și înalt calificate a crescut dramatic la nivel mondial. Potrivit ONU, între 1960 și 1972, numărul total al imigranților cu calificare superioară între Nord și Sud a fost de 300.000 (UNCTAD, 1975). Anterior anului 1990, numai în SUA emigrau mai mult de 2,5 milioane de persoane calificate, iar la nivel mondial rata medie de emigrare a forței de muncă calificate atingea 5,5% din totalul existent, comparativ cu mai puțin de 1%, în cazul celei necalificate³.

3. Principalele destinații ale imigranților înalt calificați

La nivel global, unele regiuni geografice au cunoscut o intensificare a *exodului creierelor* (America Centrală, Europa de Est, Africa Sub-Sahariană, Asia Centrală și de Sud), în timp ce altele (Orientul Mijlociu) au înregistrat o reducere a intensității fenomenului. Acest fapt sugerează că o deschidere mai mare și reguli de selecție bazate pe standarde de calitate aplicate în țările dezvoltate evoluează concomitent cu oferta de cunoștințe și deprinderi din partea țărilor în curs de dezvoltare. Din acest considerent, nu se poate afirma cu certitudine dacă creșterea numărului de imigranți cu înaltă calificare este rezultatul politicilor de selecție în țările de destinație, al deciziei personale a imigranților sau este o combinație a acestor două cauze.

La nivel mondial, SUA reprezintă principalul pol de atracție pentru personalul calificat; de la începutul anilor 1990 circa 900.000 de persoane calificate, din India, China, Federația Rusă și din

alte câteva țări dezvoltate⁴ (Canada, Marea Britanie, Germania), în special lucrători în domeniul tehnologiei informației (IT), au emigrat în SUA în baza programului de acordare a vizelor temporare H-1B. În SUA studiază 32% din numărul total de studenți din țările dezvoltate⁵. Educația superioară reprezintă un canal important de recrutare a forței de muncă de către companiile americane.

Un alt stat care duce o campanie intensă de recrutare de personal calificat din alte state este Canada.

În ceea ce privește statele europene, cele mai atrăgătoare pentru persoanele calificate sunt Marea Britanie, Germania și Franța, deși, comparativ cu țările menționate mai sus succesul atragerii talentelor este mai modest. Recent, aceste state au implementat programe pentru atragerea studenților străini, a specialiștilor în IT, medicină sau cercetare. În anul 2000, Germania a lansat un fel de schemă de *carte verde* pentru recrutarea a 20.000 de specialiști în IT, iar până la finele anului următor a reușit să atragă aproximativ jumătate din acest număr, în special din Europa de Est⁶. În ianuarie 2002, guvernul britanic a anunțat lansarea unui program al migrației persoanelor calificate bazat pe scheme similare celor din Australia și Noua Zeelandă⁷.

Cele mai semnificative rate ale imigrației forței de muncă calificate se înregistrează în America Centrală (zona Caraibelor), Africa⁸ și Pacificul de Sud. Astfel, 14 din cele 30 de țări în care se înregistrează cea mai ridicată rată a emigrării creierelor sunt din Africa. În America Latină, statele care înregistrează cea mai ridicată cotă în rândul emigrării forței de muncă calificate sunt: Guyana, Grenada, Jamaica, Saint Vincent⁹, Columbia, Brazilia, Peru și Argentina, iar în Africa sunt Nigeria, Ghana și Africa de Sud.

Problema este în mod special acută pentru țările mici și sărace. În medie, țările cu venituri medii pe cap de locuitor înregistrează cea mai ridicată rată a emigrării creierelor. Acest aspect se explică prin faptul că emigrarea este un proces costisitor (din punct de vedere financiar), iar oamenii din țările mai sărace nu dispun de mijloacele financiare necesare angajării într-un astfel de proces. Totuși, chiar și în aceste condiții, după

1990 se înregistrează o creștere a numărului persoanelor calificate care au emigrat din țările sărace. Acest lucru se explică prin aceea că persoanele în cauză au apelat la împrumuturi, pe filiera relațiilor personale (de la prieteni, rude, etc.).

Trebuie însă precizat că migrația creierelor nu afectează numai țările în curs de dezvoltare, ci și pe cele dezvoltate. La nivel mondial asistăm la o competiție deschisă între aceste state pentru atragerea forței de muncă calificate, oriunde s-ar afla aceasta, deci și din țările dezvoltate. Un număr important de oameni de știință din statele europene au emigrat, spre exemplu, în SUA, Canada sau Australia. Totuși, migrația creierelor între țările dezvoltate pare mai degrabă un fenomen temporar care cuprinde studenți, cercetători, specialiști în IT. Acest flux imigrațional sugerează mai degrabă un model de *circulație a creierelor* decât unul de *exod* al acestora.

5. Politici adoptate de statele dezvoltate

Țările dezvoltate au fost întotdeauna interesate în atragerea forței de muncă calificate. Confruntate, în prezent, cu o lipsă acută de personal calificat în mai multe domenii de activitate, aceste țări au adoptat politici mai explicite care susțin acest proces. Politicile statelor dezvoltate în materie de atragere a forței de muncă calificate s-au materializat în elaborarea de programe, precum cele pentru specialiști în computere, în Germania sau asistente medicale, în SUA. S-a mers până la stabilirea unor criterii de eligibilitate pentru anumite categorii de lucrători (în Franța, Marea Britanie, SUA). Perspectivele mai bune de angajare și condițiile de acces mai relaxate pentru anumite categorii de lucrători au avut ca efect creșterea semnificativă a migrației creierelor în anii 1990, în majoritatea statelor dezvoltate.

Fiecare din aceste state adoptă însă politici diferite de recrutare a creierelor. Canada caută să recruteze personal cu deprinderi flexibile, de preferință vorbitori de limbă engleză sau franceză¹⁰. Orientarea guvernului canadian spre lucrători cu deprinderi flexibile se fundamen-

tează pe argumentul că economia este în continuă schimbare și deci nu se pot prevedea nici deprinderile și nici stocul necesar asigurării creșterii economice și dezvoltării generale a țării.

În Australia, o altă țară aflată în fruntea competiției globale pentru atragerea de capital uman, imigranții sunt selectați pe baza unui sistem de puncte bazat pe cunoașterea limbii engleze, pe deprinderi recunoscute și experiență profesională. Mai mult de 66.000 de lucrători calificați au intrat în Australia în anul 2003, iar circa 47.000 au beneficiat de viză temporară (care permite posesorilor să lucreze până la patru ani în această țară, după care aceștia pot solicita dreptul la rezidență permanentă)¹¹. Spre deosebire de Canada, guvernul australian caută să atragă lucrători calificați în acele domenii în care consideră că economia are nevoie (și în cantitățile prognozate ca fiind necesare).

În Germania, a fost adoptată o nouă lege care permite accesul pe piața muncii a lucrătorilor înalt calificați din afara UE, precum oameni de știință, manageri de top sau antreprenori. În baza acestei legi, această categorie de imigranți poate obține permisul la rezidență pe o perioadă de timp nedeterminată. Totuși, companiile germane pot angaja lucrători din afara spațiului UE numai dacă nu există disponibili cetățeni ai statelor membre ale UE¹².

Guvernul britanic a publicat, în 2005, un plan¹³ (care se va derula pe cinci ani) care vizează crearea unui sistem după modelul australian. Punctele sunt alocate în funcție de calificare, experiența în muncă și alți factori considerați relevanți. În baza acestui plan, personalul corespunzător primului nivel, cel al lucrătorilor înalt calificați - medici, ingineri, specialiști în IT sau finanțe - vor putea intra în Marea Britanie fără a avea o ofertă concretă de muncă. Persoanele situate pe palierul al doilea, asistenții medicali, profesorii și personalul din administrație, vor putea intra în Marea Britanie dacă vor avea un loc de muncă într-un domeniu deficitar și dacă angajatorul nu găsește forță de muncă calificată în Marea Britanie sau UE. Un al treilea nivel, mult mai restricționat, este cel al lucrătorilor necalificați, pe care autoritățile britanice speră să îl acopere cu personal din estul și centrul Europei.

6. Politici adoptate de statele în curs de dezvoltare pentru managementul migrației creierelor

Organizațiile internaționale promovează programe de revenire a imigranților în țările de origine. Programul *Organizației Internaționale pentru Revenirea Imigranților Calificați de Origine Africană* a atras mai mult de 2.000 de persoane înalt calificate din 41 de țări africane, în decurs de 16 ani (1974 - 1990). Acest demers a fost extins în cadrul Programului *Migrație pentru Dezvoltare în Africa*, care susține în prezent o varietate de "opțiuni de revenire", de la oportunități de investiții la revenirea temporară. De asemenea, ONU a recomandat tuturor guvernelor să formuleze politici raționale la nivel național și internațional, iar țărilor sursă să găsească soluții care să ofere oportunități mai bune de angajare și să identifice resurse alternative care să compenseze pierderile înregistrate în stocul de cunoaștere.

Organizația pentru Unitate Africană – organism care își desfășoară activitatea în cadrul Uniunii Africane – a adoptat, în iulie 2001, o rezoluție prin care cere statelor membre "să dezvolte strategii pentru utilizarea fondului de cunoaștere științifică și tehnologică al diasporei africane" pentru dezvoltarea continentului. Statele africane intenționează, de asemenea, constituirea unei baze de date continentale care să permită evaluarea magnitudinii fenomenului și să faciliteze colaborarea africanilor de acasă cu cei din străinătate.

Unele guverne au adoptat programe destinate încurajării revenirii imigranților înalt calificați în țările de origine. Thailanda și Irlanda, spre exemplu, au oferit fonduri importante pentru cercetare și stimulente financiare celor care lucrează în acest sector de activitate. China, un alt stat care tratează cu multă atenție problema, a oferit cercetătorilor pachete salariale atractive și încurajează schimbul de experiență cu străinătatea, iar Filipinele sprijină diaspora prin oferirea de oportunități de investiții în imobiliare conaționalilor rezidenți în străinătate¹⁴.

Una dintre cele mai de succes politici este cea adoptată de guvernul taiwanez, care numai în anul 2002 a reușit să atragă mai mult de 5.000 de oameni de știință¹⁵ (care imigraseră). Imigranții taiwanezi din Silicon Valley au contribuit la intensificarea fluxurilor de capital, cunoștințe și informații între Silicon Valley și Hsinchu Park din Taiwan. Guvernul taiwanez se concentrează pe utilizarea cunoștințelor și deprinderilor dobândite de aceștia în străinătate. În cadrul acestei abordări se pune accent pe încurajarea vizitării diasporei pentru împărtășirea cunoștințelor legate de dezvoltarea tehnologică¹⁶.

Migrația persoanelor calificate rămâne o preocupare și o problemă de rezolvat pentru țările în curs de dezvoltare. În cazul acestor țări, politicile în domeniu se axează pe două direcții:

- crearea condițiilor necesare pentru revenirea imigranților în țările de origine;
- și mobilizarea diasporei rezidente în țările dezvoltate pentru a contribui la procesele de modernizare și dezvoltare, fără a fi necesară prezența lor fizică.

7. Consecințele exodului creierelor

7.1. Efectele negative ale exodului creierelor

Efectele negative ale exodului creierelor pot fi resimțite atât de țările în curs de dezvoltare, cât și de cele dezvoltate. În cazul țărilor dezvoltate riscul pe care exodul creierelor îl induce asupra economiilor acestora este unul redus, deși nu poate fi negat. Aceste țări, chiar dacă pierd o parte din personalul calificat (care migrează spre alte țări dezvoltate unde găsește oportunități mai bune), au capacitatea de a-și acoperi deficitul de forță de muncă calificată atrăgând emigranți din țările în curs de dezvoltare. Calitatea acestui dublu circuit (flux) este importantă, chiar dacă este dificil de apreciat că pierderea unui specialist de top în genetică poate fi compensată prin sosirea a câteva sute de specialiști IT. Pe de altă parte însă, migrația creierelor între țările dezvoltate este una temporară¹⁷.

Consecințele sunt mai importante pentru țările în curs de dezvoltare. Pentru acestea

beneficiile potențiale depind de capacitatea lor de a determina aceste creiere să revină în timp în țările de origine pentru a-și putea utiliza noile competențe dobândite pe perioada cât au emigrat. Datele statistice indică însă că majoritatea imigranților calificați au tendința de a rămâne în țările în care au emigrat, spre deosebire de majoritatea celor din țările dezvoltate, care intenționează să revină în țările lor. La nivelul anilor 1990-91, circa 79% din absolvenții indieni de școli doctorale în SUA și 88% din cei chinezi încă lucrau în SUA în 1995; numai 11% din coreenii și 15% din japonezii care au obținut doctoratul în științe și inginerie în universități americane în aceeași perioadă de referință încă lucrau în SUA în anul 1995¹⁸.

Imigrația creierelor poate afecta țările în curs de dezvoltare pe multiple planuri. Persoanele talentate și întreprinzătoare sunt cele care creează, de regulă, locuri de muncă și în final prosperitate pentru ceilalți co-naționali. Ei pornesc afaceri, pun oamenii în mișcare, îi instruiesc și cresc productivitatea muncii. De aceea, atunci când emigrează, aceștia privează țara de origine nu numai de prezența lor fizică, de experiența și cunoștințele lor, ci și de aceste consecințe implicite. În domeniile care au nevoie de o mare cantitate de cunoștințe și deprinderi pentru a fi competitive, lipsa sau cantitatea insuficientă a acestei categorii de forță de muncă lasă firmele autohtone cu mai puține oportunități pentru realizarea economiilor de scară. De asemenea, crește și costul formării altor specialiști în cazul țărilor exportatoare de forță de muncă calificată. Și sistemele politice, juridice și administrative pot avea de suferit, de asemenea, dacă prea multe persoane calificate în aceste domenii părăsesc țara.

Una din consecințele negative ale exodului creierelor pentru țările în curs de dezvoltare constă în faptul că investițiile în educație în cazul acestor țări ar putea să nu conducă la creștere economică, dacă un număr ridicat de persoane calificate părăsesc țara de origine. Lowell și Findlay afirmă¹⁹ că emigrarea forței de muncă calificate din Europa de Est, în perioada anilor 1990 și ulterior, a avut ca rezultat încetinirea creșterii economice în aceste țări. În plus, aceste țări s-ar putea confrunta cu pierderi de natură fiscală din trei direcții:

- recuperarea în prea mică măsură a investițiilor publice în educație și formare profesională, atunci când sistemul educațional este susținut de stat (așa cum este cazul în majoritatea statelor în curs de dezvoltare);

- costul pentru instruirea unei noi forțe de muncă ce urmează să o înlocuiască pe cea care a emigrat;

- pierderi legate de veniturile obținute din taxe și impozite actuale și viitoare. În Africa, imigrația forței de muncă calificate reprezintă o problemă critică, dacă ținem cont de faptul că instruirea acestei categorii de personal reprezintă un efort bugetar deosebit, în condițiile în care continentul se confruntă cu o sărăcie endemică și cu probleme de funcționare a sistemului de sănătate dintre cele mai grave și complexe.

Totuși, costul emigrării creierelor nu este ridicat în cazul tuturor statelor. În cazul Indiei, spre exemplu - țară care formează mai mulți ingineri decât ar fi profitabil să angajeze -, emigrarea unei părți a acestora nu constituie o pierdere importantă. În Filipine, școlile medicale private încurajează studenții care își plătesc propria instruire, oferindu-le perspectiva de a obține slujbe în SUA, după absolvirea școlii²⁰.

7.2. Efecte pozitive ale exodului creierelor

Țările exportatoare de creiere pot însă și câștiga din imigrarea acestei categorii de persoane. Țări precum China, India, Filipine, Sri Lanka sau Vietnam au elaborat programe prin care încurajează co-naționali înalt calificați să emigreze, ceea ce sugerează că guvernele acestor țări apreciază că beneficiile rezultate din acest proces depășesc costurile. India, care produce mai multă forță de muncă calificată decât are nevoie propria economie, presează prin intermediul Organizației Mondiale a Comerțului ca țările dezvoltate să acorde un număr mai mare de vize de lucru temporare indienilor cu calificare ridicată²¹.

Migrația creierelor poate conduce la creșterea salariilor forței de muncă calificate care rămâne în țară (aceasta va fi redusă numeric și deci, efortul bugetar va fi mai ușor de suportat). În plus, deoarece persoanele înalt calificate

câștigă mai mult decât cele necalificate, ele pot trimite în țările de origine sume mai mari de bani. Unele estimări indică faptul că africanii care lucrează în străinătate trimit anual în țările de origine circa 45 de miliarde USD²².

Cel mai important beneficiu al țărilor exportatoare de creiere se obține în cazul revenirii imigranților în țările de origine pe durata vieții lor active. Imigranții care decid să revină în țara de origine aduc cu ei cunoștințe și idei noi, pe care le-au dobândit în țările în care au emigrat și care pot avea ca rezultat creșterea productivității muncii, diversificarea producției și creșterea consumului, care în final se traduc prin creșterea calității vieții în țările în curs de dezvoltare.

De asemenea, diaspora poate contribui la crearea de rețele care să favorizeze creșterea exporturilor între țările sursă și de destinație ale migrației internaționale, poate stimula investițiile și comerțul internațional și poate contribui la răspândirea cunoștințelor și tehnologiilor (know-how-lui), așa cum s-a întâmplat în cazul taiwanezilor din Silicon Valley sau al lui Peter Jackson care a dinamizat industria filmului din Noua Zeelandă, realizând înregistrările pentru filmele de la Hollywood în țara sa natală²³. Devenind întreprinzători transnaționali, acești imigranți pot furniza informații, contacte și know-how cultural care pot lega regiuni geografice aflate la mare distanță, dinamizând astfel economia mondială. Ei pot crea rețele sociale care permit producătorilor să obțină beneficii din colaborarea reciprocă și favorizează accesul acestora la surse de finanțare externe, cunoștințe tehnice și piețe internaționale.

Posibilitatea de a lucra în străinătate și de a câștiga mai mult poate încuraja și alte persoane din țările în curs de dezvoltare să dobândească deprinderi și să-și crească nivelul educațional, deși în final nu toate aceste persoane vor emigra. Există opinii potrivit cărora o creștere a oportunității de emigrare duce la creșterea investițiilor în educație, iar acest câștig depășește pierderile generate de *exodul creierelor*²⁴. Toate aceste beneficii pot avea ca rezultat accelerarea creșterii economice și pot compensa efortul țărilor în curs de dezvoltare pentru pierderea unei părți din forța de muncă calificată.

8. Măsuri de limitare a efectelor nedorite ale *exodului creierelor*

Această evoluție este în mod clar în detrimentul țărilor în curs de dezvoltare. Totuși, este puțin probabil ca aceste țări să reușească să influențeze fenomenul acționând de unele singure, atât timp cât migrația continuă să ofere avantaje nu doar imigranților, ci și țărilor dezvoltate. De aceea, corectarea acestei situații nu se poate face fără o cooperare strânsă între țările exportatoare și țările importatoare de personal calificat.

O alternativă ar fi decizia unilaterală a țărilor dezvoltate de a reduce sau chiar stopa recrutarea de personal calificat din țările în curs de dezvoltare (un prim exemplu în acest sens a fost dat de Marea Britanie). Cum acest lucru este dificil de anticipat în cazul tuturor statelor dezvoltate, o alternativă mai credibilă rămâne cadrul cooperării bilaterale. Această cooperare trebuie să vizeze obținerea de beneficii reciproce și trebuie privită de ambele părți din perspectiva evoluției pe termen mediu și lung.

Se pune întrebarea ce se poate face pentru a corecta fenomenul numit *exodul creierelor*? În primul rând, guvernele pot face mult în acest sens. În privința țărilor în curs de dezvoltare, esențiale sunt politicile în materie de cercetare-dezvoltare, știință și tehnologie. Dezvoltarea unor centre de excelență pentru cercetarea științifică și crearea unor condiții propice pentru inovație și antreprenariat pot spori atractivitatea unei țări pentru lucrătorii înalt calificați atât din țară cât și din străinătate. Această sarcină nu este ușoară, dar este realizabilă; ea necesită timp și investiții importante, însă, dacă avem în vedere că investițiile indiene în formarea de experți în știință și tehnologie datează din anii 1950, putem înțelege cum se gândește corect în această problematică.

Sectorul privat poate avea o contribuție esențială în atragerea de personal înalt calificat sau în revenirea acestuia în țara de origine. În SUA, spre exemplu, în sectorul privat lucrează cea mai mare parte a acestei categorii de personal. Sectorul privat poate avea un rol decisiv în crearea de parteneriate public-privat în care să fie angrenate persoane înalt calificate, ceea

ce ar putea transforma *exodul creierelor* într-o *circulație a creierelor*.

La nivel continental, Comisia Europeană caută să sporească atractivitatea activității de cercetare și a dublat suma destinată finanțării resurselor umane în cadrul unui program cadru de cercetare (ajungând la circa 1,8 miliarde euro)²⁵. La nivel național, în Marea Britanie, guvernul intenționează să crească salariile absolvenților de studii doctorale cu 25% și să sporească fondurile destinate angajării profesorilor universitari. În Franța au fost create circa 7.000 de posturi de profesori-cercetători începând cu anul 1997, acțiune menită să atragă revenirea cercetătorilor francezi rezidenți în străinătate.

9. Migrația creierelor din România

După 1989, emigrația românilor înalt calificați a înregistrat o evoluție mult mai dinamică și complet diferită (inclusiv sub aspectul motivațiilor) comparativ cu epocile anterioare. Dintre

externă era mult mai redusă în trecut; creșterea ponderii femeilor în totalul emigranților.

După anul 1990, migrația forței de muncă înalt calificate și calificate s-a situat în mod constant la cote ridicate. Începând cu anul 2002 și mai ales după 2004, fenomenul a devenit însă îngrijorător pentru România.

La nivelul anului 2008, structura emigranților, pe niveluri de instruire, a fost următoarea:

- cu studii superioare - 33,2%;
- cu studii liceale și postliceale - 42,5%;
- cu studii primare și gimnaziale - 19,0%;
- cu studii profesionale și tehnice postliceale - 0,6%;
- alte situații - 5,1%.

În perioada anilor 1990, principalele țări de destinație ale migrației creierelor românești erau SUA, Canada, Australia și Israel. După această decadă, aria țărilor de destinație s-a extins treptat la vestul Europei, incluzând Germania, Franța, Marea Britanie, Italia și Spania. Explicația constă în legăturile puternice (în special, culturale) care au existat întotdeauna între România și țările de expresie latină, chiar dacă în perioada 1945 - 1989

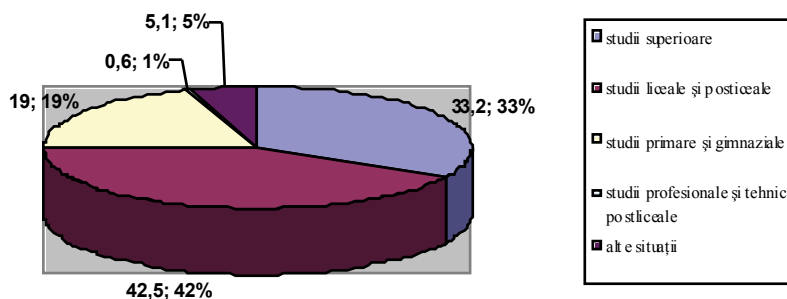

Fig. 1 - Structura emigranților permanenți pe niveluri de instruire, la nivelul anului 2008

Sursa: Prelucrări după datele INS (*Migrația externă permanentă, 2008*).

trăsăturile emigrației forței de muncă înalt calificate care s-au conturat după anul 1989 remarcăm: creșterea în volum a acestor fluxuri; diversificarea motivațiilor migrației și strategiilor utilizate pentru migrație; a ariei de cuprindere a țărilor de destinație; extinderea fenomenului la mai multe categorii socio-profesionale; creșterea, în unele cazuri alarmantă, a migrației unor categorii profesionale precum medicii, specialiștii în tehnologia informației sau studenții, a căror mobilitate

acestea s-au redus în intensitate, dar și în politicile de atragere a forței de muncă înalt calificate adoptate de aceste state. Spre exemplu, în anul 2000, Germania a implementat programul intitulat *Cartea Verde* (*Green Card*, similar programului SUA H-1B visa) care permite companiilor germane să angajeze până la 20.000 de specialiști în domeniul tehnologiei informației din țările non-UE. România s-a situat pe locul trei în privința numărului de beneficiari ai acestui program.

Atunci când analizăm modul în care imigranții români au optat pentru una sau alta din țările de imigrație trebuie să avem în vedere atât factorii de respingere din România, cât și factorii de atracție din aceste țări, strategiile posibile de aplicat în contextul momentului respectiv, relațiile istorice, culturale și comerciale dintre România și aceste țări, cerințele de pe piața muncii din aceste țări și informațiile pe care le dețin viitorii emigranți și de evaluările lor referitoare la șansele de a-și atinge scopul pentru care emigrează. Vis-a-vis de acest ultim aspect (scopul emigrației) se impune o întreagă discuție; spre exemplu, doresc viitorii emigranți români cu adevărat să desfășoare activitatea pentru care s-au pregătit în școală sau sunt interesați primordial de obținerea unui venit imediat, care să le asigure un trai decent, indiferent de munca prestată în aceste țări?

Ceea ce se întâmplă cu emigranții români calificați și înalt calificați pe piața muncii din țările-gazdă nu este rezultatul exclusiv al cerințelor de pe piața muncii din aceste țări și nici numai al dorinței emigranților, ci ține, printre altele, de psihologia fiecărui emigrant, de psihologia angajatorilor, de gradul de implicare a autorităților române, de practica internațională în materie etc.. Nu insistăm aici asupra diversității elementelor care concură la decizia finală pe care emigranții români o iau în legătură cu acceptarea sau neacceptarea unei anumite slujbe în țările unde au emigrat, pentru că un astfel de demers ar merita să facă obiectul unei lucrări separate. Vrem totuși, să reținem puțin atenția asupra aspectului legat de recunoașterea în străinătate a diplomelor obținute în România și asupra utilității reale a acestei recunoașteri pe piața muncii din alte țări. În acest sens, trebuie să spunem că, deși diplomele obținute la universitățile din România sunt, în principiu, recunoscute în străinătate, nu înseamnă că emigranții români nu întâmpină probleme serioase privind angajarea pe poziții corespunzătoare calificării lor pe piețele muncii din țările de destinație ale migrației lor. Adesea, pe lângă aceste calificări recunoscute, lor li se solicită câțiva ani de experiență profesională (uneori chiar 7 - 8 ani, în cazul Canadei, spre exemplu). Spre exemplu, în cazul celor care au emigrat în Canada, numai 5-10% dintre cei care au obținut diplome universitare în România au

ajuns să lucreze conform calificării lor încă din momentul sosirii în Canada (majoritatea, informaticieni), restul practicând activități necalificate sau semi-calificate²⁶. Potrivit unor autori²⁷, după un an de experiență profesională în Canada, maximum 25% dintre imigranții români cu studii universitare în România reușesc să-și păstreze acest statut și în Canada. De altfel, un studiu din anul 2007 al Băncii Mondiale, cu privire la migrația forței de muncă în Europa de Est, arată că aproximativ 15% dintre românii care muncesc afară sunt supracalificați pentru posturile pe care le ocupă (Realitatea TV, 17 ianuarie 2007).

Până în 2007, principalele categorii de emigranți români înalt calificați erau inginerii și specialiștii în domeniul tehnologiei informației. Ulterior acestui moment, se observă o paletă mai largă a specializărilor celor care au emigrat.

O componentă importantă a migrației creierelor, cu consecințe extrem de negative asupra stării de sănătate a populației, o constituie **migrația medicilor**. Fenomenul, specific tuturor țărilor lumii, este în mod special îngrijorător în cazul țărilor din estul Europei, unde intensitatea sa a atins cote ridicate în ultimii ani. În România, fenomenul a luat amploare mai ales începând cu anul 2007 și poate crea dezechilibre majore în asigurarea de servicii de sănătate în concordanță cu nevoile societății. Astfel, în primele nouă luni ale anului 2008, 4% din totalul medicilor din România emigrase, comparativ cu 4% în întreg anul 2007²⁸. Dacă ținem cont de faptul că Organizația Mondială a Sănătății (OMS) consideră că un deficit de 2% din medicii practicieni dintr-o țară reprezintă cod roșu pentru autorități, adică atenționarea că sistemul poate intra în criză pe termen scurt sau mai lung - implicit că acesta va claca - înțelegem dimensiunea fenomenului și îngrijorarea care trebuie să preocupe autoritățile române.

O componentă relativ nouă a migrației creierelor românești o constituie **migrația studenților**. O serie de programe finanțate de UE și Banca Mondială au facilitat participarea studenților și profesorilor din universitățile românești la diferite activități în străinătate. Mobilitatea academică în spațiul UE a fost încurajată ca parte a strategiei generale de cooperare, a programelor de schimburi culturale și deprinderi.

Prin aceasta nu trebuie înțeles faptul că se încurajează migrația studenților, ci mai degrabă aspectul trebuie privit ca o activitate temporară, condiționată de revenirea beneficiarilor acestor programe în țările de origine. Cu toate acestea, constatăm că cel puțin în cazul studenților care au parcurs forme de pregătire în Franța, spre exemplu, au existat numeroase cazuri în care perioada studiilor a servit acestora la stabilirea unor contacte în această țară, care ulterior au fost utilizate în procesul migrației.

Dacă la nivelul anului 1990, potrivit statisticilor oficiale, numai 6% dintre absolvenții de universități din România au emigrat, în 2000 ponderea acestora era de 23% din totalul absolvenților. Spre exemplu, numărul studenților români care au studiat la universitățile din Franța a crescut constant începând cu anii 1990, ajungând la 4.839 în 2004²⁹.

Perioada studenției constituie un prim contact al studenților români cu societatea și cultura țărilor de destinație și un pas care de multe ori precede intrarea lor pe piața muncii din aceste țări. Rețelele de prieteni pe care studenții străini le formează pe durata studiilor în străinătate le oferă acestora oportunități ulterioare pe piața muncii din țările în care au studiat, antrenând noi fluxuri migraționale spre aceste țări. De altfel, Meyer și Hernandez (2004) susțin că circa două treimi dintre experții în cercetare-dezvoltare la nivel mondial au intrat în țările în care lucrează ca studenți. Așa cum sublinia Steven Vertovec "experiența de a fi student străin crește semnificativ probabilitatea de a fi un imigrant într-o etapă ulterioară".

Un profil actual al emigranților români înalt calificați și calificați ar arăta astfel: tineri cu vârste până la 35 de ani, specializați preponderent în domeniile tehnic și medical (deși nu lipsesc nici cei cu studii economice și sociale), atât femei (care predomină) cât și bărbați, din toate regiunile de dezvoltare ale țării (se detașează totuși, regiunea București-Ilfov și cea de Nord-Est), majoritatea provenind din principalele centre universitare (pe primul loc situându-se detașat Bucureștiul).

Strategia de securitate națională a României stipulează că migrația forței de muncă înalt calificată reprezintă o vulnerabilitate pentru

securitatea țării. Într-adevăr, lipsa personalului cu competențe dovedite, atât de necesară realizării proiectelor de dezvoltare și modernizare a țării, o populație îmbătrânită, care se confruntă cu un sistem medico-sanitar inacceptabil de subdimensionat și lipsit de cei mai buni specialiști ai săi (în parte, consecință a emigrației personalului din acest sector de activitate), declinul demografic accentuat pe care s-a înscris societatea românească în ultimele două decade (cu consecințe asupra asigurării resurselor de muncă viitoare ale țării) și emigrația populației tinere capabilă să procreeze constituie vulnerabilități în orice analiză de securitate națională.

Absența personalului calificat de pe piața muncii din România pune serios sub semnul întrebării capacitatea statului român de a elabora și derula proiecte destinate dezvoltării și modernizării țării, din fonduri europene sau românești. Chiar dacă firmele din România au început deja să importe forță de muncă străină, beneficiile pe termen lung ale acestui proces nu sunt garantate, ele depinzând de o serie de factori dintre care mulți nu sunt sub controlul statului român.

Potrivit guvernatorului Băncii Naționale a României, Mugur Isărescu, la un an de la aderarea la UE, România a reușit să atragă doar 440 milioane euro, respectiv 21% din suma de două miliarde euro pusă la dispoziție de UE în anul 2007. Dintre acestea 32% au reprezentat fonduri structurale și de coeziune și numai 3% fonduri pentru agricultură și dezvoltare rurală. Spre comparație, pentru R. Cehă același indicator a fost de 41% în anul de aderare, în Polonia de 42%, în Slovacia de 41%, în Ungaria de 42% - deci aproximativ dublu față de România.

Momentan, România contribuie la fondurile europene cu sume mai mari decât reușește să atragă, ceea ce reflectă dezechilibre macroeconomice majore. Dacă procesul de accesare nu se va îmbunătăți radical, România va rămâne o țară slab dezvoltată, contribuabil net la bugetul european.

Există o corelație directă între valoarea infimă a fondurilor atrase pentru agricultură și dezvoltare rurală și lipsa personalului calificat în aceste sectoare de activitate, capabil să fundamenteze și să implementeze proiecte viabile (deși, trebuie

să recunoaștem, acesta nu este singurul, și poate nici cel mai important motiv în acest sens).

Concluzii

Exodul creierelor are un impact deosebit de important asupra țărilor în curs de dezvoltare. Atunci când între costurile și beneficiile emigrării nu există un echilibru (sau costurile depășesc beneficiile), aceste țări trebuie să creeze oportunități în domeniile cercetare, inovare și antreprenariat pentru co-naționali care intenționează să emigreze. Ele trebuie să promoveze măsuri pentru îmbunătățirea mediului economic în sectoarele afectate de emigrarea personalului calificat.

Prin adoptarea unor politici de stimulare a personalului calificat și prin cooperare internațională în domeniu, aceste țări își pot spori șansele de câștig în cadrul competiției globale care va decide câștigătorii și pierdanții viitorului pe termen lung. În final, ceea ce contează cel mai mult este nu numărul de persoane calificate care părăsesc țara, ci dacă cele care rămân în țară sunt suficiente pentru nevoile populației și dacă nivelul lor de cunoștințe este satisfăcător.

Pentru atingerea acestor deziderate este însă necesară proiectarea unor mecanisme care să favorizeze cooperarea internațională în domeniu. Aici apar însă și problemele, întrucât statele dezvoltate – care au mai multă experiență în rezolvarea problemelor sociale, capacități mai bune de acțiune și dispun de mai multă influență la nivel internațional – sunt mai degrabă preocupate de rezolvarea propriilor probleme de pe piața muncii și de competiția economică dintre ele, decât de consecințele negative pe care *exodul creierelor* le generează în țările în curs de dezvoltare.

În ultimele decenii, guvernele de pretutindeni au luat măsuri de liberalizare a bunurilor, serviciilor și capitalului în scopul maximizării beneficiilor economice la nivel național, regional sau global. În privința fluxurilor de persoane însă, legile adoptate de statele dezvoltate, dar și politicile promovate de țările în curs de dezvoltare, au avut ca rezultat pierderi importante din partea celor din urmă. Deși considerentele economice nu trebuie să constituie singura premisă în

formularea politicilor în domeniul migrației, este evident faptul că imigranții au contribuit la dezvoltarea statelor care i-au adoptat, generând totodată importante fluxuri financiare și de cunoștințe către țările de origine. Pentru consolidarea acestor beneficii este nevoie de crearea condițiilor care să genereze fluxuri migraționale predictibile între diferitele state și regiuni.

Emigrația creierelor românești, ca de altfel, întreaga emigrație românească, a fost și este determinată de modul în care s-a făcut tranziția la economia de piață și democrație și ea constituie un răspuns natural la realitățile economice și sociale care s-au conturat după anul 1990 în România. Unele dintre aceste realități au cauze obiective ancorate în regimul comunist; altele însă, sunt consecințe ale modului în care a fost și este condusă societatea românească. Lipsa consensului politic în chestiuni care vizează interesul național, amânarea reformelor structurale esențiale, lipsa competențelor necesare, maniera în care majoritatea tinerilor intră pe piața muncii autohtonă și corupția pe scară largă au determinat și au stimulat în mare măsură emigrația tinerilor din România.

Emigrația forței de muncă instruite, într-o perioadă de creștere economică susținută, înregistrată în ultimii ani, a creat un deficit de forță de muncă pentru unele sectoare economice, precum construcțiile, sănătatea, serviciile financiare și agricultura. În plin proces de redresare economică, resursa umană joacă un rol crucial în asigurarea creșterii economice și în creșterea productivității muncii pe termen lung.

Evoluția societății și economiei românești va depinde în mod fundamental de stocul de capital uman pe care țara va reuși nu doar să-l creeze, ci și să-l mențină în economia autohtonă. Emigrația masivă a forței de muncă românești face ca stocul de capital uman al țării să fie volatil. Totuși, această volatilitate este mai redusă decât cea a capitalului financiar. De aceea, investițiile în capitalul uman sunt mai stabile și, în timp, generează profituri mai sigure și mai bune decât atragerea investițiilor străine directe. În plus, capitalul uman acționează ca un magnet pentru companiile străine care se hotărăsc să delocalizeze activități în zone unde există forță de muncă bine calificată și abundentă. Așadar,

nu este necesar să căutăm capitalul străin pentru a-l aduce în țară, deoarece acesta va veni de la sine acolo unde există condiții favorabile pentru un profit bun. Creșterea productivității, abundența de specialiști și costul redus al forței de muncă reprezintă argumente favorabile pentru un astfel de profit.

Bibliografie:

- Ackers, Louise *Moving People and Knowledge: The Mobility of Scientists within the European Union*, <http://www.liv.ac.uk/ewc/docs/Ackers-paper03.2004.pdf>
- Boswell, Christina *Migration in Europe*, Migration Research Group Hamburg Institute of International Economics, September 2005, <http://www.gcim.org/attachements/RS4.pdf>
- Brain Drain in Africa, *Facts and Figures*, <http://web.ncf.ca/cp129/factsandfigures.pdf>
- Carrington, W.J. and E. Detragiache (1999), *How extensive is the brain drain*, Finance and Development, June: 46-49
- Cervantes Mario and Guellec Dominique, *The brain drain: Old myths, new realities*, May 2002
- Commission of the European Communities, Brussels, 11.9.2002, COM(2002) 499 final, *Communication From The Commission More Research For Europe, Towards 3% of GDP*, http://ec.europa.eu/research/era/pdf/com3percent_en.pdf
- D'Agosto, Elena *The migration and FDI puzzle: Complements or substitutes?*, <http://www.isid.ac.in/~planning/GiovanniTria.pdf>
- Docquier, F. și A. Marfouk (2004): *Measuring the international mobility of skilled workers, 1990-2000*, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2004/09/22/000160016_20040922150619/Rendered/PDF/wps3381.pdf, 2004
- Frédéric Docquier și Hillel Rapoport, *Skilled migration: the perspective of developing countries*, http://www.ires.ucl.ac.be/CSSSP/home_pa_pers/docquier/filePDF/BhagwatiHansonChapter.pdf
- Gilles Saint-Paul, Grégoire Idei, Université de Toulouse 1, CEPR, and IZA, *The brain drain: some evidence from European expatriates in the United States*, September 6 2004, http://idei.fr/doc/wp/2004/braindrain_abs.pdf
- <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp44.pdf>
- http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/673/The_brain_drain:_Old_myths,_new_realities.html
- Legrain Philippe (2006), *Immigrants, your country needs them*, Editura Little Brown, London
- Lindsay Owell B. and Allan Findlay, *Migration of highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses*, Synthesis Report
- Lowell, L.B. și A.M. Findlay (2001), *Migration of highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses*, (Draft Synthesis Report), <http://www.soton.ac.uk/~fxmp/hillel.pdf>

Neguț Silviu, Vlăsceanu Gheorghe, Negoescu Bebe, Bran Florina, Popescu Claudia, Vlad Liviu-Bogdan, Neacșu Marius-Cristian (2003), *Geografie economică mondială*, Editura Meteor Press, București, 2003

Piyasiri Wickramasekara, *Perspectives on Labour Migration Policy responses to skilled migration: Retention, return and circulation*, Social protection sector, International Migration Programme, International Labour Office Geneva <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom5e.pdf>

Prelipceanu Raluca, CES, University of Paris, *New Emerging Patterns of Romanian Highly-Skilled Migration and their Implications for Romania's EU Integration*

Rusu Valeriu (2003), *Migrația forței de muncă în Europa*

Sami Mahroum, *Europe and the Challenge of the Brain Drain*, IPTS reports <http://www.jrc.es/home/report/english/articles/vol29/SAT1E296.htm>

The view for a far, The economist, 31 octombrie 2002

Vedran Horvat, *Brain Drain. Threat to Successful Transition in South East Europe?* Southeast European Politics Vol. V, No. 1 June 2004 pp. 76-93 <http://www.seep.ceu.hu/archives/issue51/horvat.pdf> Revista Medica, Anul 3, nr. 16 2008, p.14-16

Note

¹ Silviu Neguț, Gheorghe Vlăsceanu, Bebe Negoescu, Florina Bran, Claudia Popescu, Liviu-Bogdan Vlad, Marius-Cristian Neacșu (2003), *Geografie economică mondială*, Editura Meteor Press, București, 2003.

² Piyasiri Wickramasekara, *Perspectives on Labour Migration Policy responses to skilled migration: Retention, return and circulation*, Social protection sector, International Migration Programme, International Labour Office Geneva, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/pom/pom5e.pdf>

³ Docquier, F. și A. Marfouk (2004): *Measuring the international mobility of skilled workers, 1990-2000*, http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSCContentServer/WDSP/IB/2004/09/22/000160016_20040922150619/Rendered/PDF/wps3381.pdf, 2004

⁴ http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/673/The_brain_drain:_Old_myths,_new_realities.html

⁵ Ibidem.

⁶ Philippe Legrain, *Immigrants, your country needs them*, 2006.

⁷ Philippe Legrain, *op. cit.*

⁸ Numai în perioada 1985 - 1900, Africa a pierdut mai mult de 60.000 de specialiști.

⁹ În Guyana, circa 90% din persoanele înalt calificate emigrează, în Grenada, Jamaica, Saint Vincent circa 80%, iar în Trinidad-Tobago, Samoa, Tonga sau Sainte Lucia circa 70% din aceeași categorie de personal emigrează, peste 60% în cazul Insulelor Capului Verde, Belize, Barbuda și Antigua, Barbados, Gambia, Fiji și Sierra

Monitor Strategic

Leone și mai mult de 40% din Surinam, Ghana, Mozambic sau Liberia. Vezi Legrain Philippe, op. cit..

¹⁰ Philippe Legrain, op. cit..

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ Home Office, Controlling our borders: Making migration work for Britain, Five Years Strategy for Asylum and Immigration, 2005, <http://www.archive2.officialdocuments.co.uk/document/cm64/6472/6472.pdf>

¹⁴ Philippe Legrain, op.cit..

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ http://www.oecdobserver.org/news/fullstory.php/aid/673/The_brain_drain:_Old_myths,_new_realities.html

¹⁹ B. Lindsay Lowell and Allan Findlay, *Migration of highly skilled persons from developing countries: impact and policy responses*, Synthesis Report, <http://www.ilo.org/public/english/protection/migrant/download/imp/imp44.pdf>

²⁰ Philippe Legrain, op. cit..

²¹ Ibidem.

²² Brain Drain in Africa, Facts and Figures, <http://web.ncf.ca/cp129/factsandfigures.pdf>²³

Legrain Philippe, *Immigrants, your country needs them*, 2006.

²⁴ Michel Beine, Frederic Docquier and Hillel Rapoport, "Brain drain and economic growth: Theory and evidence", *Journal of Development Economics*, 2001, 275-89).

²⁵ Ibidem.

²⁶ Idem.

²⁷ Idem.

²⁸ *Revista Medica*, Anul 3, nr. 16 2008, p.14-16.

²⁹ Raluca Prelipceanu, CES, University of Paris, *New Emerging Patterns of Romanian Highly-Skilled Migration and their Implications for Romania's EU Integration*.

ABSTRACT

The migration of the skilled persons, known as *brain drain*, is an important component of the migration phenomenon, having a multitude of implications which raise numerous discussions both at the theoretical and practical level. The whole phenomenon, with its multiple consequences, is tributary to globalization, which operates as a driving force and an augmentative ingredient. In fact, globalization is both cause and consequence of international migration. A quick overview of this subject has to focus first on the analysis of the forces that put it into movement, the amplitude of the migration phenomenon and its preferred destinations. Once this theoretical framework is set, the broad picture will be completed with the presentation of the policies in the respective field. Taking into account the fact that the premises differ in the case of the developed countries compared to the case of the developing countries it is only natural for the legislative, economic and social framework to differ. Thus, the policies will be directed towards enhancing the positive effects and limiting the negative ones.

In the case of Romania, drain brain has a profound negative impact upon the Romanian economy and society, especially in the current socio-economic context.

Maior ing. Stoica Ionel este licențiat în domeniile tehnic (Academia tehnică Militară) și economic (Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu). În prezent este doctorand al Facultății de Geografie din Universitatea București. Lucrează ca analist pe probleme politico-militare în cadrul Statului Major General. Este autor al mai multor lucrări în domeniul securității naționale și internaționale, publicate în țară și străinătate. Este preocupat în mod special de problematica migrației internaționale.

Wilsonismul și eșecul realismului

Silviu Petre

Dacă este privită la anumită adâncime, schimbarea de gardă de la Casa Albă este una de fond și nu una de substanță. În ciuda contrastului dramatic dintre amintirea fostului președinte și speranțele față de actualul, ambele administrații sunt puse în fața alegerii unor diferite tipuri de angajament al Statelor Unite în lume. Posibilitatea unei retrageri din afacerile globale pur și simplu nu există. Nu mai poate fi vorba de o repetiție a comportamentului american de la sfârșitul Primului Război Mondial. Astfel că atât Bush II cât și Obama, în linia președinților de după 1945, reprezintă versiuni ale wilsonismului. La 90 de ani de la sfârșitul Marelui Război și al semnării păcii versailleze, moștenirea wilsonistă se impune revizitată. Apariția României Mari în 1918, intrarea în structurile euro-atlantice și prezenta soldaților români pe diferite teatre de operațiuni ne reamintește de rolul Americii în făurirea ordinii internaționale la care a fost cooperat și țara noastră, pe o cale sau alta.

Eseul de față are trei componente: 1) analiza spiritului gândirii politice americane; 2) creșterea imperiului american; 3) cauzele intrării SUA în conflictul din 1914-1918.

Îmi propun să reevaluez concepția despre idealismul wilsonist. Argumentația mea se construiește într-o anumită măsură prin polemica cu o serie de asumții promovate de Henry Kissinger, printre alții.

I. Tradiția politică americană

Modul în care privim americanismul prezintă un caracter bizar, aproape "schizofrenic". Pe de o parte ne bucurăm de cultura și tehnologia ame-

ricane susținute de colosul economic nord-atlantic. Pe de alta, cu fiecare exercițiu de militarism mulți acuză America de profesionalizarea unei ipocrizii continue care folosește un discurs nobil pentru a justifica evidențe meschine. Suprapunerea percepțiilor redă ambiguitatea/paradoxul liberal-capitalismului pe care anglo-americanismul l-a adus pe un pisc. Departe de a fi clădit pe un idealism naiv, așa cum ar spune autori din școala realistă precum Henry Kissinger, George Kenan sau Hans Morgenthau, proiectul politic american este un amestec de idealism și pragmatism.

Părinții Fondatori ai republicii nord-atlantice posedau un optimism iluminist bazat pe o atitudine sceptică asupra naturii umane. Pentru aceștia politica trebuie să pornească de la premiza imperfecțiunii omului și să încerce să organizeze interesul public prin agregarea micilor voințe egoiste ale fiecărui cetățean. Mai mult, politica internă și externă americană au fost trasate astfel încât să nu permită acumularea inechitabilă a puterii. În interior separația puterilor, federalismul erau siguranțe în acest sens.¹ În ceea ce privește exteriorul discursul de adio al lui George Washington cere americanilor să nu se amestece în politica meschină a Vechii Europe caracterizate de calcule imorale și de balanța puterii.

Totuși mitologia fondatoare nu împiedică expansiunea pe continent și în restul emisferei vestice [America Latină]. Ideea unui "imperiu al libertății" emis de Thomas Jefferson însuma ambiția latentă a coloniștilor de a domina lumea într-o zi: fie prin puterea exemplului, fie prin hegemonie și cuceriri. Tot din timpul Războiului de Independență se observă o anumită trăsătură a liberalismului american: abilitatea sa de a face

compromisuri (Walter Russell Mead).² Declarația de Independență vorbește despre egalitatea în drepturi a tuturor oamenilor – mai puțin sclavii negri de pe plantații! Scopul separării de Anglia și al păstrării tânărului stat a justificat compromisul cu proprietarii de sclavi sudiști. Mecanismul federal a conservat discrepanța dintre statele nordiste industriale și cele sudiste, agrare și posesoare de sclavi.

Nici măcar Abraham Lincoln în timpul Războiului de Secesiune nu va pune problema sclaviei deasupra păstrării integrității statale. Deși la nivel individual acesta fusese un abolitionist convins, în calitate de președinte într-o situație de criză, Lincoln era dispus chiar să nu elibereze sclavii sau să realizeze o abolire parțială a sclaviei în numele scopului mai sus enunțat.³

Lincolnismul, mai mult decât oricare alt “ism” asociat vreunui alt președinte american a rezumat esența gândirii Statelor Unite: mesianismul realist care permite acumulările treptate. Aici stă noblețea și blestemul retoricii americane. Pe de-o parte, ceea ce numim ipocrizie nu este decât un defazaj, o întârziere între promisiune și posibilități. În altă ordine de idei, practica americană, îmbătăită de propriul crez le-a creat americanilor ideea că nu se pot ridica la adevărata lor esență decât în măsura în care fac anumite promisiuni, chiar dacă la momentul prezent ele nu sunt realizabile.

II. Expansionismul și negarea imperiului

Tradiția și practica politică americane nu pot fi înțelese fără mitul frontierei. Creșterea teritorială a țării s-a realizat prin obținerea treptată și pe diferite căi a unui teritoriu continental până la actuala suprafață. Frontiera în imaginarul american a devenit un orizont mereu deplasabil, simbolul visului de explorare, cucerire și autodepășire. Doctrina președintelui Monroe (1823) prin care cerea țărilor europene să nu se amestece în afacerile continentului american și ulterior cele 14 puncte ale lui Woodrow Wilson (1918) sau Carta Națiunilor Unite a lui FD. Roosevelt (1941) sunt progrese succesive ale unei granițe care tinde să devină coextensivă cu suprafața planetei.

Progresia suprafeței continentale (inclusiv Alaska) s-a realizat printr-o combinație de diplomație, lupte armate și cumpărare (ex.: Louisiana de la Napoleon, 1803; Alaska de la Rusia țaristă, 1863). Guvernul american s-a comportat precum o organizație de protecție, în sensul dat de Robert Nozick-o entitate cu un nucleu dur înconjurată de o periferie fluidă de dependențe și aliați.⁴ Când un număr de coloniști era suficient de mare și de organizat, aceștia puteau cere intrarea în Uniune și ajutorul autorităților de la Washington. Astfel tânărul stat a putut să pară locuitorilor săi un “imperiu prin invitație” (Geir Lundestad). Dincolo de teritoriul constituțional, influența americană (instrumentalizată prin forța armată sau capital) și-a clădit un imperiu logistic, nu unul terestru, concret! O sferă de dominație întreținută prin intervenții punctiforme și chirurgicale precum criptile (vânătorile) spartanilor în zonele holoților pentru a le paraliza orice potențială revoltă. Deci, doctrina războiului preventiv și preemtiv își află seva într-un anume tip de practică veche de peste un secol. Trebuie observat că expansiunea puterii americane a avut loc într-un spațiu de forțe asimetrice, în care nu au avut de înfruntat dușmani egali. (Războaiele cu indienii au fost războaie dure, mediatizate, dar locale). Astfel că diplomația americană nu a dezvoltat acel simț al balanței de putere caracteristic culturii vechiului continent unde existența unui concert de puteri similare a format un comportament inhibitor și moderat.

Între războiul cu Anglia în 1812 (al Doilea Război de Independență) și cel de Secesiune, Statele Unite au avut conflicte pirații de lângă Tripoli și cu Mexicul (1846-1848) de la care au obținut: New Mexico, California, Arizona, Colorado, Utah și Nevada. Traseul expansionist începe cu adevărat după 1865 când sunt anexate: atolul Midway (1867), Guam și Puerto Rico (1898), Samoa (1899), Hawaii (1887-aprox. 1902). Hawaii va căpăta statutul juridic deplin de teritoriu american în 1959.⁵

Deasemenea în 1885, 1895 și 1903 armata și flota au intervenit în Columbia.⁶ Tot la începutul secolului, prin forța armelor marine obligă guvernul panamez să ceseze un teritoriu care va deveni mai târziu canal Panama. [El a fost înapoiat statului Panama în 1979].⁷

III. Filozofia wilsonistă

Format într-un mediu presbiterian, al 28-lea președinte american credea într-un liberalism susținut teologic. Hrănit atât de conservatorismul, cât și de liberalismul britanic, gândirea sa s-a oprit undeva la mijloc între cele două.⁸ Ca sudist, el manifestă totodată un sentiment rasist față de negri și credea, asemeni multor americani și contemporani europeni, în povara omului alb și creștin.

În politica internă, Wilson împărtășea poziția clasei medii: nu era nici de acord cu atomizarea economiei și proprietăților foarte mici, dar nici cu monopolurile marilor magnați. În cea externă împărtășea dacă nu cinismul realpolitikului specific lui Theodore Roosevelt, atunci o credință în imperialismul umanitar. Astfel a fost un susținător al intervenției din Filipine și al exportării democrației cu forța.⁹

Ambele segame ale gândirii sale se vor manifesta în timpul mandatelor prezidențiale și în desenul celor "patrusprezece puncte".

Primul război mondial și participarea Statelor Unite

Spre deosebire de dinamica internațională care a dus la cel de-al Doilea Război Mondial, originile primului par mult mai greu de înțeles. Cauzele dospesc într-o perioadă mai lungă iar actorii sunt mai dispași. Spre deosebire de sociologi și economiști care sunt mai bine echipați în acest caz, istoricii au nevoie de un ocol mai mare prin hățșul datelor. Într-un răspuns pe mai multe paliere, Primul Război Mondial a fost generat de o anumită distribuție a balanței de putere. Dar la rândul ei balanța fusese montată de o anumită dezvoltare a capitalismului care a condus la imperialism și la acutizarea vechilor sentimente etnice, irendentiste.¹⁰ În ultimul rând trebuie ținut cont de o anumită criză a spiritua-lității care a zugrăvit războiul în culori cel puțin acceptabile dacă nu chiar l-a înfrumusețat.¹¹

Contrar unui stereotip al manualelor, Statele Unite nu erau separate de Europa, după cum nici izolaționismul lor interbelic nu a fost unul total. Puterea înseamnă relație de putere și induce o

anume socializare. Colos aflat în penumbră, America avea deja legături cu Vechea Lume. Apoi, ca prima putere industrială a lumii dorea să aibă un cuvânt de spus.

Autori marxiști explică intrarea SUA în 1917 în război prin cauze de natură economică.¹² Poate mult mai mult decât economia a fost ideologia. Dorința grandioasă și confuză de a-și găsi o identitate. Pretextul a fost unul dublu: 1) în primul rând, era vorba de războiul submarin nelimitat al Germaniei care deja scufundase vase americane sau cu cetățeni americani la bord (vezi Lusitania în 7 mai 1915; Vigilentia, aprilie 1917); 2) apoi, este vorba de Telegrama Zimmer man prin care guvernul wilhelmian promitea ajutor Mexicului în cazul în care acesta ataca sudul Statelor Unite. Pretextul a avut caracterul unui Pearl Harbour compus din mai multe evenimente. Intrarea SUA de partea Aliaților a înclinat balanța forțelor și a scurtat durata luptelor prin grăbirea victoriei.

Contextul și geneza celor patrusprezece puncte

Discursul președintelui Wilson din 8 ianuarie 1918 nu apare din senin, ci încoronează o temă dragă epocii: idei și planuri ale abolirii balanței de putere sau chiar ale realizării unor utopii pacifice era comune în epocă.

Imperialistul Cecil Rhodes visa ca Imperiul Britanic să anexe întreaga lume, inclusiv Statele Unite.

Scriitorii ruși visau o pace realizată de mesianismul rusesc. Liberali precum Alfred Zimmern sau Norman Angell argumentau că războaiele nu mai aduceau beneficii întrucât comerțul pașnic era mult mai profitabil.

Wilson, în momentul venirii la Casa Albă în 1912 a încercat să aplice unele dintre dezideratele epocii.

Astfel în 1912, prin discursul de la Mobile, el anunță politica bunei vecinătăți cu republicile surori latino-ameicane. În decembrie același an, la sugestia consilierului său, colonelul Edward M. House, Wilson propune o ligă de securitate colectivă între toate republicile continentului american.¹³ Tot ca semn de bunăvoință își cere scuze statului columbian pentru intervențiile anterioare.¹⁴

Secretarul său William Jennings Bryan în 1914 începe un tur diplomatic de forță prin încheierea unui număr impresionat de tratate de pace.¹⁵

Pacifismul său nu l-a împiedicat să fie președintele care a inițiat probabil cele mai multe intervenții militare în exterior, unele continuându-se mult după încheierea mandatului său în 1920: Mexic (1912-1914), Nicaragua, Haiti (1915-1934) și Republica Dominicană (1916-1924).¹⁶

Istoricul Paul Johnson arăta că ideea Ligii Națiunilor i-a venit de la britanici, mai precis de la un funcționar din Ministerul de Externe, Walter Phillmore. În lumina celor spuse pare cam greu de coșis cine poartă paternitatea proiectului. Cert este că el a fost lansat în 1918 de teama «hipnozei» colective exercitate de Revoluția din Octombrie 1917.

Cele 14 puncte sunt următoarele: 1) acorduri deschide de pace fără clauze secrete publicului; 2) libertatea de circulație pe mare cu excepția granițelor teritoriale; 3) înlăturarea barierelor economice; 4) reducerea arsenalului militar național până la limita asigurării apărării teritoriului; 5) reglementarea chestiunilor coloniale într-un mod care să satisfacă atât pretențiile metropolei, cât și pe cele ale popoarelor colonizate; 6) evacuarea trupelor germane din Rusia. Respectarea independenței Rusiei și integrarea ei în societatea națiunilor vestice; 7) evacuarea trupelor germane din Belgia; 8) evacuarea trupelor germane din Franța, inclusiv contestatele Alsacia și Lorena; 9) retrasarea granițelor italiene conform liniilor etnice clar demarcate; 10) autoguvernare limitată/ autonomie pentru popoarele Austro-Ungariei; 11) Evacuarea trupelor germane din Balcani și asigurarea independenței acestora; 12) independența Turciei și autonomia popoarelor din Imperiul Otoman; 13) independența statului polonez conform unor linii etnice clare; 14) crearea unei Societăți a Națiunilor care să rezolve pașnic diferendele dintre statele componente.¹⁷

Lista de mai sus este redată în manualele școlare, cărți, enciclopedii șamd. ca o marcă a unui idealism pentru care lumea nu era încă pregătită. Kissinger se folosește de ea pentru a caricaturiza wilsonismul în favoarea mult mai stimatului realpolitik al lui Theodore Roosevelt, Richard M. Nixon și al lui însuși.¹⁸

Sub frumusețea protocolară, ambițiile nutrite de Wilson erau mult mai moderate. Adevărata cheie de lectură o publică presei colonelul House în revista *World* din octombrie 1918.¹⁹ Wilson nu își propusese o evanghelie universală, ci un set de elemente mult mai pragmatice și mai realiste. El nu dorea demantelarea Austro-Ungariei și Imperiului Otoman ori a imperiilor coloniale europene. Conservatorismul său progresist concepușe o redesenare a vechii ordini, dar nu una radicală. Status quo-ul rămânea la nivel macro neschimbat (minus spațiul slav, Polonia și alte mici ajustări). Geometria sa geopolitică transpunea părerile sale despre economia domestică: nici monopoluri [citește: imperii], dar nici atomizare [citește: state liliputane].

În spiritul lincolnismului el credea că păstrarea status-quo-ului este necesară pentru o reformare a vechilor imperii în sensul devenirii unor federații de popoare.

Ceea ce posterității i-a apărut drept idealism a fost de fapt eșecul diplomatic al lui Wilson de la Versailles din prima jumătate a anului 1919. Încăpățânat în dorința de a-și vedea Liga moșită el și-a dat acordul unei miriade de compromisuri care au viciat procesul de pace. În locul unui regim internațional care să asigure securitatea Versailles-ului a șampilat o ordine care lăsa o Germanie înfrântă și revanșardă și un mozaic de mini-imperii numite state naționale. Dacă vechile imperii își asumau multi-etnicitatea lor, statele naționale, pornind de la premiza omogenității etno-confesionale sau dovedit de multe ori mai rele decât imperiile de care se eliberaseră. Dovada a fost ascensiunea naționalismului exagerat, fascismului și comunismului.

Cât despre Liga Națiunilor, manualele ne vorbesc despre nesusținerea Congresului. Adevărul a fost că majoritatea republicană, în frunte cu Henry Cabot Lodge, rivalul lui Wilson, era pro-europeană. Republicanii, ca și francezii și mai puțin englezii, doreau nu o Ligă fără putere, cât o alianță tripartită, clară și eficientă care să asigure securitatea. Congresul nu dorea un organism precum Liga care să angajeze armata în mod permanent, ci un pact cu marjă mare de manevră!²⁰ La ideea pactului tripartit va adera și colonelul House, motiv pentru care Wilson va rupe

prietenia cu el. Acordul nu va trece de Congres din cauza vet-ului Democraților, astfel instruiți de un președinte bolnav și supărat.

Moștenirea wilsonismului

Wilsonismul este limbajul sub care nu numai America, dar și comunitatea internațională înțelege să se afirme, fie în scopuri onorabile sau doar ca un fard al imoralității. Wilson nu rămâne un personaj iubit, ci în cel mai bun caz unul respectat. Deși memoria colectivă nu vorbește despre lincolnism, rooseveltism, kennedism sau nixonism, amintirea acestora apare mult mai colorată afectiv decât a lui Woodrow Wilson.

În interior cruciada wilsonistă le-a reamintit americanilor avertismentul Părinților Fondatori. O armată numeroasă angajată în războaie duce până la urmă la împietarea drepturilor civile. Cu Wilson începe corporatismul de război și ascensiunea complexului militaro-industrial²¹ asupra căruia avertiza Președintele Eisenhower.²² Legea Spionajului (1917) și Actul privind Nesupunerea (1918) sunt precursorii legilor Patriot din zilele administrației Bush II. Este foarte greu ca o republică să poarte războaie prelungite și să rămână în continuare republică.

În exterior eșecul Ligii a fost într-o mare măsură și vina neimplicării americane [alături de egoismul și obtuzimea Aliaților europeni]. O comunitate euro-atlantică viguroasă ar fi salvat lumea de dezastrul unui nou război încă mai devastator.

Din punct de vedere filozofic concluzia înglobează deopotrivă paradoxul și ironia. Este în natura umană să nască vise. Fără fantasme, realitatea ne-ar părea prea banală pentru a-i suporta costurile. Visele ne îndeamnă să dăm ce este mai bun din noi.

De mult ori, cei pe care îi laudăm ca realiști nu sunt decât gânditori cu mintea osificată ce refuză schimbarea. Visătorii rulează toate posibilitățile latente dintr-o realitate dată. Dar ei ne și obosesc. Consumă prezentul pentru un viitor improbabil. Și totuși nu ne putem lipsi de ei. Prezența lor rămâne suportabilă în măsura în care nu-i lăsăm să-și ducă până la capăt excesele.

Note

¹ The Federalist Papers, No.51, James MADISON. http://www.google.ro/search?hl=ro&q=federalist+papers%3B+printing&btnG=C%C4%83utare&meta=lr%3Dlang_en

² Recenzie: Owen Harries- Walter Russel MEAD, Anglo-Saxon Attitudes. The making of the Modern World., *Foreign Affairs*, Jan/Feb 2008, vol. 87, No.1, pp.170-171

³ Philip JENKINS, *O istorie a Statelor Unite*, Editura Artemis, București, 2002, pp.62-75. Gore VIDAL, *United States 1952-1992: Essays*, Random House, New York 1993, p.684. Theodore ROOSEVELT, Henry Cabot LODGE, *Hero Tales from American History*, Project Gutenberg, http://www.gutenberg.org/catalog/world/readfile?fk_files=917104&pageno=89

⁴ Robert NOZICK, *Anarhie, stat și utopie*, Humanitas, București, 1997, pp.96-100

⁵ Niall FERGUSON, *Colossus. The Rise and fall of the American Empire*, Penguin Books, London, 2004, 2005, pp.41-52

⁶ *Ibidem*, p.48

⁷ *Ibidem*, p.54

⁸ Charles ZORGBIBE, *Woodrow Wilson, un cruciat la Casa Albă*, Fundația Europeană Titulescu, București, 2003, p.37 și urm.

⁹ Constance G.Anthony, American Democratic Interventionism: Romancing the Iconic Woodrow Wilson, *International Studies Perspectives*, Volume 9, Number 3, August 2008, pp.239-254 (p.246 și 248-249)

¹⁰ John A.Hobson, Socialistic imperialism, *International Journal of Ethics*, Vol.12 No.1, October 1901, pp.44-58, www.marxists.org

¹¹ NA.Berdiaev, Thoughts about the nature of war (1915), http://www.berdiaev.com/berdiaev/berd_lib/1915_197.html

¹² David HARVEY, *Noul Imperialism*, All, București, 2006, pp.48-52

¹³ John Morton BLUM, *Woodrow Wilson and the politics of morality*, Little, Brown & Co., Boston/Toronto, 1956, p.8

¹⁴ *Ibidem*, p.86

¹⁶ Constance G.Anthony, American Democratic Interventionism, *art.cit.*

¹⁷ Martin GRIFFITHS, *Relații internaționale: scoli, curente, gânditori*, Editura Ziua, București, 2003, pp.169-70

¹⁸ Henry KISSINGER, *Diplomația*, All, București, (1994)2007, p.1 și pp.25-48

¹⁹ Charles ZORGBIBE, *op.cit.*, p.263

²⁰ Paul JOHNSON, *O istorie a lumii moderne*, 1920-2000, Humanitas, București, 2003, p.35

²¹ Ron Paul: US bad foreign policy started with Woodrow Wilson, <http://www.youtube.com/watch?v=UydCZJeQPPQ>

²² D.Eisenhower Farwell Speech 1961, http://www.youtube.com/watch?v=S9_fyDV7Mnk

ABSTRACT

The author shows the main direction of the US foreign policy and explains the role and activities of US president, Woodrow Wilson is reshaping a better world after World War I. He considers Wilson as being as pragmatic as he was idealist and explains his main ideas concerning the international peace, the self-determination of the oppressed people and the democratization of states. In the end, he think that pure realism is not a good option because it favors a fixed, non-progressive world, but, on the other side, exacerbated idealism is also useless and tiring. The best solution is a mixture of both, and this is the intellectual inheritance of the wilsonism.

Silviu Petre is a MA student in international relations within the National School for Political Studies and Administration from Bucharest. He has published articles on International Relations Theory and Strategic Studies.

SUMMARY

• INTERNATIONAL SECURITY

Security Scenarios in the Greater Black Sea Area after the Russian-Georgian war – Mihail E. Ionescu, Ph.D.	5
Security in the context of the EU enlargement process eastwards. A theoretical insight – Ionela Doboş	10
Obama's odyssey towards a nuclear weapons-free world – Iulia Bădăluță, Ph.D. candidate	17

• SECURITY STRATEGIES

Russian proposal on European Security Treaty (EST) and the future of collective security system in Europe – Tatiana Parkhalina, Ph.D.	25
Certain problems of implementation of criminal policy in Ukraine in the sphere of struggling against illegal migration – Borys Leonov, Ph.D.	29

• ROMANIA'S FOREIGN POLICY

Recent evolutions of the Romanian-Turkish relations: the tribulations of an unpredictable geometry – Şerban Cioculescu, Ph.D.	35
--	----

• FIGHT AGAINST TERRORISM

Religious terrorism, a "new archaic violence"? – Andreea Cristina Mihai, Ph.D. candidate	47
The terrorist danger in the new millennium – Silvia Buliga, Ph.D. candidate	59

• ARMY, STATE AND SOCIETY

Civil-Military Relations in former Yugoslavia (the case of Slovenia) – Captain Mag. Zvezdan Marković	67
The Nagorno-Karabakh Conflict: between realism and complex interdependence – Simona Țuțuianu, Ph.D. candidate	71

• OPINIONS

Panarabism between identity contradictions and modernity: the paradoxes of nationalism in the Arab world – Mihaela Matei, Ph.D. candidate	81
Fuel Cells. An alternative in Romania's Energy Policy – Cătălina D. Ceafar, Şerban N. Stamatini	96
The brain exodus – premises and implications. The Romanian Case – Mr. ing. Ionel Stoica, Ph.D. candidate	109
Wilsonianism and the failure of realism – Silviu Petre	121

